FRANÇOISE
FRENKEL
O LIBRĂRIE
ÎN BERLIN
Extraordinara evadare a unei femei
din calea nazismului
Cu o prefață de PATRICK MODIANO,
laureat al Premiului Nobel
LITERA

FRANÇOISE
FRENKEL
Medicus
O LIBRĂRIE
ÎN BERLIN
Extraordinara evadare a unei femei
din calea nazismului
Cu o prefață de PATRICK MODIANO,
laureat al Premiului Nobel
LITERA

Prefață

Cuvânt-înainte

I. În slujba gândirii franceze în Germania

II. Paris

III. Avignon

IV. Vichy

V. Avignon.

VI. Nisa

VII. Undeva la munte

VIII. Înapoi la Nisa

IX. Grenoble

X. La frontieră

XI. Annecy

XII. Saint-Julien

XIII. Annecy

XIV. La graniță

XV. Către Elveția

cronologie

DOSAR

MULȚUMIRI

DREPTURI FOTOGRAFICE

FRANÇOISE FRENKEL

O LIBRĂRIE ÎN BERLIN

Françoise Frenkel s-a născut în Polonia în 1889, iar în 1921 a înființat, împreună cu soțul ei, prima librărie franceză din Berlin. În 1939 s-a întors la Paris, iar în anul următor, după invazia germană, a fugit la Vichy. După câțiva ani petrecuți în diferite ascunzători, în decembrie 1942 a făcut o încercare disperată de a trece frontiera în Elveția, dar a fost arestată, încarcerată, judecată și achitată. În iunie 1943 a reușit să treacă ilegal frontiera franco-elvețiană. Frenkel a murit la Nisa, în 1975.

Cartea sa de memorii, *O librărie în Berlin* (*Rien où poser sa tête*), a apărut inițial la Geneva în 1945 și a fost redescoperită într-un talcioc din Nisa și republicată în 2015 în limba franceză, fiind în prezent tradusă și în curs de publicare în numeroase limbi.

FRANÇOISE
FRENKEL

O LIBRĂRIE ÎN BERLIN

Extraordinara evadare a unei femei din calea nazismului

Prefață de
PATRICK MODIANO

Dosar realizat de
FRÉDÉRIC MARIA

Traducere din limba franceză ANDREEA NĂSTASE

LITERA
București
2020

Rien où poser sa tête
Françoise Frenkel
Copyright © 2015 Éditions Gallimard, Paris, pentru Prefața de Patrick Modiano și pentru Dosarul realizat de Frédéric Maria
Editura Litera a depus toate eforturile în găsirea titularilor dreptului de autor pentru lucrarea scrisă de Françoise Frenkel.
Atât drepturile lor, cât și remunerația corespunzătoare le vor fi puse deoparte de Editura Litera.

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 6390; 031 425 1619; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

O librărie în Berlin
Françoise Frenkel

Copyright © 2020 Grup Media Litera
pentru ediția în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactor: Ovidiu Șerban
Corector: Ionel Palade
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Ofelia Coșman

Seria de ficțiune a Editurii Litera este coordonată
de Cristina Vidrașcu Sturza.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Frenkel, Françoise
O librărie în Berlin / Françoise Frenkel; trad. din lb. franceză: Andreea Năstase. – București: Litera, 2020

ISBN 978-606-33-5788-6

ISBN EPUB 978-606-33-6264-4

I. Năstase, Andreea (trad.)

821.133.1

Nu cu mult timp în urmă am primit un exemplar din *O librărie în Berlin*, despre care mi s-a spus că a fost găsit la Nisa într-o donație pentru Fundația Emmaüs. Mi-a produs o impresie stranie. Poate fiindcă fusese tipărit în Elveția, în septembrie 1945, pentru Editura Jeheber din Geneva. Această editură, închisă între timp, publicase în 1942 *Golful francezului*, traducerea franceză a unui roman de Daphne du Maurier apărut la Londra cu un an înainte. Este una dintre cărțile acelea englezești sau americane interzise de cenzura nazistă, care se vindeau pe sub mână și chiar pe piața neagră în Parisul aflat sub Ocupație.

Nu știm ce s-a petrecut cu Françoise Frenkel după apariția cărții. La final ne povestește cum, din Haute-Savoie, a trecut ilegal frontiera elvețiană în 1943. Conform unei precizări de pe pagina de gardă, a scris *O librărie în Berlin* în Elveția, „pe malul lacului celor Patru Cantoane, între 1943 și 1944“. Uneori apar coincidențe bizare: cu câteva luni înainte, în noiembrie 1942, regăsesc în întorsătura unei fraze dintr-o scrisoare a lui Maurice Sachs, trimisă dintr-o casă din ținutul Orne, unde se refugiase, chiar titlul cărții de față: „Se pare că asta mi-e menirea, sau, mai bine zis, soarta, *să n-am unde pune capul*[1]“.

Ce s-a întâmplat cu Françoise Frenkel după război? Până azi, puținele informații pe care am reușit să le adun despre ea sunt următoarele: în carte, evocă librăria franceză pe care o deschisese la Berlin, la începutul anilor ’20 – singura librărie franceză din oraș –, și pe care a condus-o până în 1939. În luna iulie a aceluiași an, Françoise Frenkel a părăsit în grabă Berlinul, stabilindu-se la Paris. Dar, dintr-un studiu al lui Corine Defrance intitulat „Casa Cărții franceze de la Berlin (1923–1933)“, aflăm că Françoise Frenkel se ocupa de librărie împreună cu soțul ei, un anume Simon Raichenstein, despre care nu se menționează absolut nimic în carte. Acest soț fantomatic ar fi părăsit Germania la finalul lui 1933, cu un pașaport Nansen, alegând Franța. Autoritățile franceze i-ar fi refuzat acordarea unui permis de sejur și i-ar fi transmis un aviz de expulzare. Cu toate acestea, bărbatul a rămas la Paris. A plecat de la Drancy către Auschwitz în convoiul din 24 iulie 1942. Era născut în Rusia, la Moghilev, și ar fi locuit în Arondismentul al XIV-lea.

Urma lui Françoise Frenkel reapare în arhivele de stat de la Geneva, pe lista persoanelor înregistrate la frontiera geneveză în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu mențiunea că i s-a permis să rămână în Elveția după trecerea frontierei. Lista ne dezvăluie identitatea ei adevărată: Raichenstein-Frenkel, Frymeta,

Idesa; născută la 14.07.1889; țara de origine: Polonia.

Ultimul indiciu despre Françoise Frenkel apare cincisprezece ani mai târziu, sub forma unui dosar de despăgubire pe numele ei, datat 1958. E vorba de o valiză pe care o lăsase la depozitul Colisée, aflat la numărul 45 pe strada cu același nume din Paris, și care îi fusese confiscată pe 14 noiembrie 1942 ca „bun aparținând unui evreu". În 1960 obține o despăgubire de 3 500 de mărci pentru pierderea valizei.

Ce conținea? O haină din blană de nutrie, o haină cu guler de oposum, două rochii de lână, un impermeabil negru, un halat de casă de la Grünfeld, o umbrelă, două perechi de pantofi, o poșetă, o pernă electrică, o mașină de scris portabilă marca Erika, o mașină de scris portabilă marca Universal, mănuși, șosete și batiste…

Avem nevoie cu adevărat să știm mai multe? Nu cred. Caracterul special al cărții de față rezidă tocmai în incapacitatea noastră de a-i identifica precis autorul. Această mărturie a vieții unei femei hăituite în sudul Franței și în Haute-Savoie în perioada Ocupației este cu atât mai zguduitoare cu cât pare mărturia unei anonime, așa cum a rămas multă vreme *O femeie din Berlin,* publicată tot în Elveția, în anii '50.

Dacă facem o analogie cu primele lecturi ale unor opere literare, în jurul vârstei de paisprezece ani, ne dăm seama că nici atunci nu știam nimic despre autorii lor, indiferent că se numeau Shakespeare sau Stendhal. Cu toate acestea, lectura naivă și directă avea să ne marcheze pentru toată viața, ca și cum fiecare carte era un fel de meteorit. În zilele noastre, scriitorul apare pe micile ecrane și la târgurile de carte, se interpune fără încetare între operele sale și cititori, devenind un vânzător ambulant. Regretăm vremurile când citeam *Comoara din Sierra Madre*, semnată cu pseudonimul B. Traven, identitatea reală a autorului nefiind cunoscută nici măcar de editorul lui.

Prefer să nu știu cum arăta Françoise Frenkel, să nu-i cunosc viața de după război, nici data morții. Astfel, cartea ei va rămâne pentru totdeauna în sufletul meu ca scrisoarea unei necunoscute, uitată la post-restant pentru veșnicie, pe care o primești aparent dintr-o greșeală, dar care putea la fel de bine să-ți fi fost destinată. Această impresie stranie pe care am avut-o citind *O librărie în Berlin* mi-a fost întărită de senzația că aud vocea unei persoane al cărei chip nu poate fi deslușit în penumbră în timp ce-și împărtășește un episod al propriei existențe. Experiența mă duce cu gândul la trenurile de noapte din tinerețe, nu la cușete, ci la compartimentele cu locuri la comun, unde între călători se forma o intimitate foarte puternică, astfel că, în penumbra lămpii de veghe, oamenii își făceau confidențe și chiar

mărturisiri complete, ca într-un confesional. Forța acestei intimități bruște provenea din sentimentul că întâlnirea nu avea să se mai repete niciodată. Scurte contacte. Amintirea lor rămâne o vreme cu noi, suspendată undeva, amintirea unei persoane care n-a avut timp să vă spună totul. La fel e și cu cartea scrisă de Françoise Frenkel acum șaizeci de ani, în confuzia evenimentelor acelei perioade și sub influența emoțiilor.

Până la urmă, am reușit să găsesc adresa librăriei patronate de Françoise Frenkel: Passauer Strasse, numărul 39; telefon: Bavaria 20-20, între cartierele Schöneberg și Charlottenburg. Mi-i imaginez în librărie, pe ea și pe soțul ei, care lipsește din carte. Fără îndoială, la momentul scrierii, autoarea nu știa ce-i rezervase soarta bărbatului. Simon Raichenstein avea un pașaport Nansen, căci făcea parte dintre acei imigranți proveniți din Rusia. La Berlin erau peste o sută de mii la începutul anilor ’20. Se stabiliseră în cartierul Charlottenburg, numit din această cauză și „Charlottengrad“. Mulți dintre acești ruși albi vorbeau franceza și presupun că reprezentau principala clientelă a librăriei familiei Raichenstein. Vladimir Nabokov, care locuia în cartier, i-a trecut, fără îndoială, pragul. Nu avem nevoie să căutăm prin arhive și fotografii vechi. Pentru a ne convinge, e suficient să citim nuvelele și romanele „berlineze“ scrise de Nabokov în limba rusă, care reprezintă partea cea mai emoționantă a operei sale, pentru a regăsi urma lui Françoise Frenkel la Berlin. Ne-o imaginăm pe aleile crepusculare și prin apartamentele slab luminate descrise de Nabokov. Răsfoind *Darul,* ultimul roman scris de el în rusă, care marchează despărțirea sa definitivă de limba maternă, descoperim descrierea unei librării care s-ar apropia de imaginea celei gestionate de Françoise Frenkel și de enigmaticul Simon Raichenstein: „Traversând piața Wittenberg, unde, ca într-un film color, sub adierea brizei fremătau trandafiri în jurul vechii scări ce cobora în stația de metrou, se îndreptă spre librărie… în geam se vedea lumină… Șoferii taxiurilor de noapte încă puteau cumpăra cărți. Observă prin opacitatea gălbuie a vitrinei silueta lui Mișa Berezovski…“

În ultimele cincizeci de pagini ale cărții, autoarea evocă o primă tentativă, eșuată, de a trece frontiera în Elveția. A fost dusă la jandarmeria din Saint-Julien, „alături de două fetițe în lacrimi, de un băiețel șocat și de o femeie ajunsă la capătul puterilor de oboseală și de frig“. A doua zi este transferată cu un autocar, alături de alți transfugi arestați, la închisoarea din Annecy.

Rezonez puternic cu aceste pagini, deoarece am petrecut ani buni în regiunea Haute-Savoie. Annecy, Thônes, platoul munților Glières, Megève, le Grand-Bornand… Amintirea războiului și a rezistenței

armate era încă vie la acea epocă a copilăriei și adolescenței mele. Amprente digitale. Cătușe. Este adusă în fața unui tribunal improvizat și are norocul să fie condamnată la „pedeapsa minimă cu suspendare și lăsată în libertate“. A doua zi, la ieșirea din arest, străbate străzile însorite din Annecy. Drumul pe care îl urmează, la întâmplare, îmi este cunoscut. Aude murmurul unui pârâu pe care îl auzeam și eu, în tăcerea deplină a după-amiezilor toropite de căldură, în apropierea lacului, pe promenade du Pâquier, în capăt.

A doua tentativă de a trece ilegal frontiera în Elveția i-a reușit. Când mă duceam la Geneva, luam adesea autocarul de la autogara din Annecy. Observasem că traversa granița fără nici un fel de control din partea vameșilor. Cu toate acestea, de fiecare dată când mă apropiam de frontieră, la Saint-Julien-en-Genevois, simțeam o mică strângere de inimă. Poate că amintirea pericolului plana încă în aer.

Patrick Modiano

Notă: Prezenta ediție a cărții este conformă cu ediția originală, din 1945. Nu s-a realizat nici o reducere sau alt tip de intervenție asupra textului. Pentru fluiditatea lecturii, au fost corectate totuși câteva greșeli de tipar și erori de limbă. Toate notele de subsol aparțin autoarei.2

Titlul original al cărții lui Françoise Frenkel este *Rien où poser sa tête*. (n.tr.)

Cu excepția notelor la traducerea în limba română, marcate ca atare.

Este datoria supraviețuitorilor să depună mărturie pentru ca morții să nu fie uitați și nici gesturile discrete de altruism să nu fie trecute sub tăcere.

Sper că aceste pagini vor insufla un gând pios pentru cei care nu vor mai putea niciodată să vorbească, prăbușiți pe drum sau asasinați.

Dedic această carte tuturor OAMENILOR DE BUNĂ-CREDINȚĂ care, cu generozitate și cu un curaj neobosit, au opus voința lor violenței și au rezistat până la capăt.

Dragă cititorule, te invit să le acorzi recunoștința caldă de care este demnă orice acțiune magnanimă.

Mă gândesc și la prietenii mei elvețieni care mi-au întins mâna în clipa când simțeam că mă scufund și la zâmbetul luminos al prietenei mele Lie, care mă ține în continuare în viață.

F.F.
În Elveția, pe malul lacului celor Patru Cantoane, 1943–1944

N-aș putea spune precis când mi-am descoperit vocația de librar. Când eram mică, puteam petrece ore în șir răsfoind o carte cu poze sau un volum ilustrat.

Cadourile mele preferate erau cărțile, pe care le păstram așezate în teancuri înalte pe etajere, de-a lungul camerei mele de fetiță.

Când am împlinit șaisprezece ani, părinții mi-au dat voie să-mi comand o bibliotecă pe gustul meu. Am pus să mi se construiască, după propriile mele planuri, un dulap care, spre uluirea tâmplarului, trebuia să aibă toate cele patru laturi de sticlă. Am instalat această mobilă de vis în mijlocul camerei.

Mama m-a lăsat să fac ce mă tăia capul, ca să nu-mi strice bucuria, iar acum îmi puteam admira clasicii, în frumoasele lor legături originale, și autorii moderni și contemporani, pentru care alegeam modelul coperților ghidată de fantezie.

Balzac se prezenta într-o frumoasă copertă roșie, Sienkiewicz, în piele galbenă, Tolstoi, în culoarea pergamentului, *Țăranii*, de Reymont, îmbrăcată într-o veche stofă țărănească.

Mai târziu, dulapul a fost mutat într-un loc mai potrivit, lângă peretele tapetat cu un creton deschis la culoare, schimbare ce nu mi-a diminuat cu nimic bucuria.

De-atunci a trecut multă vreme…

Viața mă purtase, pentru lungi ani de studiu și de muncă, la Paris.

Îmi petreceam tot timpul liber de-a lungul cheiurilor Senei, în fața prăvăliilor umede ale buchiniștilor. Câteodată descopeream câte o carte din secolul al XVIII-lea, pentru care făcusem o pasiune la acea epocă. Alteori îmi închipuiam că pusesem mâna pe un document valoros, pe un volum rar sau pe o scrisoare veche; o bucurie întotdeauna nouă, deși efemeră.

Amintiri!

Rue des Saints-Pères, cu anticariatele ei întunecoase și prăfuite, adevărate tainițe de comori, o lume ce-mi prilejuia investigații minunate! Vremuri vrăjite ale tinereții mele!

Lungile opriri la colțul dintre rue des Écoles și boulevard Saint-Michel, la librăria aceea mare care invada trotuarul. Lecturile în diagonală, din volume cu paginile încă netăiate, în mijlocul zgomotelor străzii: claxoane, strigătele și râsetele studenților și ale fetelor tinere, muzică, refrenele cântecelor la modă…

Departe de a distrage cititorul, această hărmălaie făcea parte din viața noastră de studenți. Dacă toată mișcarea ar fi dispărut și dacă

toate acele voci s-ar fi stins, pur și simplu n-am fi putut continua lectura în colțul bulevardului: o apăsare surdă ne-ar fi copleșit pe toți…

Din fericire, pe vremea aceea, nu aveam a ne teme. Firește că războiul coborâse cu câteva note diapazonul veseliei generale, dar Parisul își trăia viața lui aprinsă și nonșalantă. Tineretul din Cartierul Latin fremăta, la colțurile străzilor răsuna întotdeauna muzica, iar iubitorul de cărți își continua lectura pe fugă, în fața meselor încărcate de comori, pe care editorii și librarii le puneau atât de generos la dispoziția tuturor, cu o bunăvoință afabilă și un dezinteres total.

La sfârșitul Primului Război Mondial m-am întors în orașul meu natal. După momentele fericite de regăsire cu ai mei, în viață și sănătoși, m-am repezit în camera mea.

M-am oprit șocată în prag! Pereții erau goi: tapetul palid decorat cu flori fusese desprins cu grijă și luat. Nu rămăseseră decât ziare lipite direct pe zid. Biblioteca cu patru geamuri, minunăția născută din fantezia mea copilărească, era goală și părea rușinată de propria decădere.

Pianul din salon dispăruse și el.

Ocupația din 1914–1918 luase cu ea totul.

Ai mei erau însă bine. Am petrecut o vacanță fericită alături de ei și m-am întors în Franța plină de energie și de elan.

În afara cursurilor de la Sorbona, lucram asiduu la Biblioteca Națională și la Biblioteca Sainte-Geneviève, locul meu preferat.

La întoarcerea din Polonia am urmat un stagiu de pregătire, după cursuri, pe lângă un librar de pe rue Gay-Lussac.

Așa am învățat să cunosc „clienții“ cărții. Încercam să le citesc dorințele, să le înțeleg gusturile, concepțiile și tendințele, să le ghicesc motivele de admirație, de entuziasm, de bucurie sau de nemulțumire față de un titlu sau altul.

Cu timpul am început să pătrund un caracter, un sentiment sau o stare de spirit după modul în care persoana respectivă ținea un volum, aproape cu tandrețe, după cum întorcea delicat paginile pe care le citea cu pioșenie sau după cum le frunzărea fără interes, apoi punea neglijent cartea la loc, îndoind uneori delicatele colțuri ale coperților. Așezam cartea care mi se părea potrivită în apropierea clientului, cu suficientă discreție pentru a nu da de bănuit că aș încerca să exercit vreo influență asupra lui. Dacă o cumpăra, eram fericită.

Începeam să-mi îndrăgesc clienții. Pe unii îi însoțeam cu gândul

câțiva pași, încercând să-mi imaginez dialogul lor cu cartea cumpărată; apoi îi așteptam cu nerăbdare să revină și să-mi împărtășească opiniile lor.

Se întâmpla să apară și vandali detestabili. Unii oameni martirizau câte o operă, o acopereau de critici violente și de reproșuri, deformându-i cu perfidie conținutul!

Trebuie să admit că, spre confuzia mea, cele mai radicale erau femeile.

Găsisem astfel pandantul perfect al cărții: cititorul.

În general, între unul și celălalt domnea o armonie perfectă în interiorul micii librării de pe Gay-Lussac.

Îmi petreceam orele de relaxare în magazinele de prezentare ale editorilor, unde regăseam cunoștințe vechi și descopeream noutăți, surse de bucurie.

Atunci când a venit momentul să-mi aleg o meserie, n-am ezitat: mi-am urmat vocația de librar.

Era în decembrie 1920… Ca de obicei, plecam într-un scurt sejur la părinții mei. Pe drum, m-am oprit la Poznán, la Varșovia, apoi, după vacanța alături de familie, la Cracovia.

Aveam în valiză primele două volume din seria *Familia Thibault* de Roger Martin du Gard, cartea *Cruci de lemn* a lui Dorgelès și *Civilizație* de Duhamel, lucrări care mi se păreau potrivite pentru a le transmite prietenilor și librarilor pe care îmi propuneam să-i întâlnesc admirația mea pentru înflorirea spectaculoasă a literaturii franceze postbelice.

Aș fi vrut să deschid o librărie în Polonia. Am luat toate aceste orașe la rând și am constatat că, peste tot, în librării se găseau frumoase colecții de carte franceză. Prin urmare, părându-mi-se superfluă, am abandonat ideea.

La întoarcere m-am hotărât să fac o scurtă haltă la Berlin, să-mi revăd niște prieteni și să iau trenul de seară care m-ar fi lăsat la Paris a doua zi în zori.

Ne plimbam pe bulevardele largi ale Berlinului și, așa cum îmi plăcea să fac peste tot, mă opream în fața vitrinelor marilor librării. Traversaserăm deja „Pe sub tei“[3], Friedrichstrasse și Leipzigerstrasse, când am exclamat:

– Dar aici nu aveți cărți în limba franceză!

– Tot ce se poate, a fost răspunsul laconic și indiferent pe care l-am primit.

Ne-am reluat plimbarea în sens invers și, de această dată, am intrat în librăriile pe lângă care treceam. Peste tot am primit asigurări că cererea pentru cartea franceză era aproape inexistentă: „Ne-au mai

rămas doar câteva volume din clasici“.

De reviste și ziare, nici vorbă. Vânzătorii din chioșcuri abia dacă îmi răspundeau.

Cu aceste impresii am revenit la Paris.

Profesorul Henri Lichtenberger, căruia i-am povestit rezultatul micii mele anchete, m-a întrebat fără ocolișuri:

– De ce n-ați deschide o librărie în Germania?

Iar un editor a exclamat:

– Berlin? Dar este unul dintre cele mai importante centre europene! Încercați, trebuie să încercați.

Bunul meu profesor și prieten P. a declarat la rândul lui:

– O librărie în Berlin… asta e aproape o misiune.

Nu vizam atât de departe. Îmi căutam un loc de muncă în profesia de librar, singura care conta pentru mine. Perspectiva de a lucra la Berlin, oraș pe care îl văzusem prin cețurile iernii, uriaș, trist și morocănos, exercita totuși o anumită atracție asupra mea.

Marcată de aceste sentimente, am pornit din nou, după ceva vreme, spre capitala Germaniei.

Primul meu demers a fost pe lângă consulatul general al Franței, unde am prezentat proiectul cu toată puterea mea de convingere, scoțând în evidență susținerea morală de care mă bucuram deja.

Consulul general a ridicat brațele la cer:

– Dar, doamnă, am impresia că nu cunoașteți deloc climatul moral din Germania de azi! Nu aveți contact cu realitățile! Dacă ați ști cu câtă dificultate reușesc să-i fac pe cei câțiva profesori de franceză stabiliți aici să nu plece din țară! Ziarele noastre abia dacă se mai vând în câteva chioșcuri. Francezii vin până la consulat ca să le găsească, iar dumneavoastră vreți să deschideți o librărie! Riscați să vă fie vandalizat magazinul!

Am aflat, mai târziu, că la Breslau, după plebiscitul din Silezia Superioară, consulatul francez fusese distrus de o mulțime dezlănțuită de germani.

La ambasada Franței am fost primită doar de un tânăr atașat, cu aceeași lipsă de entuziasm. Dar, după opt zile de cercetare și reflecție, decizia mea fusese luată: nu se găseau cărți în franceză, Berlinul era o capitală, oraș universitar, se simțea pulsul tot mai accelerat al revenirii la viață după război. O librărie franceză avea să fie un succes, chiar dacă nu încă de la deschidere.

Țara nu-mi era necunoscută. În copilărie locuisem o vreme în Germania, ca să-mi perfecționez cunoștințele de limba germană și să urmez cursuri de muzică cu profesorul Xaver Scharwenka.

Mai târziu, cu ocazia altui sejur, urmasem un semestru la Universitatea pentru fete din Leipzig.

Marii maeștri ai gândirii, poeziei și muzicii germane nu-mi erau nici ei străini. Influența lor îmi hrănea speranța succesului librăriei mele în capitală.

Era de la sine înțeles că, în acest oraș al administrației și birocrației, eram obligată să îndeplinesc numeroase formalități. Primul funcționar berlinez cu care am intrat în contact se opunea ferm ideii de a vinde exclusiv cărți în franceză. Ne-am pus de acord pentru denumire: „Centrul de carte străină“. Interlocutorul meu german era și el de părere că atmosfera epocii se preta prea puțin la realizarea proiectului meu.

Așa a pornit încercarea mea de a deschide o librărie franceză la Berlin, în ciuda obiecțiilor oficiale. Am avut primul sediu la subsolul unei case private, într-un cartier liniștit, departe de centru.

Dinspre Paris s-a pornit un flux constant de colete pline de volume frumoase, cu coperți colorate, atât de tipice pentru editurile franceze. Cărțile au început să umple rafturile, au urcat până în tavan și s-au răspândit peste tot pe jos.

Abia terminasem instalarea, când am început să primesc clienți. E adevărat că la început au fost mai mult cliente, marea majoritate străine: poloneze, rusoaice, cehoaice, turcoaice, norvegience, suedeze și multe austriece. Vizita unui francez sau a unei franțuzoaice constituia un eveniment. Diaspora franceză era puțin numeroasă, iar mulți dintre membrii ei, plecați înaintea războiului, nu se mai întorseseră.

Zilele cele mai bune erau cele în care primeam ziare și reviste de modă, pe care clientele mele se aruncau cu țipete de bucurie, fericite la vederea modelelor de care fuseseră private atâta vreme. Publicațiile de artă aveau și ele admiratoarele lor.

Proiectul unui sistem de împrumut a fost primit cu viu interes. În scurt timp, cititoarele se înscriau pe o listă de așteptare, căci cărțile se dădeau ca pâinea caldă.

După câteva luni, afluența crescândă a clienților m-a obligat să măresc spațiul, iar librăria s-a mutat în zona mondenă a orașului.

1921! Această epocă de efervescență a fost marcată de reluarea relațiilor internaționale și a schimburilor intelectuale. În oaza de carte franceză pe care o creasem a început să pășească, mai întâi cu

timiditate, elita germană. Apoi, germanii au venit din ce în ce mai numeroși: filologi, profesori, studenți și reprezentanți ai acelei aristocrații a cărei educație fusese influențată puternic de cultura franceză, cei care erau numiți deja „vechea generație“.

Din punct de vedere social, publicul era ciudat de eterogen. Artiști cunoscuți, vedete și femei de lume se aplecau asupra revistelor de modă, vorbind în șoaptă, pentru a nu-l deranja pe filosoful de alături, adâncit în lectura lui Pascal. Lângă o vitrină, un poet răsfoiește sfios o ediție din Verlaine, un savant cu ochelari analizează catalogul unei librării științifice și un profesor de liceu și-a deschis în față patru gramatici, apucându-se să compare capitolele despre acordul participiului urmat de un infinitiv.

Spre mirarea mea, am putut constata gradul înalt de interes pe care germanii îl acordau limbii franceze și cunoașterea aprofundată a capodoperelor sale de către unii dintre ei. Într-o zi, un profesor de liceu mi-a atras atenția că din ediția din Montaigne pe care o ținea în mână lipseau câteva zeci de rânduri importante. Într-adevăr, nu era o ediție *in extenso*. Aveam un filolog căruia îi era suficient să parcurgă câteva citate dintr-un poet francez ca să ghicească numele autorului. Un altul putea recita pe dinafară maxime din La Rochefoucauld, din Chamfort și din Pascal.

Viața de librar mă punea în contact cu excentrici simpatici. Un client german, foarte bun gramatician, luându-și la revedere într-o zi, fusese salutat de angajatul meu cu formula *„Au plaisir, Monsieur!“* Omul s-a întors imediat să ceară explicații despre acest salut. Voia să știe dacă era vorba de o formulă de politețe pur comercială, dacă putea fi folosită și în societate, în ce condiții etc., etc.

Și-a notat expresia într-un carnețel și a început s-o folosească de fiecare dată când venea la librărie, cu un surâs complice.

Funcționari consulari și de ambasadă au început să apară ca vestitori ai diplomației, devenind, în scurt timp, parte a clientelei constante. Apoi, și-au făcut apariția atașații și, în sfârșit, domnii diplomați, dar, mai ales, soțiile lor.

Cât despre Excelența Sa ambasadorul Franței, îi primisem deja vizita când deschisesem librăria din cartierul de vest al Berlinului.

Mi-a mulțumit pentru inițiativă, a ales mai multe cărți și, în acel mod atât de tipic pentru limba franceză, care știe să combine fermitatea cu politețea afabilă, mi-a spus că Romain Rolland și Victor Margueritte, unul dezertor de la cauza Franței, celălalt pornograf, nu-și găseau locul într-o librărie respectabilă. Din contră, Excelența Sa îmi propunea lucrările lui René Bazin, Barrès și Henri Bordeaux.

După plecarea lui m-am simțit mândră și tristă, în același timp. În

pofida bunei mele credințe, știam că mi-ar fi fost imposibil să-i urmez sfaturile.

Soția altui ambasador, pe cât de inteligentă, pe atât de drăguță, era pasionată de cărțile vechi. Petrecea ore în șir scotocind și găsea întotdeauna ceva pe gustul ei. Într-o zi, pe când căuta, fără teama că-și strică manichiura, în niște teancuri de cărți de anticariat prăfuite, pe care le țineam în magazia din spate, mi-a declarat exaltată:

– Dacă n-aș fi fost soție de diplomat, visul meu ar fi fost să mă fac librăreasă.

Din acea zi am devenit prietene în toată regula. Eu o ajutam să găsească cărți pe la buchiniștii de la Paris, iar ea îmi trimitea clienți și mă informa despre sosirea la Berlin a unor francezi de seamă sau vedete. Obișnuiam să organizăm conferințe și recepții în onoarea autorilor celebri în trecere prin capitala germană.

Claude Anet, Henri Barbusse, Julien Benda, madame Colette, Dekobra, Duhamel, André Gide, Henri Lichtenberger, André Maurois, Philippe Soupault, Roger Martin du Gard se numără printre cei care m-au vizitat la librărie.

Unii dintre ei țineau prelegeri și se lăsau antrenați în discuții pe teme literar-artistice sau povesteau amintiri și impresii, atrăgând profesori, studenți, francezi și obișnuiții oameni de lume. Conferințele erau urmate de audierea unor discuri franțuzești cu cântece, poezii și scene din piese de teatru.

Cu ajutorul unor francezi entuziaști dădeam și „reprezentații teatrale“, după Malraux, Labiche, *Doctorul Knock* de Jules Romains, uneori scheciuri pe teme de actualitate, pe care le compuneam chiar noi.

Sărbătoarea de Mardi Gras, organizată între francezi, deveni și ea un mare eveniment pentru clientela mea.

În cartea lui *Dix ans après*, Jules Chancel a descris una dintre acele petreceri, punând într-o lumină frumoasă atmosfera și succesul înregistrat.

Eforturile mele de librar își găsiseră un sprijin competent în persoana profesorului Hesnard, atașat de presă și autor al unui studiu excelent despre Baudelaire. Mă ajuta discret cu sfaturi.

Atașatul cultural stabilit la Berlin prin 1931 mi-a fost și el de foarte mare ajutor, și mi-ar fi greu să exprim în cuvinte recunoștința pe care i-o port pentru erudiția și devotamentul dovedite.

În septembrie 1931 l-am văzut intrând pe Aristide Briand, însoțit de un funcționar care îi servea drept cerber și ghid. După ce m-a felicitat,

m-a întrebat dacă înființarea firmei mele se înscria în spiritul apropierii franco-germane.

– Îmi doresc din toată inima această apropiere, precum a tuturor popoarelor din lume, i-am răspuns, dar când m-am instalat la Berlin am avut în minte doar planul spiritual. Politica împinge spre nedreptate, spre orbire și exces. După o dezbatere violentă între doi clienți de naționalități diferite, m-am asigurat că în librărie nu se mai discută niciodată politică.

Spectatoare a evenimentelor ce aveau loc în jurul meu, trăsesem o serie de concluzii în timp ce-mi exercitam profesia, văzusem mocnind conflicte, simțisem cum unele amenințări erau pe cale să se materializeze. Mi-ar fi plăcut să-i vorbesc deschis acestui mare bărbat de stat, ale cărui aspirații erau demne de încredere, și aș fi făcut-o dacă ar fi fost singur.

Neîncrederea față de politică a fost mai puternică. Nu regret că nu i-am pus lui Briand nici o întrebare și nici că i-am mărturisit rezervele mele, căci, la puțin timp după aceea, idealismul lui avea să fie trădat iremediabil!

Nu deschisesem cutia Pandorei pe fundul căreia zace, în somnul ei de zece ori milenar, speranța unei posibile înțelegeri între popoare.

Vizita lui Briand a conferit prestigiu librăriei și a adus clientelă nouă. Am trăit astfel câțiva ani frumoși, de pace și de prosperitate.

Din 1935 am început să mă confrunt cu probleme serioase.

În primul rând, chestiunea devizelor străine.

Pentru a-mi achita comenzile de carte franceză aveam nevoie de fiecare dată de o nouă autorizare a schimbului valutar. Pentru asta, trebuia să fac dovada necesității importurilor preconizate. Am început să fac rost de felurite recomandări. Școlile și profesorii de liceu îmi trimiteau fișe de comandă, iar universitățile urmau filiera oficială.

Clienții particulari completau buletine pe care eu le transmiteam apoi serviciului special însărcinat cu evaluarea cărților ce urmau a fi importate. Pentru a-mi completa stocurile, făceam apel adesea la serviciile Ambasadei Franței. Munca mea devenea tot mai dificilă.

Câteodată mă trezeam cu poliția pe cap. Sub pretextul că un autor oarecare era pus la index de către cenzură, îmi cotrobăiau peste tot și confiscau ce voiau. Mai întâi mi-au luat cărțile lui Barbusse, apoi pe cele ale lui André Gide și, într-un final, o cantitate importantă de marfă, printre care și operele lui Romain Rolland (deja cenzurat de ambasadorul Franței).

Pentru a suplini golul lăsat pe rafturi și printr-o ironie a sorții, exact în acea perioadă s-a prezentat la librărie corespondentul la Berlin al unui ziar din sudul Franței, care mi-a adus o carte numită nici mai mult, nici mai puțin: *En face de Hitler*[4]. Era… Ferdonnet, care avea să-și câștige o tristă celebritate în calitate de crainic la Radio Stuttgart. Mi-a cerut, pe un ton superior, să așez un exemplar în vitrina magazinului. I-am răspuns că, în conformitate cu instrucțiunile transmise editorilor, nu expuneam în vitrină lucrări cu caracter politic. Mi-a răspuns:

– Știți foarte bine că mi-ar fi ușor *să insist*…

Apoi, pe un ton imperativ:

– Contez totuși pe dumneavoastră pentru vânzări bune!

Agenții de poliție veneau frecvent să confișteze diferite ziare franceze, în baza unor liste. Prin urmare, clienții mei începuseră să se prezinte la magazin dimineața devreme, înaintea vizitei inspectorilor. Cu toate acestea, numărul publicațiilor franceze admise la difuzare se restrângea constant.

Timp de mai multe săptămâni, *Le Temps* a rămas singurul cotidian tolerat, așa că m-am grăbit să comand un număr suficient de exemplare, căci clienții mei erau ahtiați după știri externe. A funcționat timp de opt zile, apoi, într-o dimineață, un inspector m-a informat că *Le Temps* intrase și el pe lista neagră și mi-a confiscat toate stocurile, spre dezamăgirea generală.

Să ascund ziare? Să le pun deoparte? Delictul „distribuirii de periodice interzise“ m-ar fi trimis direct în lagărul de concentrare.

Din acea zi, cotidienele franceze n-au mai avut acces pe teritoriul german. Au dispărut definitiv.

Toate aceste interdicții erau totuși de ordin general.

Situația mea personală a devenit, la rândul ei, foarte precară, odată cu promulgarea Legilor rasiale de la Nürnberg (la Congresul Partidului din septembrie 1935).

Partidul Nazist știa că librăria mea era plasată, într-un fel, sub protecția editorilor francezi. Autoritățile germane, fidele politicii lor de anesteziere a opiniei publice, ezitau să provoace un scandal. Pe de o parte, îmi tolerau activitatea în serviciul cărții franceze, pe de altă parte, îmi făceau necazuri legate de originea mea etnică.

Primeam tot timpul prin poștă convocări, invitații și ordine să particip la diverse manifestări sau reuniuni. Asociațiile de librari mă îndemnau să-mi verific stocurile de marfă și să trimit la serviciul special de verificare cărțile ce contraveneau spiritului regimului politic. Toate formularele aveau anexate chestionare referitoare la rasa

mea, a bunicilor și străbunicilor mei, atât pe partea paternă, cât și maternă.

După o vreme, secretarul meu a renunțat să-mi mai prezinte toată această corespondență deprimantă. Se suia pe motocicletă, făcea turul serviciilor administrative din oraș și le prezenta informațiile cerute. Insista asupra statutului meu de cetățean străin ca să aplaneze pe moment dificultățile și să-mi dea timp să lichidez afacerea.

Incidentele se multiplicau însă. Îmi amintesc o jignire pe care am suferit-o cu câteva zile înainte de Crăciun. Primisem un transport mare de cărți și albume de oferit cadou. Mesele gemeau sub greutatea edițiilor luxoase pentru adulți și a albumelor bogat ilustrate pentru copii. Reviste puse în pagină cu acel bun-gust adus la perfecțiune în Franța se iteau din ambalajele lor, provocând clienților mici exclamații de admirație.

Eram în febra atât de specială a acelei perioade a anului!

Brusc, ușa magazinului s-a trântit de perete și „supraveghetoarea" nazistă a imobilului și-a făcut apariția înăuntru. Femeie cu cap monstruos de Gorgonă, ținea în fiecare mână două cutii de conserve goale.

– Înțelegeți germana? a urlat la mine.

– Desigur, i-am răspuns, mai curând uluită.

– Aceste cutii de metal vă aparțin?

– Nu știu. S-o întreb pe femeia de serviciu. De ce?

– Sunt ale dumneavoastră. O știu și v-o spun în față! Toți germanii știu că, pentru a se debarasa de cutiile de conserve, au la dispoziție un container special inscripționat, nu pubela! O să primiți o amendă zdravănă! S-o treceți în contul încasărilor grase de Crăciun, a mai adăugat, cu ochii sclipind de ură.

După plecarea mahalagioaicei, un diplomat care asistase la incident mi-a povestit că nu reușise să scape, săptămâni în șir, de un tub de aluminiu pe care stătea scris cu litere roșii: „Nu aruncați!". N-avea curajul să pună obiectul în coșul de gunoi din camera lui de hotel, nici să-l abandoneze pe stradă. I-a venit până la urmă ideea de a-l depune la o farmacie, unde a fost felicitat în numele partidului. Anecdota a smuls câteva râsete, fără a reuși să risipească pe de-a-ntregul jena celor prezenți.

Eram excedată.

Bazându-se pe regulamentul referitor la faimosul „fel unic de mâncare", aceeași supraveghetoare a imobilului venea când avea chef să-mi verifice oalele și cratițele. Ridica brusc capacele, adulmeca lacom conținutul și pleca, nu înainte de a-mi adresa salutul nazist.

Acestei femei îi datorez, de altfel, primul contact cu Gestapoul.

Profitasem de sărbătorile de Paște ca să-mi vizitez verii de la Bruxelles. Îi consultasem asupra posibilității de a-mi transfera librăria în capitala Belgiei, dar rezultatul fusese negativ. De acolo plecasem la Paris, ca în fiecare semestru. Voiam să fac demersuri pentru a-mi ceda afacerea unor francezi. Am publicat anunțuri într-o revistă de-a breslei și am găsit un cuplu dispus să facă un stagiu de pregătire de câteva săptămâni la Berlin, urmând să se decidă dacă preluau sau nu librăria. A doua zi după ce m-am întors, am fost convocată de urgență la prefectura de poliție.

La sediul Gestapoului am fost nevoită să trec prin trei uși metalice succesive, descuiate și apoi încuiate în urma mea de un SS-ist în uniformă neagră. M-am ținut după el pe coridoare interminabile, cu ferestre zăbrelite. În cele din urmă s-a oprit în fața unei uși. A ciocănit, a deschis și m-a invitat să intru într-un fel de celulă.

În fața mea, așezat la o masă, se afla un tânăr blond în uniformă: douăzeci de ani, figură imberbă, presărată cu pete roșii, ochi albaștri spălăciți, atitudine agresivă. Mi-a făcut semn să mă așez în fața lui.

– Sunteți doamna cutare-cutare? Numele tatălui, numele mamei? Rasa? Vârsta? Data și locul nașterii? Documentele de identitate! Sunteți acuzată că, de Paște, ați plecat către o destinație necunoscută, trecând clandestin frontiera.

– Am călătorit cu o viză germană valabilă, la ieșire și la intrare. Mai întâi m-am dus la Bruxelles, apoi la Paris.

– De ce la Bruxelles? a urlat gestapovistul.

– Ca să-mi vizitez rudele din Belgia.

– Ce ați luat cu dumneavoastră cu ocazia acestei călătorii? Devize străine, aur, diamante? Recunoașteți, oricum vom afla!

Omul urla tot mai tare și eu eram din ce în ce mai speriată.

– Nimic din toate acestea, i-am răspuns controlându-mă cu dificultate. M-am dus, ca de obicei, la Paris după o vizită în Belgia. M-am întors la Berlin conform autorizației pe care o puteți vedea aici, pe pașaport.

Iritat, mi-a împins documentul înapoi.

– Să zicem că așa ați făcut! Dar de ce ați ales să mergeți cu mașina la Bruxelles?

Era convins că găsise punctul slab al călătoriei mele și mă fixa dușmănos, cu ochi răi.

Mie îmi revenise sângele-rece.

– Am profitat de călătoria unor prieteni care oricum se duceau

acolo și s-au oferit să mă ducă pe autostradă. Nu aș fi vrut să plec din Germania înainte de a vedea această nouă cale de rulare despre care vorbește toată lumea.

– *Ach!* Da, autostrada noastră este colosală, a admis tânărul agent, cu un zâmbet reprimat rapid. Vedem noi… Puteți pleca, a conchis pe un ton încă și mai sever.

Am fost condusă la ieșire. Eram *liberă*!

Prietena mea mă aștepta la poartă. M-a văzut și s-a repezit să mă îmbrățișeze.

Înapoi la librărie, am aflat că Ambasada Franței și Consulatul polonez sunaseră să se intereseze de soarta mea. Se temeau de ce era mai rău.

M-am întrebat de mai multe ori, de atunci, dacă nu cumva îmi datoram scăparea din aventură faimoasei autostrăzi germane, într-o perioadă în care lagărele de concentrare se umpleau de nevinovați.

În curtea imobilului meu, ca prin alte părți ale orașului, începeau să se țină, ferite de priviri, reuniuni nocturne ale S.A.[5], ale Cămășilor brune. Bărbații strânși discutau aprins, huiduiau guvernele străine, dar se luau mai ales de evrei. Apoi intonau imnuri de glorificare a forței, a războiului, a urii și a răzbunării…

Marginile ferestrelor mele de la parter le serveau acestor partizani drept bănci.

Nopți nedormite, nopți de teamă!

Așa cum făceam adesea, am plecat pentru două zile să-mi vizitez rudele apropiate care-mi mai rămăseseră.

Tata trecuse la cele veșnice de trei ani. Asistaserăm cu toții la agonia lui teribilă, incapabili să-l ajutăm, în ciuda iubirii pe care i-o purtam.

Vechea casă a copilăriei mele, încă și mai veche, era în doliu.

Acum, mama locuia acolo cu fiul ei, cu nora și cu nepotul, pe care îl adora. M-a primit cu afecțiune și m-a copleșit cu căldura inimii ei. Lângă ea, zbuciumul meu interior se calma.

Mama m-a implorat să renunț la librărie pentru a-mi salva libertatea. Da, era singura soluție.

Am petrecut amândouă o vreme în frumoasele păduri ale Poloniei. Aș fi găsit o altă ocazie să-mi folosesc pregătirea de librar; fără nici o îndoială, aș fi putut reuși oriunde.

Așa-mi vorbea mama, iar eu îi ascultam cuminte sfaturile iubitoare și înțelepte. Totul mi se părea atât de simplu și de ușor…

Evenimentele se succedau rapid.

Mai întâi a fost ziua marelui boicot.

În fața magazinelor ținute de evrei au fost postați paznici naziști, cu ordinul de a le comunica trecătorilor că era contrar doctrinei național-socialiste să cumpere de la negustorii aparținând acelei rase. Firmele străine care scăpaseră de grozăvia unei asemenea paze închiseseră din solidaritate.

Stăteam pitită în apartamentul meu. Dintr-odată, a apărut femeia de serviciu, extrem de agitată.

– Veniți repede, doamnă! S-au apucat să ne mâzgălească vitrina!

Înarmați cu o cutie de vopsea și cu o pensulă cu coada lungă, niște băieți din Tineretul hitlerist tocmai îmi pictau pe vitrină mesaje jignitoare.

– Ce faceți? am strigat.

– Executăm ordinele primite!

– Vă rog să încetați imediat!

Unul dintre puști a aruncat o privire la vitrină și a zis:

– Ah, dar e o firmă străină. N-are rost să continuăm, camarazi. Hai, să mergem în altă parte!

Era o zi superbă. M-am îndreptat spre marile artere comerciale din cartierele vecine, ca să-mi fac o idee despre amploarea acestor manifestări.

Peisajul care mi s-a înfățișat era, în același timp, grotesc și lamentabil.

Peste tot, consemnul era aplicat sistematic, riguros. Am asistat, printre altele, la o scenă aproape comică. O doamnă, apropiindu-se de intrarea într-un magazin de modă, a fost avertizată de cele două santinele naziste că firma era evreiască.

– Dar și eu sunt evreică, a răspuns ea și a dat să intre.

– Stați, i-a ordonat unul dintre cerberi apucând-o de braț.

S-au consultat rapid, apoi unul dintre ei a rupt-o la fugă ca să obțină instrucțiuni despre cum să reacționeze în fața unui astfel de caz nemaivăzut.

În așteptarea verdictului, în jurul magazinului se strânsese un grup de gură-cască; femeia, prefăcându-se indiferentă, examina cu atenție pălăriile din vitrină.

Mesagerul și-a făcut apariția după un sfert de oră și a autorizat-o să intre în magazin.

Boicotul din ziua aceea fusese organizat cu ordinul strict de a se menține ordinea publică. În afara mulțimilor formate pe trotuare, nu se înregistraseră incidente grave.

Peste tot puteau fi întâlniți oameni jenați, aproape rușinați, dar nimeni nu a protestat deschis…

10 noiembrie 1938 a fost ziua de neuitat a marelui pogrom de pe întreg teritoriul Germaniei.

Când ziarele de seară au răspândit în Berlin vestea morții lui von Rath, atașatul Ambasadei Germaniei la Paris, toată lumea a înțeles că aveau să urmeze lucruri cumplite. Se știa că partidul pregătise din timp „represalii grandioase“.

Mi-am petrecut seara la niște prieteni. Eram cu toții mâhniți și neliniștiți. Întorcându-mă noaptea târziu acasă, am auzit voci stridente în curte. Un grup important de membri ai S.A. se întrunise acolo. M-am băgat în pat fără să mai aprind lumina și am adormit. M-a trezit brusc un zgomot bizar ce venea din stradă. Ceasul de perete arăta ora patru dimineața. Zgomotul ciudat creștea și părea să se apropie. Am recunoscut ritmul unei pompe de apă.

M-am îmbrăcat pe fugă, cu gândul că izbucnise vreun incendiu prin vecini. Am ieșit.

Pompierii acționau în fața casei mele și pe toată lungimea străzii. Ardea magazinul vânzătorului de blănuri. La trei case mai încolo ardea o papetărie; mai departe se vedeau alte incendii aruncând scântei roșietice în noapte. Am rămas pe loc, șocată.

– Arde sinagoga, șopteau oamenii dintr-un grup.

Am traversat strada. Era adevărat. Sinagoga, aflată în curtea unui imobil impozant, era în flăcări. Pompierii udau intens casele vecine, pentru a preîntâmpina răspândirea focului.

– S-a zis cu sinagoga! a rostit în tenebre o voce autoritară.

Era teribil de cald. Ieșind din curte, m-am împiedicat de un obiect metalic. Era un sfeșnic de argint cu șapte brațe, rupt și deformat, aruncat pe jos.

Pe carosabil se vedeau zeci de bucăți de hârtie împrăștiate peste tot. „Proclamații“, mi-am spus, și m-am aplecat să ridic una la întâmplare.

Nu mică mi-a fost stupoarea când am constatat că țineam în mână un fragment din Sefer Tora, sulul Legii, ale cărui resturi rupte și arse fuseseră risipite de vânt.

În acel moment am văzut un bătrân care, cu un coș în mână, se străduia să adune bucățelele de pergament acoperite cu litere ebraice. Buzele i se mișcau, părea că recită o rugăciune. Era păzitorul templului.

Alți locuitori ai cartierului i s-au alăturat în tăcere, adunând de pe

jos relicvele profanate. Un grup de umbre triste, care te mișca până la lacrimi.

Începeau să se ivească zorii.

Obosită, m-am întors acasă.

Nici nu intrasem bine, când am auzit un țipăt de la o fereastră.

– Vine a doua echipă!

Doi indivizi, înarmați cu bare lungi de fier, și-au făcut apariția în pas cadențat. Se opreau în fața anumitor vitrine pe care le distrugeau. Sticla zbura în toate părțile. Unul dintre ei intra printre rafturi și răsturna marfa, călcând-o în picioare, după care își continuau neabătuți drumul.

Îi vedeam cum se apropie, cum vin înspre mine.

Eram chiar pe treptele librăriei. Inima îmi bătea să-mi spargă pieptul, eram teribil de încordată. Am simțit acumulându-se în mine o energie nebănuită.

S-au oprit.

Unul a început să silabisească firma, pe când celălalt studia lista cu magazinele vizate.

– Stai, stai! Asta nu apare.

Au trecut mai departe.

Eu rămăsesem lipită locului. Simțeam că, dacă aș fi fost nevoită, aș fi apărat fiecare carte cu toată forța pe care o aveam, chiar cu prețul vieții, dacă era necesar. Nu neapărat din iubire pentru librăria mea, ci mai ales dintr-un uriaș dezgust față de existență și de umanitate, dintr-o copleșitoare dorință de moarte.

Așezată pe treptele magazinului meu, așteptam…

Incendiile trosneau în jur și pompierii nu-și vedeau capul de treabă.

Trotuarele și drumul erau pline de obiecte disparate.

Cineva m-a luat de mână și m-a ajutat să mă întorc acasă.

Asupra orașului s-a abătut o zi demnă de domnia sceleratului Nero.

Mărfurile aruncate prin ferestre erau imediat culese de mulțime. Oricine încerca să se apere și să-și salveze avutul era bruscat.

De această dată, incidentele violente și crimele s-au ținut lanț. Totul sub privirile impasibile ale poliției.

În apropierea locurilor ce erau jefuite, agenții de ordine dirijau circulația.

Întreg orașul era de nerecunoscut. Mobile, piane, lustre, mașini de scris și tot soiul de bunuri distruse zăceau pe trotuare; cioburi și resturi de mobilier acopereau aproape complet carosabilul.

Magazinele de bijuterii erau jefuite la rând cu micile dughene ale

săracilor. În afara câtorva societăți comerciale aflate în proprietatea unor evrei cu cetățenie străină, totul a fost lichidat în acest mod, pe cât de sinistru, pe atât de bine organizat.

Sute de metri de stofă atârnau de la ferestrele magazinelor de modă, ca niște drapele ale ororii și sălbăticiei.

A doua zi n-am deschis librăria. Pe la prânz am primit un telefon de la un înalt funcționar al Camerei de comerț, care m-a îndemnat insistent, dar politicos să-mi reiau imediat activitatea. Mi-a explicat că guvernul nu urmărea închiderea firmelor străine, căci un astfel de gest s-ar fi putut solda cu repercusiuni la adresa societăților germane active în străinătate.

În ziua următoare, pragul mi-a fost trecut de numeroși clienți. Mi-au adus flori și m-au asigurat de solidaritatea lor. Telefonul a sunat în permanență. Toată lumea voia să afle noutăți și se interesa de soarta librăriei.

Flori! Le-am primit ca pe o ironie sinistră, deoarece mă făceau să resimt încă și mai acut toată grozăvia situației mele! Pe de altă parte, toate aceste dovezi de prietenie m-au reconfortat.

Nu mai luam de mult în considerare posibilitatea vânzării librăriei. Toate eforturile făcute în acest sens rămăseseră fără rezultat. Cei interesați își puneau întrebări foarte serioase. Cât mai putea rezista o librărie franceză în Berlin? Dacă ar fi cumpărat o societate comercială esențialmente franceză, n-ar fi intrat în vizorul autorităților național-socialiste? Eram în 1939 și mă confruntam cu aceeași problemă ca în 1921, când îmi făcusem turul de orientare: care era rațiunea de a exista a unei librării franceze în Berlin? Prin urmare, cei câțiva prieteni care ar fi dorit să preia afacerea erau, pe bună dreptate, neliniștiți și ezitanți.

Cât despre francezi, aceștia veneau să „analizeze condițiile la fața locului“ și plecau după cel mult câteva zile. Tânărul cuplu adus de la Paris dăduse mari dovezi de bunăvoință, dar, în pofida eforturilor reciproce de a ajunge la o înțelegere, entuziasmul le scăzuse dramatic. Mai întâi tânăra femeie și apoi soțul ei îmi mărturisiseră că le venea greu să trăiască într-o atmosferă atât de apăsătoare și de lipsită de bucurii. Până la urmă, a trebuit să mă plec și eu în fața evidenței. Librăria franceză din Germania devenise nu doar inutilă, ci de-a dreptul deplasată.

Angajamentele mele financiare în relația cu editorii nu erau complet amortizate. Aceștia îmi acordaseră încrederea lor deplină, facilitându-mi astfel misiunea. Îmi era imposibil să închid pur și

simplu magazinul.

În iunie 1939 am alcătuit o listă a obligațiilor de plată, pe care am confirmat-o cu partenerii de la Paris. Facturile se aflau la serviciul pentru comenzi (secție a serviciului vamal: verificarea regularității importurilor), unde urmau să treacă printr-o procedură de aprobare, apoi trebuiau să ajungă, însoțite de un ordin de vărsământ, la Banca Imperială (Reichsbank).

Cum era vorba de interesele unor edituri franceze, îndeplinirea formalităților era sprijinită de serviciul comercial al Ambasadei Franței.

Pe 1 august 1939 am primit autorizația și am procedat febril la efectuarea plăților.

Am încercat să pun la adăpost colecțiile de cărți. În timp ce mă ocupam, fără mare succes, de aceste demersuri în regim de urgență, atmosfera din jur devenea tot mai încărcată de amenințări și de pericole.

În iulie vizitasem de mai multe ori Consulatul polonez pentru a mă informa asupra situației. De fiecare dată primisem asigurări că situația se va calma.

Consulul mi-a destăinuit, ca pe un mare secret, că Anglia era pe cale să *aplaneze* complicațiile apărute în raporturile germano-poloneze.

Pe 25 august, ușurată de toate obligațiile, în ajunul vacanței anuale alături de familie, am solicitat din nou serviciului comercial precizări referitoare la protecția oferită librăriei mele. Am aflat cu stupefacție că frontiera poloneză era „momentan închisă“, în urma schimburilor de focuri de armă ce interveniseră între militarii celor două țări.

Agenții răspundeau mulțimii neliniștite care se adunase: „Stați liniștiți, totul se va rezolva, nu va fi război!“

Pe 26 august am fost invitată la Consulatul Franței. Cei de acolo m-au sfătuit ca, „în așteptare“, să plec la Paris, cu trenul care urma să-i evacueze în douăzeci și patru de ore pe cetățenii francezi din Berlin, alături de alți câțiva străini.

– Această plecare colectivă nu reprezintă decât un gest de protest față de violarea frontierei poloneze de către trupele naziste.

M-am întors la Consulatul Poloniei: „Anglia reacționează! Statele Unite se amestecă și ele! Roosevelt va adresa poporului german un apel la pace.“ Apoi, interlocutorul meu, un înalt funcționar consular, a adăugat: „Cu toate acestea, situația dumneavoastră este deosebit de delicată, în această perioadă dificilă. Poate că ar fi mai bine să acceptați oferta amabilă de a merge să așteptați la Paris rezolvarea conflictului, înainte de a vă deplasa în Polonia. E o chestiune de

câteva zile! Aliații n-au nici cea mai mică intenție să se angajeze într-un război…“

Toate acestea mi-au fost spuse cu o convingere de nezdruncinat.

A fost limpede din acel moment că diplomații englezi, francezi și polonezi nu admiteau sub nici o formă iminența dezastrului.

În aceeași seară, două prietene apropiate au venit să mă ajute „să-mi fac bagajele“. Nici cel mai mic obiect nu putea părăsi teritoriul german fără o autorizație specială. Trebuiau completate o mulțime de formulare, unde precizai tot ce voiai să iei cu tine: lenjerie de corp, haine, încălțări, foarfeci, bucăți de săpun, până și numărul periuțelor de dinți.

Nici nu-mi trecea prin cap să mă supun acestor formalități, dar cele două prietene au insistat să-mi iau cu mine măcar o parte din bunurile personale. Mi-au pregătit aproape singure o valiză.

Ghemuită într-un colț al divanului, le-am lăsat să-și vadă de treabă. Nu mai aveam pic de energie. Eram într-o stare de șoc.

Târziu în noapte, doi tineri au venit să-mi care lucrurile la gară, expunându-se astfel unor pericole cât se putea de reale. Au ales să le înfrunte cu curaj, în ciuda protestelor mele.

Am rămas singură în librărie. Am vegheat toată noaptea, rememorând comunitatea care se crease aici, solidaritatea noastră, anii de efort și luptele purtate împreună.

Îmi revedeam cu ochii minții clienții și prietenii… cât de afectați se simțiseră la fiecare tentativă de plecare de-a mea. „Librăria“, îmi spuneau ei, „este singurul loc unde ne mai putem odihni spiritul, unde găsim uitare și iertare, unde respirăm liber. Ne este mai necesară ca niciodată. Rămâneți!“

Abia în acea noapte am înțeles cum putusem suporta atmosfera sufocantă din Berlinul ultimilor ani… îmi iubeam librăria așa cum iubește o femeie, cu dragoste curată.

Devenise viața mea, rațiunea existenței mele.

Zorile m-au găsit așezată la locul meu obișnuit, în fața mesei de lucru, în mijlocul cărților.

Librăria părea aproape ireală în lumina palidă a dimineții.

M-am ridicat ca să-i spun adio…

Am trecut printre rafturi mângâind cu drag cotoarele cărților… m-am aplecat asupra exemplarelor numerotate. De câte ori nu refuzasem, din pur atașament, să mă despart de un titlu sau altul!

Am recitit dedicațiile oferite de autori. Unii nici nu mai erau în

viață. Nici Claude Anet… cu cât entuziasm ne împărtășise experiența vieții lui în Rusia! Nici Henri Barbusse… care îmi povestise amintiri din România, din Rusia sau despre Lenin… Nici Crevel, tânăr, fantast, neliniștitor în fuga lui tinerească, în pesimismul ce-l caracteriza.

Unele dedicații evocau o clipă de simpatie, altele, un omagiu efemer… toate aceste comori urmau să rămână aici. Pe mâinile cui aveau să încapă? Cine urma să aibă grijă de ele?

Dintr-odată, am perceput o melodie extraordinar de delicată ce venea din rafturi, din vitrine, din toate colțurile unde cărțile își duceau viața lor misterioasă.

Eram acolo, le ascultam…

Era vocea poeților, consolarea lor frățească. Îmi auziseră apelul și se despărțeau, pe limba lor, de biata librăreasă gonită din regatul ei.

Primele zgomote ale dimineții m-au trezit la realitate.

Am luat trenul, alături de colonia franceză din Berlin, de personalul Ambasadei și al Consulatului, de câțiva polonezi și resortisanți ai altor state care hotărâseră că era mai înțelept să plece la Paris.

În pofida asigurărilor pline de optimism, majoritatea consideram că un conflict devenise inevitabil. Eram cu toții copleșiți de griji, încercând să ne imaginăm un viitor din care nu lipseau amintirile, încă proaspete, ale evenimentelor din 1914–1918.

Ultimul meu contact cu naziștii a avut loc la frontieră. La Köln, toți călătorii au fost nevoiți să defileze prin fața unui amploaiat al Băncii Imperiale, ca să schimbe în franci francezi suma maximă autorizată, de zece mărci germane.

În fața mea era un preot polonez. Funcționarului i-a fost de ajuns să arunce o privire la pașaportul acestuia ca să strige: „Polonez?!… Nu primești valută… Următorul!“

A venit și rândul meu. Nici nu mi-a deschis bine pașaportul și a exclamat: „Non-ariană?!… Nu primești valută… Următorul!“

A fost salutul de rămas-bun al Germaniei naziste.

Seara, odată ajunsă la Paris, mi-am sunat familia din Gare du Nord și i-am așteptat să vină să mă ia. Nu aveam bani de taxi.

Așadar, măsurile represive germane ajunseseră să mă lovească până și dincolo de frontieră…

Preludiu palid la ceea ce avea să urmeze!

Norocul meu că pe atunci nici nu bănuiam!

La trei zile după sosire m-am dus să mă interesez de soarta valizei

mele. Funcționarea de la gară mi-a răspuns că „deocamdată“ bagajele din Germania nu sosiseră. A fost totuși amabilă să verifice.

– Ce șansă aveți! E ultimul pe care l-am primit.

A anulat adeverința de bagaj și mi-a înmânat-o, adăugând pe ton de glumă:

– Păstrați-o ca amintire. O să vă aducă noroc!

Erau și germani care-și abandonau patria, averea și locurile de muncă pentru a nu lua parte la construcția național-socialismului, pe când alții se ascundeau prin cotloanele propriilor case ca să-și salveze libertatea de gândire și de acțiune.

Cei mai curajoși n-au ezitat să protesteze, precum pastorul Niemöller, părintele Mayer, Monseniorul von Gallen, episcop de Münster, cardinalul Faulhaber, de la München, și mulți alții. Aproape toți au dispărut fără urmă sau au luat calea evreilor, spre lagărele de concentrare.

Desigur, amintirea lor nu poate fi ștearsă…

Gândul meu se îndreaptă și către clienții fideli ai librăriei, „obișnuiții“, cum li se mai spune. Ce s-a întâmplat cu ei? Valul uriaș care a măturat elanurile de libertate și justiție i-o fi târât după el pe acești *oameni de bună-credință?*

Cu nespusă tristețe, mi-e teamă că da…

Atunci când mă gândesc la ultimii ani, atât de grei, ai șederii mele la Berlin, revăd imagini halucinante: primele defilări, tăcute, ale viitoarelor detașamente de Cămăși brune; procesul ce a urmat incendierii Reichstagului, definitoriu pentru justiția național-socialistă; transformarea rapidă a copiilor germani în larve agitate ale Tineretului hitlerist; alura masculinizată a tinerelor fete blonde cu ochi albaștri, care băteau un pas de defilare ce făcea să vibreze vitrinele și să tremure cărțile pe mesele din fața librăriei, pătrunse de un negru presentiment; plânsul acelei mame germane al cărei copil fusese felicitat în fața clasei și dat drept exemplu pentru că îi denunțase opiniile antinaziste; cealaltă mamă, evreică, al cărei fiu, făcut cu un tată creștin, umbla pe stradă cu camarazii lui naziști, prefăcându-se că nu o recunoaște; groaza crescândă a tuturor mamelor în fața detașării sădite în inima copiilor rupți din sânul familiei; influența acelor responsabili de imobil care se băgau în viața locatarilor, târându-i în fața tribunalelor de moravuri, distrugând căsnicii, prietenii, sentimente de afecțiune și de iubire; oamenii deposedați, mai întâi, de profesiile și de funcțiile lor, apoi, de drepturile lor civile și umane; fuga celor persecutați către granițe; înmormântările disperaților care s-au aruncat în calea trenului sau pe

fereastră; dispariţiile definitive în lagărele de concentrare; clienţi – spirite fine, oameni luminaţi – care se întorceau, după o absenţă mai lungă, cu capetele rase ca ocnaşii, cu privirea pierdută, temătoare, cu mâinile tremurânde, transformaţi în bătrâni neajutoraţi în numai câteva luni!

Amintirea apariţiei unui şef cu faţă de robot, pe care ura şi orgoliul erau atât de bine întipărite încât uciseseră orice expresie de iubire, de prietenie, de bunătate sau de milă…

În jurul acestui şef ce răcnea isteric, o mulţime fascinată, capabilă de orice violenţă şi de orice crimă!

Viziunea naşterii acestei termitiere umane monstruoase, lacome, care se întindea rapid peste ţară cu un sinistru zăngănit metalic, mânată de potenţialul incalculabil al forţelor colective.

Celebrul bulevard Unter den Linden (n.tr.)

Față în față cu Hitler (n.tr.)

S.A., în germană *Sturmabteilung* – Batalioane de asalt, cunoscute și drept Cămășile brune. Organizație paramilitară nazistă înființată în 1921 (n.tr.)

În Franța, nimeni nu credea că se apropie războiul. Respiram aerul capitalei și, destul de repede, m-am lăsat cuprinsă de sentimentul general de încredere. Începusem chiar să visez la următorul voiaj la ai mei.

În acele zile de criză acută, Parisul își păstra chipul obișnuit: mișcare, agitație, vitalitate.

La terasele cafenelelor, la colț de stradă, se comenta intens situația. În metrou, oamenii citeau jurnalul peste umărul vecinului; nevoia de comunicare și dorința de a afla noutăți, de la cineva mai bine informat, de preferință, te împingea să intri în vorbă cu oricine, să te oprești în mijlocul străzii pentru a asculta, a privi sau a trăncăni.

Oamenii cumpărau ziarele, cu cerneala încă umedă, direct din ușile redacțiilor. Mulțimea se îmbrâncea ca să smulgă un exemplar din zbor, iar vânzătorii ambulanți parcă prinseseră aripi. În fața chioșcurilor, cititorii se așezau la coadă cu mult înainte de sosirea bicicliștilor care livrau ziarele. Unii cumpărau mai multe publicații, de orientări politice diferite, și le parcurgeau febril, pe loc, trecându-le apoi altora.

Marile cotidiene de informație când dădeau asigurări opiniei publice, când îi îndemnau pe cetățeni să se pregătească pentru evenimente ineluctabile.

Prin case, prin curți, prin piețe, birouri, restaurante și cafenele, radioul funcționa fără pauză. Era imposibil să scapi de el. Vocea metalică se insinua peste tot, până și în sălile de teatru și în antractele concertelor de muzică clasică.

Se ascultau, unele peste altele, posturi de radio în toate limbile pământului, ca într-un adevărat turn Babel! Unii se trezeau în toiul nopții special ca să asculte emisiunile americane. Era o obsesie! Tensiunea nervoasă ajunsese în acele zile la cote indescriptibile.

Animat de o ardentă dorință de pace, poporul francez *spera*. Faimoasa frază: „Anul trecut era să fie chiar mai rău, și totuși lucrurile s-au rezolvat“ circula din gură în gură ca refrenul unui cântec la modă.

În această atmosferă, izbucnirea ostilităților a aruncat Franța într-o consternare profundă.

Pentru mine, durerea a fost teribilă.

Abia în acea clipă am înțeles distanța geografică uriașă ce mă despărțea de mama. M-am văzut departe de ea și de toți ai mei pe toată durata războiului, adică în fața unei eternități de chin și de griji pentru soarta lor.

Armata germană avansa, călca Polonia în picioare și se înstăpânea acolo. Urmăream îngrozită pe hartă progresele fulgerătoare ale dușmanului…

T.S.F.[6] transmitea fără milă detalii oribile ale carnagiului, bătăliilor, bombardamentelor, distrugerilor și masacrelor de civili. Comunicatele veneau exact la orele meselor, obligându-te să mănânci, să bei, să mesteci și să înghiți în timp ce ascultai știrile sângeroase, dezastruoase.

Parisul devenise, peste noapte, straniu de tăcut.

Așa a început în Franța perioada bizară de acalmie militară, numită și „războiul ciudat“[7].

Tot atunci, presa franceză a pornit o vastă campanie împotriva unei așa-numite „coloane a cincea“, infiltrată peste tot de ani de zile. Dornic de diversiune, publicul s-a aruncat lacom asupra acestor dezvăluiri senzaționale.

Prefectura de poliție a luat imediat „măsuri excepționale“ de ordin general și a decis să purceadă la recensământul tuturor străinilor și la revizuirea situației acestora.

Măsurile, decise fără nici un fel de pregătire, au fost aplicate imediat. Comisariatele de poliție, conducerea hotelurilor, proprietarii caselor de închiriat, paznicii, patronii care aveau de-a face cu străinii au fost invitați să se asigure că aceștia respectau întocmai noile ordine.

Întreaga populație a Franței se pusese pe supravegherea „suspecților“. Miile de străini formaseră o coadă atât de lungă în fața Prefecturii de poliție, încât trecea prin Quai des Fleurs și continua până în Boulevard Saint-Michel.

Veneau să aștepte încă din zori de zi, cu scaune pliante, sendvișuri, cărți și ziare. Au așteptat mai întâi sub ploile lunilor septembrie și octombrie, apoi sub zăpezile din noiembrie și decembrie.

Separați din cauza războiului de țările de origine, fără posibilitatea de a se întoarce, unii dintre ei, lipsiți de resurse materiale, așteptau în stradă, obosiți și năuci. Peste toată această mulțime eteroclită de dezrădăcinați domnea o tristețe teribilă.

Cum mobilizarea generală adunase sub drapel majoritatea bărbaților valizi, personalul Prefecturii ajunsese să fie format mai ales din femei tinere. Nu erau deloc pregătite pentru o asemenea sarcină covârșitoare și au clacat repede.

Cu dosarul în mână, am stat și eu la coadă ore interminabile ca să-mi obțin permisul de ședere în Franța.

Eram extrem de obosită atât fizic, cât și moral. Bombăneam în sinea mea, dar suportam cu stoicism exigențele poliției. Toți străinii erau supuși unor lungi formalități, aplicate cam haotic, indiferent de rasă sau de naționalitate. Nu era sub nici o formă o jignire, căci nu puteai da vina decât pe confuzia generală.

Așteptam, așadar, plină de răbdare, câteodată tușind, cu febră în unele zile.

Nu conta! Eram la Paris, Parisul cu lungile după-amiezi pe cheiurile Senei, în fața micilor magazine ale buchiniștilor, care mi se păreau și mai pline de minunății decât pe vremuri.

Atitudinea editorilor era foarte binevoitoare față de mine. Mă felicitau și îmi promiteau sprijin pentru deschiderea unei noi librării.

Atașatul cultural, venit și el la Paris, m-a încurajat în cuvinte frumoase: „Aveți meritul de a fi rămas pe baricade până în ultimul minut, ca un soldat curajos“, a adăugat zâmbind.

Încerca să mă consoleze pentru pierderea iubitei mele librării, așa cum mă ajutase nu demult să o apăr în fața tuturor adversităților.

Așa au început pentru mine, sub un cer ploios, zilele infinit mai sumbre ale noului război.

Mi-am obținut până la urmă permisul de ședere. Stipula că mă puteam bucura de ospitalitatea Franței până la sfârșitul ostilităților.

Războiul căpăta un ritm tot mai energic. Nemții treceau noi frontiere. Dușmanul se apropia de Franța. „Războiul ciudat“ se încheia.

În același timp, încrezători în soliditatea liniei Maginot, nimeni nu credea posibilă violarea teritoriului național.

Începuseră însă raidurile germane de recunoaștere în regiunea pariziană, urmate de primele bombardamente asupra fabricilor de la periferie.

Nimeni nu mai știa ce să creadă. Presa scrisă și radioul răspândeau sfaturi și instrucțiuni. Publicul rămânea ezitant. Ce era de preferat, să mori acasă la tine sau asfixiat într-o pivniță?

Când se auzeau sirenele, unii rămâneau în pat, alții coborau să se adăpostească, apoi urcau sau se opreau în casa scării. Unii se aventurau până în pragul de la stradă, „ca să vadă puțin ce se întâmplă“ și ca să schimbe opinii cu vecinii.

Apăreau responsabilii cu apărarea civilă, dar lăsau oamenii în pace. „La urma urmei, nici noi nu știm cum e mai bine“, mărturiseau ei.

Pariziencele erau foarte mândre de curajul lor și își petreceau diminețile povestindu-și impresiile la telefon.

Abia în 1940, când încrederea în posibilitățile de apărare a orașului

s-a prăbușit brusc, au început să se gândească la părăsirea Parisului.

Guvernul le recomanda oamenilor să plece; oricine nu era util în capitală trebuia să se îndepărteze, începând cu bătrânii.

Școlile s-au închis și vacanța a început cu două luni mai devreme. Toată lumea se pregătea de plecare, destul de calm, de altfel.

Bătrânul meu profesor de odinioară, prieten devotat, mi-a propus să-l urmez la Avignon, unde intenționa să se refugieze. Îmi amintesc de acea zi, când stăteam așezați la cafeneaua noastră obișnuită din piața Saint-Michel, *La Boule d'Or*. Îmi povestea despre frumusețile orașului istoric. Podul din Avignon, care până acum fusese pentru mine un reper muzical al trecutului îndepărtat, urma să devină o realitate…

La radio se recomanda să obții un permis de liberă trecere, așa că m-am dus dis-de-dimineață la comisariatul de poliție din cartierul meu. După cum era de așteptat, deja se formase o coadă apreciabilă, dar, după experiența cozii de la Prefectura de poliție, nimic de felul acesta nu mă mai speria.

Am fost condusă, împreună cu un grup de petiționari, lângă o masă la care stătea un agent. Am aflat că trebuia să ne procurăm fie un certificat medical din care să reiasă necesitatea unei cure la mare sau la țară, fie o invitație personală din statul unde aveam intenția să plecăm, de preferință din partea unei rude apropiate sau, eventual, din partea unui bolnav ce avea nevoie de ajutor.

Odată ieșiți din comisariat, unii au pornit la asediul cabinetelor medicale, în timp ce alții au început să-și caute neamuri mai mult sau mai puțin apropiate. În sfârșit, fiecare încerca să scape cum putea și-și mobiliza toată inventivitatea pentru a face față situației.

Bătrânul meu prieten m-a pus imediat în legătură cu finul lui, care mi-a trimis imediat o invitație în toată regula.

Apelurile adresate populației deveneau tot mai urgente, iar permisele de liberă trecere, tot mai greu de obținut. Mi l-am procurat pe al meu la momentul potrivit.

În ajunul plecării de la Paris am obținut, prin intermediul Ambasadei Suediei, noutăți despre librăria mea. Cu ajutorul Ambasadei, colecțiile de cărți și de discuri, aranjate în cutii de carton, împreună cu mobilierul și cu diverse accesorii, fuseseră transportate la un depozit de mobilă.

Trei luni mai târziu, am aflat, de data aceasta prin Ambasada Elveției, că tot depozitul fusese confiscat din ordinul guvernului german, din cauza rasei căreia îi aparțineam.

Deja pățită și interesată să evit orice risc, mi-a venit ideea să le cer editorilor, înainte de a pleca spre necunoscut, o recomandare. Am fost

trimisă la serviciul competent al Președinției Consiliului și am obținut un document redactat în următorii termeni:

„Doamna F*** a fost, timp de mulți ani, directoarea devotată și capabilă a unei librării consacrate exclusiv cărții franceze, pe care a fondat-o la Berlin în 1921. A adus Franței servicii reale pentru difuzarea cărții franceze în străinătate. Dorim ca doamna F*** să se poată bucura în țara noastră, pentru care a lucrat fără preget, de toate libertățile și de toate avantajele.“

Documentul era semnat de un înalt funcționar de la Președinția Consiliului.

Mi-am făcut repede bagajele, care constau în numai două valize. Am lăsat valiza cea mare, salvată de la Berlin, la un depozit pentru mobilă din Paris. Vechiul meu prieten a luat asupra lui statul la coadă la Gare de Lyon și, după câteva ore bune de așteptare, a obținut cele două bilete până la Avignon.

În acea perioadă era extrem de dificil să găsești o mașină; m-am așezat din timp pe marginea trotuarului, cu cele două valize în față, în speranța să prind un taxi. După o oră, în fine, a oprit un șofer.

Era o zi de primăvară radioasă.

Am traversat orașul de la est la vest; tot malul drept îmi defila melancolic pe sub ochi, cu minunatele sale perspective ce se pierdeau parcă în infinit.

Parisul mi s-a părut mai frumos ca oricând, în demna sa grandoare, făcându-mi despărțirea nespus de dureroasă.

În Place de la Bastille, când șoferul a încetinit puțin, am fost cuprinsă de o emoție puternică. O tânără doamnă, foarte elegant îmbrăcată, a sărit pe treapta mașinii mele și s-a agățat de mânerul portierei.

– Îmi permiteți, doamnă? m-a întrebat cu un zâmbet șarmant, de parcă ar fi fost la debutul unei vizite mondene. Aș vrea să rezerv mașina după dumneavoastră.

În fața gării era un ambuteiaj atât de mare, încât șoferul a fost obligat să mă lase în fața rampei. Am fost fericită când un boschetar s-a oferit spontan să mă ajute cu bagajele, descurcându-se cu îndemânare.

O jumătate de oră mai târziu, ne-am pus în mișcare.

Tăcerea câmpurilor, atmosfera pașnică, defilarea peisajelor fermecătoare, toate acestea continuau să existe. Nu prea vorbeam.

Gândurile ne zburau către țările invadate, devastate, spre noaptea neagră ce urma să se pogoare asupra Franței.

Trei zile mai târziu, Parisul era bombardat. O mie de victime.

Războiul împotriva Franței se declanșase. Nemții se apropiau de capitală.

T.S.F. (*Télégraphie sans fil*) – siglă utilizată în Franța la începuturile radiocomunicațiilor, căzută în desuetudine între timp (n.tr.)

La drôle de guerre (septembrie 1939–mai 1940), perioadă caracterizată de pasivitatea armatelor occidentale după invadarea Poloniei de către Germania nazistă (n.tr.)

III. Avignon

Prima impresie despre capitala Comtat-ului[8] m-a proiectat cu câteva secole în urmă. M-am instalat într-o căsuță foarte veche, aflată pe o stradă încă și mai veche. În ciuda restaurărilor succesive, trecutul era omniprezent: scările, micuța curte interioară, ferestrele și chiar cheia masivă de la ușa mea. Câteodată, aveam impresia că am venit în vizită la niște strămoși.

Mă rătăceam cu plăcere în labirintul de străduțe și mă urcam pe fortificații, ajungând în scurt timp să le cunosc ca pe propriul buzunar. Tăcerea ce domnea în unele cartiere le dădea un caracter ireal. Aveam peste tot impresia că visez. Tandrețea somnolentă a acestui oraș m-a cucerit. Nu mai citeam ziarele și evitam radioul, care nu invadase încă toate colțurile Avignonului.

După-amiaza traversam Ronul și mă așezam pe una dintre acele pietre plate de pe mal despre care mi s-a spus că, în urmă cu mult timp, au fost aduse acolo de locuitorii orașului, constituind proprietatea lor personală. Aici veneau să se bucure de răcoarea fluviului.

Contemplam spectacolul oferit de pod și de Castelul Papilor, câteodată ziua, sub lumina orbitoare a soarelui, câteodată la asfințit, care estompa contururile și conferea orașului aspectul unui miraj.

Mă așezam adesea în mica grădină publică. În pofida războiului, era plină de flori, îngrijită și atent tunsă de bătrânul grădinar municipal. Berzele evoluau grațios în cele două havuzuri, copiii se jucau cu voioșie, iar bătrânii schimbau opinii naive: „Ați citit ziarele? O să-i batem, ca în ’918. N-au curaj să vină până aici! La Marsilia se spune că… Ați auzit ce-a zis la radio?“

Apoi, obosiți de efort, își reluau siesta, adormeau pe bănci sau schimbau subiectul. Toată această mică lume, obișnuiții pieței publice, era compusă din pensionari, din rentieri și din clienți ai azilului de bătrâni.

Într-o după-amiază extrem de călduroasă, pe când mă plimbam pe o străduță, m-am oprit să admir poarta și balconul unei case cu un stil extrem de epurat. În jurul meu domnea o tăcere absolută. Am rămas acolo o vreme, suspendată în afara timpului și spațiului. Brusc s-a deschis o ferestruică, și o femeie foarte în vârstă mi s-a adresat pe o voce blajină, foarte amabilă:

– E foarte cald afară, doamnă. N-ați vrea să-mi faceți plăcerea să acceptați puțin cidru? E foarte rece!

Am acceptat invitația neașteptată și am intrat în casă, având astfel ocazia să-mi petrec după-amiaza într-o casă plină de minunății.

Planșeul era acoperit cu un mozaic fin; plafonul era pictat cu flori, amorași și devize nobiliare. Mobilierul data de câteva secole. De pe pereți mă fixau cu asprime portrete de strămoși…

Cât despre cidru, l-am primit într-o cupă de aur și de argint, cadou oferit de unul dintre papii de la Avignon unui mare senior. Cupa era binecuvântată și avea darul de a-și feri proprietarul de ciuma ce făcea ravagii în acea epocă în oraș.

– O să vă apere de dușmani, mi-a zâmbit nobila bătrână.

Am aflat că mă cunoștea din vedere și că știa că ajunsesem în orașul ei fugind din calea ocupantului străin.

M-am despărțit târziu de amabila mea gazdă, promițându-i că voi reveni.

Pe drumul de întoarcere mi-am văzut imaginea reflectată în vitrina unui magazin modern și m-am simțit parcă ajunsă într-o altă lume – revenisem prea brusc în secolul douăzeci.

Totuși, excursiile în trecut nu mă puteau face să uit complet realitatea războiului. Polonia, Danemarca, Belgia și Olanda, toate aceste țări invadate păreau ca niște bucăți rupte din planeta noastră, fără posibilitatea de a mai lua legătura cu ele; de acolo nu mai primeam decât mesaje rare, de departe, despre distrugeri și suferință.

Eram deznădăjduită în ce-i privea pe ai mei. Nu vedeam nici o soluție.

Franța sângera și ea. Deși oamenii încercau să se încurajeze amintindu-și războiul din 1914–1918 și evocând cu plăcere campania de pe Marna, analogiile cu prezentul erau deplasate. Lumea se prăbușea în jurul nostru.

Le Comtat Venaissin – unul dintre statele pontificale până în 1791, actualmente parte a departamentului Vaucluse (n.tr.)

IV. Vichy

Neliniștea mea dureroasă a revenit în scurt timp și m-a cuprins pe de-a-ntregul.

Am pierdut orice contact cu trecutul și m-am regăsit brusc în toată oroarea realității, a războiului.

M-am bucurat enorm când am aflat că verii mei, refugiați belgieni, urmau să ajungă la Vichy, unde mă așteptau și pe mine.

Bunul meu profesor, ca un adevărat filosof, m-a sfătuit să nu pornesc la drum, ci să mă las în mâinile Providenței și să aștept urmarea evenimentelor acolo, pe malurile Ronului.

Eram conștientă de înțelepciunea sfaturilor lui, dar nu mai puteam rămâne pe loc. În plus, aveam nevoie de o schimbare de orizont și chiar călătoria în sine mi se părea atrăgătoare.

Mi-am trimis cele două valize și am luat trenul spre Vichy. Am făcut douăzeci de ore până la Clermont-Ferrand, trecând pe la Nîmes.

Pe drum, de-a lungul râului Allier, care părea să ne țină tovărășie, admiram munții Cévennes, cu jnepenii lor, strălucitoare covoare aurite.

Trenul făcea halte frecvente și pasagerii coborau ca să-și dezmorțească picioarele și să cumpere de la țărani pâine, brânză și fructe. Între noi domnea o camaraderie cordială, ca aceea care se formează între niște oameni scăpați dintr-odată de sub apăsarea grijilor.

La fiecare stație urcau soldați. Cei mai mulți se duceau la Clermont-Ferrand, alții se întorceau acasă, iar o bună parte se îndreptau către locurile de concentrare care le fuseseră indicate.

Îmi amintesc că un ofițer care urcase în compartimentul nostru ne-a spus:

– N-are rost să mergeți mai departe, oameni buni! Întoarceți-vă mai bine de unde ați venit. Se duc lupte la Moulins! Nemții au ocupat cea mai mare parte din Franța.

Nimeni nu l-a luat în serios! Știam că dușmanul ajunsese la Paris pe 14 iunie! Cum ar fi putut să traverseze, în numai câteva zile, tot nordul Franței și să treacă Loara?

Dar, ajungând la Clermont-Ferrand, am aflat că trupele germane urcau, într-adevăr, pe cursul râului Allier. Eram cu toții consternați!

Nu-mi rămânea decât să ajung cât mai repede la verii mei. Am plecat la Vichy cu un tren improvizat pentru cei câțiva călători prezenți. Cursele regulate fuseseră deja întrerupte.

Am ajuns la destinație pe la șase dimineața. Când m-am apropiat de

vila lor, nu mică mi-a fost mirarea să-mi văd unul dintre veri cum se străduia să lege cu sfoară pe mașina lui niște saltele. Lângă el se vedeau o mulțime de pachete. Văzându-mă, a ridicat brațele la cer:

– Nefericito! Ce cauți la Vichy? Ți-am trimis o telegramă prin care te sfătuiam să renunți la călătorie!

– Se poate, dar n-am primit nimic, i-am răspuns.

Așa am fost întâmpinată la Vichy.

După ce mi-am îmbrățișat verișoarele, am dat o mână de ajutor la pregătirile de plecare. La ora zece ne-am înscris în șirul de mașini care se îndreptau spre Clermont-Ferrand.

Pe drumul național, autovehiculele înaintau pe rânduri de câte patru. Peste tot se vedeau camioane încărcate cu femei, copii și bătrâni. Aceștia, instalați pe scaune, țineau în brațe un copil, un câine, o pisică, o colivie, coșuri sau pâini rotunde. Pe lângă ei puteai vedea vite și cuști cu iepuri.

Cât vedeai cu ochii nu se zăreau decât bicicliști, printre alte camioane, căruțe și mașini personale acoperite cu saltele.

În fața noastră rula o mașină cu geamul din spate complet spart. Dinăuntru, întorcând capul, o bătrână ne întreba fără încetare, cu o voce speriată, dacă animalele ei erau tot acolo. Deasupra, pe capotă, se vedeau o cușcă de iepuri, o pisică într-un coș și o colivie cu canari. O asiguram tot timpul că putea să stea liniștită.

Coada de mașini avansa cu un kilometru pe oră. Din când în când, coboram și mergeam pe lângă vehicul, îngroziți de șirul de evacuați care se întindea până la orizont.

La un moment dat ne-am întâlnit cu militari venind din sens opus. Cum drumul era complet blocat, avansau cum puteau, pe câmpuri.

– Mergem spre Moulins, unde sunt lupte. Vă duceți degeaba la Clermont-Ferrand, dragilor. Nu doar că nu aveți ce mânca sau unde să vă adăpostiți, dar începe să lipsească și apa… cât despre benzină, n-a mai rămas nici o picătură!

Soldații păreau hărțuiți. Mulți erau încălțați cu te miri ce și își duceau bocancii legați cu o sfoară pe umăr.

Mai departe am întâlnit, în fruntea unui grup de vreo cincizeci de artileriști, la fel de obosiți ca infanteriștii văzuți mai devreme, mai multe camioane care cărau tunuri de 75! Mașinile refugiaților au fost nevoite să se dea deoparte, pe taluz, ca să le facă loc.

Trecerea combatanților a fost, se pare, reperată de avioane germane de recunoaștere. În scurt timp, s-a auzit un strigăt colectiv: „Avioane, avioane!“ Apărarea antiaeriană din Clermont-Ferrand a intrat în acțiune. Au căzut câteva bombe germane, și oamenii s-au

aruncat claie peste grămadă în șanțurile de pe marginea drumului.

Când ne-am reluat deplasarea, vărul meu a decis:

– Dacă Clermont-Ferrand e sufocat de refugiați, mai înțelept ar fi să ne întoarcem la Vichy, mai ales că, odată ajunși, nu mi-ar mai ajunge benzina să facem cale întoarsă.

Am acceptat cu toții și, la prima intersecție, a accelerat și a întors. Am fost surprinși să vedem că mulți alți evacuați ne urmau exemplul.

Am regăsit orașul tăcut și trist.

Germanii erau așteptați dintr-un moment în altul.

Vestitorii ocupației își făcuseră deja apariția la primărie.

Au venit la ora șase seara. Mai întâi au intrat în oraș nenumărate motociclete, urmate imediat de artilerie, de tancuri, de cavalerie și de infanterie. Cortegiul era încheiat de o mulțime de camioane.

Începea ocupația orașului Vichy. Seara, toată lumea vorbea despre miile de băi comandate de nemți, nu numai în hoteluri, ci și la stabilimentele de balneoterapie, dar și despre numărul incalculabil de sticle de șampanie consumate.

Pentru moment, administrația rămăsese în mâinile francezilor, ocupantul având alte treburi.

Orașul era traversat de un șir aparent nesfârșit de camioane închise care se îndreptau spre o destinație necunoscută. Când prelata era parțial îndepărtată, ca să încarce o nouă pradă, în interior se puteau vedea stive de alimente diverse.

Într-o zi, în jurul unui astfel de camion s-a adunat un grup de copii flămânzi. Am văzut că vehiculul era plin de tablete de ciocolată Menier.

Una dintre stațiile frecvente ale camioanelor era abatorul, iar oamenii îi puteau vedea pe germani încărcând carcase întregi de animale proaspăt sacrificate. Apoi, gospodinele se așezau cuminți la coadă la măcelărie ca să cumpere o bucățică amărâtă de carne.

Era încă o epocă a abundenței: carne în fiecare zi, maximum șaptezeci și cinci de grame de persoană.

Populația încă putea duce o viață autonomă. Ne străduiam să evităm contactele cu ocupanții. Nu frecventam cafenelele unde se duceau ei și ieșeam din magazine, lăsând articolele pe tejghea, atunci când intra unul dintre ei.

Germanilor le plăcea să cumpere ciorapi de damă, dar aveau mare grijă să fie de mătase naturală, nu artificială. În cofetării mâncau prăjituri și înghețate cu duzina și exclamau, crezând că nimeni nu-i

înțelegea: „Cum să te abții, dacă nu costă decât patru pfenigi bucata? Trebuie să profităm!“

În timp ce simplii soldați cumpărau orice le cădea sub mână, ofițerii, strălucitori în uniformele lor elegante, ocupau terasele marilor cafenele și goleau sticlele de șampanie încă de dimineață.

Ocupantul nu deprinsese încă „arta de a consuma“.

Locuitorii, refugiații, soldații demobilizați se plimbau pe străzi și căscau ochii la acest spectacol nemaivăzut. Cu fiecare zi, oamenii deveneau mai nervoși și se plângeau de orice, oricând: de viața grea, de dificultățile cu aprovizionarea, de vremea proastă, de viitorul sumbru, de spectacolul cotidian pe care-l oferea inamicul, de conducerea țării și de abisul în care ne prăbușeam cu toții.

Inima francezilor se umplea de amărăciune, o amărăciune ca o maree ce scălda ținuturile Franței invadate.

Frumoasa clădire a poștei, mândria locuitorilor din Vichy, își păstra cu încăpățânare ușile și ferestrele închise. O mulțime de oameni trecea în fiecare zi prin fața ei, „ca să vadă ce se mai întâmplă“.

Când s-a deschis din nou, bucuria a fost enormă, căci mai întâi au putut fi trimise cărți poștale, apoi și scrisori. Se scria peste tot, în picioare, în fața ghișeelor, în afara clădirii, pe bănci, în stradă. Toată lumea scria. În acele zile de izolare, puteai vedea până și indivizi cărora nu le plăcuse niciodată să țină un stilou în mână expediind cărți poștale; toți simțeau nevoia legăturilor umane, cu familia sau cu prietenii.

Odată expediată corespondența, urma așteptarea înfrigurată a răspunsurilor. Între cincizeci și optzeci de oameni stăteau în fața celor două ghișee de primiri, de dimineața până seara.

Un domn în vârstă, cu părul alb, frumos, vecinul meu de bancă din parc, se așeza și el în fiecare zi la coadă, sprijinit în baston, dar nu primea niciodată nimic. Am presupus că era de vină lentoarea cu care sosea corespondența.

– Tot nimic? l-am întrebat într-o zi, în timp ce ieșeam împreună de la poștă.

– Ca să vă spun adevărul, nu aștept nici o scrisoare. Însă timpul trece mai repede aici, printre oameni, iar statul în fața unui ghișeu te face cumva să speri, mi-a răspuns pe tonul cel mai serios din lume.

Într-o zi, la coadă s-a așezat un puștan de vreo zece ani. Își aștepta cuminte rândul.

– Bietul micuț, mi-a spus întorcându-se femeia din fața mea (căci se

tăifăsuia copios acolo), probabil a fost rupt de lângă familia lui.

Ajuns la ghișeu, copilul i-a cerut funcționarului o bandă de hârtie adezivă, însă a fost refuzat fără drept de apel. Exodul îl adusese la Vichy și, în așteptarea reunirii cu familia, se juca cu ceilalți copii „de-a poștașul“, distracție pentru care aveau nevoie de hârtie autocolantă, din care fabricau timbrele pentru scrisori.

O bătrână tocmai adusese la ghișeu un plic care nu-i era destinat, dar pe care apucase să-l deschidă. Funcționarul a întrebat-o:

– Dumneavoastră sunteți doamna Guilloux?

– Da.

– Madeleine?

– Nu, Marie.

– De ce ați luat scrisoarea?

– Pentru că mi-ați dat-o, domnule, și expeditorul s-ar fi putut înșela.

– Cum să se înșele propria dumneavoastră familie? Nu știe cum vă cheamă? a admonestat-o el.

– Știți, în vremurile astea de război, oricine poate s-o ia razna…

– Aici aveți dreptate, i-a răspuns omul pe un ton conciliant.

În realitate, funcționarul era foarte mulțumit de rolul ce-i revenise. La fiecare scrisoare primită i se lăsa discret câte o țigară, în semn de recunoștință, însoțită de un surâs complice sau de un „Merci“ emoționat. Câteodată mai avea și zile proaste când trebuia să dea explicații! „De ce n-a ajuns cutare sau cutare scrisoare?“; „De ce durează așa de mult?“; „Suntem în război“, le răspundea invariabil, cu răbdare și înțelepciune.

Poșta nu reprezenta doar marele contact cu lumea, invenția minunată pe unde ne parvenea vocea unui dispărut, o cerere de ajutor, un răspuns, ci umplea și orele interminabile când te simțeai strivit de lipsa de ocupație. Umplea singurătățile cu o speranță vagă și crea solidaritate între ființele reunite în fața ghișeului. Oamenii stăteau de vorbă în drum spre ieșire ori se salutau pe stradă.

Singurătatea era cel mai greu de suportat, iar semnele ei marcau chipurile pe care le întâlneai la gară, la poștă, pe băncile publice, la terase, peste tot.

Avusesem de gând să mă întorc cu primul tren la Avignon, dar, a doua zi după intrarea în oraș, ocupantul a închis gara și a pus o pancartă pe care scria că toate cursele erau anulate până la noi ordine.

A început, prin urmare, un pelerinaj cotidian la gară.

Zile în șir, pancarta fatidică a rămas la locul ei. Prin grilajul

porților se vedeau trenuri trecând în ambele sensuri, dar speranța de a le putea folosi ne era înșelată de fiecare dată. Erau trenuri destinate exclusiv germanilor sau convoaielor de aprovizionare.

Am fost fericită să găsesc, în aceste vremuri de ocupație militară, o cameră în marginea orașului, la niște lucrători la căile ferate. Căsuța, rodul economiilor strânse de două generații, era cochetă, înconjurată de straturi de flori. Ulterior, chiar în față, se construise un imens abator municipal. De câte ori sufla vântul din direcția acestuia, locuința era invadată de mirosul acru de sânge, iar vitele aflate în abator mugeau lugubru cât era ziua de lungă. Această vecinătate mă apăsa în mod straniu.

Odată semnat armistițiul, verii mei s-au întors în Belgia.

Am rămas singură, separată de familie, fără prietene, pierdută în acest deșert de tristețe.

Cele două valize expediate de la Avignon mi-au parvenit când mă gândeam să plec. În ultimele șase săptămâni adoptasem un mod de viață primitiv, așa că hainele primite mi s-au părut cu totul inutile.

În sfârșit, a fost reluat traficul de pasageri.

Plecarea mea de la Vichy depășește orice imaginație!

Mii de călători au început să se pregătească de plecare imediat ce s-a anunțat primul tren, format, în realitate, din vagoane de marfă. Mai întâi refugiații pe care exodul îi aruncase acolo, bolnavii veniți la tratament balnear și surprinși de război, soldații demobilizați, la un loc cu răniții, toată această lume rămasă în pană săptămâni în șir voia să plece. Mai erau și locuitori ai orașului care intenționau să se refugieze la părinți sau la prieteni, să iasă din zona ocupată.

Călătorii s-au instalat imediat în fața și în jurul gării, dar și pe marginea taluzului căii ferate.

Crucea Roșie a deschis mai multe bufete unde puteai găsi cafea, pâine, brânză și fructe.

Refugiații mâncau la un loc cu militarii, pe jos, de pe ziare. Pe timpul nopții foloseau bocceluța cu haine drept pernă. Când se anunța un tren, oamenii abia se dădeau la o parte. Uneori, intrând în gară, trenul trebuia să încetinească să nu-i calce. Șeful de gară striga, gesticula, își agita fanionul, bătea un clopot. I se răspundea: „Gata… gata… plecăm… plecăm!… Șeful de gară ne face probleme! De când așteptăm trenul ăsta!“

Garniturile veneau fără să fie anunțate, aducând la Vichy soldați francezi demobilizați și răniți, dar și trupe de ocupație.

Când trenul se oprea și se ivea posibilitatea să te urci în vagoane, se

declanșa un atac general. În câteva minute, toate compartimentele, culoarele și chiar acoperișurile vagoanelor erau ocupate. Adevărați ciorchini umani stăteau agățați pe trepte… Unii intrau pe geam. Cei care nu reușeau erau obligați să-și reia așteptarea, ce putea dura zile în șir. Se întorceau în taberele lor, la partidele de cărți. „Nici o pagubă“, se consolau filosofic, „am așteptat șase săptămâni, putem să mai așteptăm o zi sau două.“

Oamenii erau epuizați și indiferenți.

Primeam scrisori amicale de la fostul meu profesor, care mă încuraja să mă întorc la Avignon.

Într-o zi, m-am instalat și eu pe cheiul gării, cu cele două valize ale mele. Pe una stăteam așezată, iar pe cealaltă mi-am pus mâncarea și o carte.

Nu voi uita niciodată intrarea în gară a următorului tren și călătoria ce-a urmat. Garnitura era compusă din vreo cincisprezece vagoane: în față, cinci vagoane de pasageri, apoi zece vagoane de marfă, deschise, cu paie pe jos.

Refugiații s-au repezit, ca de obicei, cei mai puternici impunându-se în fața celor mai slabi.

Trenul era deja plin când s-au deschis ușile sălii de așteptare. Răniți, purtați pe tărgi, pe scaune sau sprijinindu-se unul de celălalt, au ieșit pe chei.

– Degajați peronul pentru răniți! a strigat șeful de gară.

Toți bărbații valizi s-au ridicat și au coborât. Răniții au fost instalați în compartimente, lungiți sau așezați pe banchete. Cei răniți grav au fost întinși pe paiele din vagoanele de marfă, unde aveau mai mult loc.

Infirmierele au anunțat că rămăseseră câteva locuri pentru bătrâni, femei și copii. M-am strecurat și eu, urmată de alții, care s-au instalat care cum a putut. Eram înghesuiți, dar bucuroși.

În sfârșit, trenul s-a pus în mișcare. Abia înainta. La stația următoare, alt iureș al refugiaților! De această dată, toate culoarele au fost ocupate și în plasele de bagaje s-au cocoțat soldați. S-au făcut auzite proteste: „Locurile sunt pentru pasageri, nu pentru bagaje! O să scăpăm de ele la prima stație!“

Ne-am regăsit la coadă, în fața depozitului de bagaje dintr-o mică gară necunoscută. Valizele erau depuse acolo, cu instrucțiuni despre locul unde trebuiau trimise, dar viitorul lor părea foarte problematic…

Trenul se oprea peste tot, din motive misterioase pe care nimeni nu încerca măcar să le ghicească. Profitam ca să ne dezmorțim picioarele,

după ce ne lăsam locurile în paza celor care preferau să nu se deranjeze.

În ciuda încetinelii cu care ne deplasam și a poziției incomode, mi se părea că timpul trecea repede.

Uitându-se pe geam, soldații vorbeau despre muncile câmpului, la care se întorceau:

– Cum s-au descurcat acolo? Duceau lipsă de oameni încă dinainte să plecăm! a întrebat unul.

– Se pare că au scos-o la capăt cumva. Măcar recolta să fi fost bună! i-a răspuns altul.

– Pe aici mi se pare că a fost secetă, a intervenit un al treilea, indicând cu un gest larg câmpurile din fața lor.

– Da, a suspinat visător primul, se pare că s-au descurcat. A scos o fotografie din buzunarul de la piept: Fiul meu mai mare, uite. E deja bărbat și nu trebuie să te rogi de el, nici la masă, nici la câmp! Asta-i nevastă-mea, merge pe cincizeci de ani, dar nu i-ai da atâția.

– Așa e, nu i-ai da, l-a aprobat celălalt și a scos și el o fotografie cu aleasa inimii, pe nume Louise. A fost apreciată drept frumoasă, dar cu moderație. Era logodnica lui, așa că nimeni nu-și permitea să glumească. E ceva sacru…

Un soldat a scos o poșetă învelită în hârtie de ziar, pe care voia să i-o ducă în dar soției sale. Cadouri alese pe fugă, cu un sfert de oră înainte de urcarea în tren, treceau din mână în mână.

Printre ele, o păpușică, pe care un soldat imberb o luase pentru sora lui de zece ani.

– Mi-a venit ideea s-o cumpăr la Vichy, că seamănă cu surioara mea de parcă ar fi gemene.

Toți au râs cu poftă.

Nimeni nu vorbea despre război, nici despre viitor.

Glumele, poantele și aluziile fără perdea care se auzeau altădată în compartimentele de clasa a treia dispăruseră.

Oamenii nu vorbeau despre zilele de groază pe care le trăiau. Dar, în cumințenia cuvintelor și în privirile cu care mângâiau câmpurile, în ritmul lent al trenului, se vedea că ele apăsau puternic sufletele aspre ale soldaților.

Ne intersectam frecvent cu alte garnituri de tren, prilej de conversații, de schimburi de noutăți și chiar de întâlniri providențiale.

Călugărițe, infirmiere de la Crucea Roșie și țărani veneau și ne ofereau de mâncare, de băut și ziare, însoțindu-le cu cuvinte de încurajare.

Trenul se punea din nou, lent, în mișcare. Soldații își deschideau sacii de merinde, de unde scoteau pâine și brânză, și își dădeau din mână în mână bidoane cu vin roșu din care beau direct, fără pahare.

Între pasagerii pândiți de un viitor nesigur domnea solidaritatea. Toți se înțelegeau cum puteau, își împărțeau proviziile și vibrau la unison. Am primit și eu o bucată zdravănă de brânză, cu o felie de pâine neagră.

Vecinul meu, un blond rănit ușor, aproape un copil, mi-a oferit o bucățică de ciocolată. Noaptea, nemaisuportând durerea, și-a întins prin somn piciorul flexat sub el peste genunchii mei. N-am îndrăznit să mă mișc, ca să nu-l trezesc.

N-aș putea spune dacă am călătorit douăzeci și patru sau patruzeci și opt de ore. Ajunși la Avignon, am fost nevoiți cu toții să petrecem noaptea pe băncile din sala de așteptare. Orașul era atât de aglomerat, încât serviciul de ordine nu ne-a permis să ieșim înainte de venirea zorilor. Numai răniții au fost transportați la spitale.

A doua zi m-am dus să mă întâlnesc cu bunul meu profesor în grădina publică. L-am găsit așezat la soare, ca și cum ne-am fi despărțit cu o zi înainte. M-a primit cu solicitudinea obișnuită și m-a felicitat pentru tonusul excelent, glumind pe seama aventurilor mele la Vichy.

I-am povestit totul în detaliu.

În timp ce vorbeam, am căpătat certitudinea că această deplasare, evident inutilă, nu fusese o dezamăgire pentru mine. Trăisem într-o comuniune strânsă cu poporul francez, care reușea să-și păstreze până și în vremuri de restriște veselia și cumpătarea.

Îmi regretam puțin valizele, care, în ciuda reluării traficului feroviar, întârziau să apară. Aveam să le revăd trei săptămâni mai târziu, când, după un lung vagabondaj prin țară, mi s-au alăturat fidele la Avignon, dar în ce stare! Strivite, cu curelele smulse și cu lacătele ruginite, ca niște adevărați invalizi de război! În interior, hainele erau pline de mucegai. Dar nimic, absolut nimic nu lipsea.

Funcționarul de la biroul de bagaje m-a felicitat:

– Sute de valize se rătăcesc zilnic. Aveți noroc!

Funcționara de la Gare du Nord îmi adresase aproape aceleași cuvinte când îmi primisem valiza la Paris. Ei bine, exact aceeași valiză, salvată atunci ca printr-o minune, îmi fusese confiscată de germani tot la Paris, sub pretextul apartenenței mele rasiale. Am aflat-

o la întoarcerea la Avignon din cartea poștală trimisă de gestionarul depozitului parizian unde îmi lăsasem lucrurile.

V. Avignon.

August–noiembrie 1940

Cât de puternic se poate schimba atmosfera unui oraș în numai câteva săptămâni!

Când am părăsit Avignonul, în iunie, fermecătoarea regiune Provence era o oază de calm. În parc, bătrânii somnolau toropiți de căldură printre copiii care se jucau pe marginea fântânilor. La ora prânzului, restaurantele emanau mirosuri apetisante, în care domina usturoiul. După-amiaza, tinere îndrăgostite se plimbau rumene în obraji. Băieții le salutau și le adresau cuvinte galante. Peste tot, oamenii își vedeau liniștiți de treburi. Orașul își trăia netulburat viața lui, suspendat în afara războiului.

Acum, băncile din grădina publică erau ocupate de soldați, unii cu bandaje la mână sau la picior. La ferestrele și în balcoanele mai multor hoteluri, transformate în spitale, se vedeau alți militari răniți, ieșiți la aer. Ofițerii și soldații germani se plimbau aroganți pe străzi. Mașinile de scris își făceau auzit glasul metalic din interiorul hotelului unde funcționa așa-numita Comisie economică, sursă de agitație în liniștitul oraș medieval.

În iunie, piața dădea pe dinafară de unt, fructe, brânzeturi de toate felurile și carne proaspătă în cârligele măcelarilor.

Acum, untul era de negăsit, ca și brânza. Buna dispoziție și trăncăneala negustoreselor dispăruseră și ele.

În fața magazinelor și la piață se inaugurase „regimul cozilor“. Peste oraș domnea o tăcere mohorâtă, întreruptă din când în când de certuri și de discuții în contradictoriu.

Soldați francezi din toate armele, demobilizați, așteptau trenurile care urmau să-i ducă acasă. În fiecare zi se organizau plecări. Cetățenii țărilor ocupate primeau instrucțiuni cu trenurile pe care trebuiau să le ia, în ordine alfabetică. Cei din zonele interzise erau nevoiți să renunțe la speranța întoarcerii. Li se puneau la dispoziție locuințe provizorii. Toate aceste ordine și indicații erau popularizate prin afișe lipite la primărie, în ziare și la radio.

Demoralizați, deznădăjduiți, oamenii aceștia pierdeau vremea pe terase și prin cafenele sau pe bănci, la soare, în fața Palatului Papal. Detestau conversațiile despre război. Nu voiau să-și amintească nimic din evenimentele la care participaseră!

Răspunsurile lor erau aproape identice: „Se pare că războiul s-a terminat. Ni s-a cerut să plecăm și am plecat, dar n-am ajuns nicăieri.

Iaca! E distractiv, nu-i așa? N-aveți decât să vă citiți ziarele voastre.“ Unul dintre ei exclamase într-o zi, gesticulând spre un aparat de radio: „Ascultați acolo! Radioul știe mai multe ca noi și e mai limbut! Ah, ticăloșii! Mai bine le-ați închide gura! Ne-au vârât în necaz până peste cap!“

Într-o dimineață, foarte devreme, m-am instalat pe o bancă în parc, ca să profit de prospețimea dimineții. Lângă mine s-a așezat o femeie. Avea în mâini o cărticică de rugăciuni și un rozariu. În tradiția ospitalieră a regiunii, m-a salutat și a început să-mi spună povestea ei.

Venise de la Château-Renard ca să-și vadă fiul aflat în tratament la spital, la secțiunea celor „zguduiți“. În urma bombardamentelor, suferise un șoc nervos. Își recunoștea mama, dar părea dezechilibrat. Vorbea fără șir despre bombe, despre sânge, despre camarazii căzuți lângă el. În mod evident, ajunsese obsedat de ororile trăite. Femeii i se permisese să-i țină tovărășie două ore dimineața și două ore seara. Îi vorbea ca unui copil mic despre frații și surorile lui, despre colegii de școală, despre animalele de la ferma lor, încercând să-i trezească interesul față de tot ceea ce părea pierdut pentru el.

Am mai văzut-o de două ori pe mamă. Mi-a împărtășit bucuria pe care i-o trezea aparenta îmbunătățire a stării fiului ei.

Într-o dimineață, am văzut-o la braț cu un tânăr militar, în haine de spital. Radia de fericire…

Au trecut pe lângă mine. Nu i-am mai văzut niciodată.

În acea perioadă, poliția din Avignon a început, la rândul ei, să „organizeze“ refugiații. Toți au fost convocați la primărie și coada interminabilă s-a format din nou, doar că de data asta sub un soare nemilos.

Jandarmii din orășelul acela liniștit luau documentele, le întorceau pe toate părțile și se consultau între ei cu un aer atât de rușinat, încât îți făceau milă. Examinau circulare și regulamente, apoi dădeau, oarecum la întâmplare, informații, ordine și indicații.

Unul dintre ei, după ce mi-a examinat pașaportul, mi-a spus pe un ton de întrebare:

– Aliată? Sunteți aliată, nu? Atunci, e de la sine înțeles, nu? Ah, da! Polonezii! S-au bătut bine băieții ăia! Păi, n-aveți nici o problemă!

Se înțelege că am fost întru totul de acord cu toate aceste observații, și… ștampila primăriei a fost trântită vârtos în permisul meu de sejur.

Erau vremurile bune!

De această dată, sejurul meu la Avignon avea să se prelungească de la sfârșitul lui august până în noiembrie.

Mergeam adesea la biblioteca municipală, căci mă interesau viața și opera lui Mistral. Așezat lângă mine, profesorul meu studia același autor în ediția în provensală, fericit că putea citi fără dificultăți originalul. Biblioteca avea și cea mai completă colecție de documente referitoare la istoria orașului Avignon.

După-amiaza mă instalam pe malurile Ronului și priveam ore în șir curentul viguros al fluviului. Ducea cu el obiectele cele mai variate, chiar și copaci pe care păruse să-i fi dezrădăcinat în graba lui. Vedeai copacul dispărând ca un balot de paie într-un vârtej, apoi ridicându-se cât era de înalt, cu frunzele șiroind în stropi ce păreau diamante în lumina soarelui.

Cum se apropia toamna, nivelul Ronului a început să urce văzând cu ochii. Acoperea malurile, îneca buruienile și arbuștii, se întindea fără rușine și se ridica pe pilonii podurilor.

Vremea era din ce în ce mai rece. Noaptea, vântul lovea sălbatic ferestrele și obloanele, făcea să se cutremure casele și zguduia copacii cu o forță titanică.

Ataca violent și trecătorii.

Am făcut cunoștință cu forța mistralului atunci când am fost aproape luată pe sus și proiectată în trunchiul unui arbore.

Bunul și pașnicul meu profesor mi-a mărturisit că avea să fugă din calea mistralului, intenționând să se refugieze la Nisa, locul preferat de petrecere a iernii.

*

Nimic nu mă mai reținea la Avignon. Nu aveam nici o știre de la ai mei, nici un semn de viață. Purtam ascunsă în mine o melancolie, o neliniște care mă îndemna să-mi doresc o schimbare de peisaj.

Ca să ajung la Nisa aveam nevoie de un permis de liberă trecere. Biroul de vize se instalase într-un mic palat grațios, fosta reședință a unui cardinal. Curtea era umbrită de platani, în mijlocul cărora susura o fântână. Am admirat ferestrele și porțile ornamentate cu frumoase arabescuri de fier forjat.

Când mi-a venit rândul să mă prezint în fața jandarmului de serviciu, aproape că mi-a părut rău că plecasem de acasă.

– Sunteți străină? m-a întâmpinat agentul cu un puternic accent local. Nu putem elibera vize pentru Nisa străinilor, stimată doamnă. Îmi pare rău, n-am ce să fac.

După-amiază m-am întâlnit cu profesorul meu la cafeneaua noastră obișnuită. Era însoțit de finul lui, domnul Olive. Le-am povestit pățania de dimineață și am exclamat, pe jumătate serioasă, pe jumătate glumind:

– Ce n-aș da să găsesc un francez pentru o căsătorie de conveniență,

ca să scap odată de chinul ăsta!

– Franța adăpostește prea mulți străini, asta e problema, a opinat domnul Olive pe cel mai serios ton din lume.

Am schimbat subiectul.

A doua zi, pe la ora cinci, ne-am regăsit la aceeași terasă. Domnul Olive și-a făcut apariția strălucind de bucurie, făcându-ne semne de la distanță.

– Știu, știu! Viitorul! Trebuie să sosească dintr-o clipă în alta, ne-a spus în șoaptă când s-a apropiat. În grabă, ne-a dat câteva sfaturi și explicații: Dumneavoastră, doamnă, o să trebuiască să rămâneți puțin mai la distanță, ca să nu fiți implicată în consultările preliminare. Noi o să ne instalăm înăuntru.

Pe scurt, făcuse cunoștință cu un tânăr „potrivit“, căruia îi dăduse întâlnire la ora cinci și un sfert.

– De altfel, uite-l! a strigat repezindu-se la ușă. Intrați, intrați, stimate prieten.

În fața ochilor ne-a apărut, cu pași șovăielnici, un moșuleț de vreo șaptezeci de ani, prezentabil, care a salutat sprijinindu-se în baston și ridicându-și ceremonios pălăria de pai. Domnul Olive a făcut prezentările.

– Domnul Devitrolles, negustor la pensie, locuiește în prezent la azilul orașului – nașul meu…

Din colțul unde mă aflam nu puteam decât să asist în tăcere la scenă.

– Ei bine, domnule Devitrolles, după cum vă spuneam, a început domnul Olive, urmează să vă căsătoriți cu o doamnă care are nevoie de frumosul dumneavoastră nume. Veți fi recompensat cu o anumită sumă de bani, care o să vă permită să vă ameliorați traiul la azil. Mai mult, veți primi un costum nou, cu pălărie neagră și cravată, pe care îl veți purta cu prilejul ceremoniei de la primărie. Odată îndeplinită formalitatea căsătoriei, doamna va pleca… Ați înțeles? Sunteți de acord?

– Am înțeles, dar trebuie să o văd și eu pe doamna, a răspuns bătrânul cu un puternic accent provensal.

– O veți vedea, desigur, i-a răspuns domnul Olive, dar această doamnă străină va părăsi orașul chiar în seara căsătoriei.

– O străină? a exclamat bătrânul. Sper să nu fie din Auvergne această străină, căci eu nu-i suport pe cei de acolo.

– Nu, nu este câtuși de puțin din Auvergne, dar ce importanță are,

dacă tot pleacă? Ați înțeles?

– E cam grăbită doamna, soția mea, a remarcat domnul Devitrolles.

– Da, se grăbește. Vrea să plece în America!

– Oh! I-auzi, i-auzi! Nu se încurcă doamna. Dar americanii sunt departe!

– Departe sau nu, o să plece, iar dumneavoastră o să vă întoarceți la vechile tabieturi. Vă convine?

– Sigur că-mi convine, dar trebuie să o văd pe doamna.

– Da, sigur, o s-o vedeți. O s-o vedeți până vă săturați de ea, până vă săturați, i-a răspuns domnul Olive cu puțin umor. Nu știu dacă v-am spus, dar merge pe optzeci de ani și este puțin cocoșată. (Domnul Olive inventa toate acestea sperând să-l descurajeze definitiv și să scape de el, căci bătrânul nu părea să-și dea seama că va fi doar o căsătorie de conveniență.)

Domnul Devitrolles i-a răspuns categoric, luându-ne pe toți pe nepregătite:

– Dacă-i așa, atunci nu ne mai înțelegem! Cine vrea o hoașcă de optzeci de ani? Ah, nici gând! Eu nu vreau, nu vreau deloc!

– Dar v-am spus că pleacă! Pleacă! De câte ori să mai repet? a început să strige și domnul Olive.

– N-am nevoie de cocoșata dumitale! a punctat definitiv domnul Devitrolles, nervos și el, lovind cu bastonul în blatul de marmură al mesei.

Profesorul meu nu s-a mai putut abține și a izbucnit într-un hohot de râs homeric. Râdeam și eu de-acum, cu fața ascunsă în spatele unui ziar. Scena era din ce în ce mai caraghioasă.

Domnul Olive își pierduse complet răbdarea.

– V-ați pierdut mințile! a strigat.

Fără să uite să-și golească paharul de *chambéry-fraise*, domnul Devitrolles s-a ridicat, și-a luat bastonul și pălăria și s-a îndepărtat bombănind.

Domnul Olive ne-a privit ca pentru a ne lua drept martori.

– Nu-i nimic de râs, ne-a spus, de-a dreptul supărat. Găsisem un tip serios, onorabil, instalat pe vecie într-un azil și, bomboana pe colivă, purtătorul unui nume aristocratic. Degeaba. Am nimerit peste un ramolit. Ghinion.

Bietul băiat și-a șters fruntea jenat, apoi ni s-a alăturat făcând haz de necaz. Eu și profesorul am savurat pe îndelete comicul acestui moment cât se poate de simptomatic.

Cazurile de căsătorii de conveniență erau destul de frecvente în

Franța. Deși cu totul ridicole, s-au dovedit o soluție utilă o vreme, până când le-a fost abolită validitatea, în 1942.

VI. Nisa

Decembrie 1940

Până la urmă, niște prieteni francezi mi-au trimis o invitație vizată de prefectura de la Nisa, ce rezolva toate problemele. Am obținut imediat prețiosul permis de călătorie.

Am plecat de la Avignon în plină iarnă, lăsând în urma mea frigul, ploaia și vântul. După Marsilia, înaintam printr-un peisaj de basm. Cornișa era drapată în mimoze și câmpuri de garofițe. Peste tot puteai vedea lămâi, portocali și măslini plini de fructe, a căror culoare se detașa pe fondul verde-închis al palmierilor. În fața mea se etala o lume exotică, între cerul și marea de azur.

Mi se părea că am ajuns în țara poveștilor. Eram uluită. Intram în paradisul terestru!

Habar n-aveam că mă îndreptam spre perioada cea mai dramatică din trecerea mea prin lume!

La gara de la Nisa m-a așteptat o prietenă. În timp ce ne deplasam prin oraș cu un tramvai vechi, care abia se târa cu un zgomot îngrozitor, prietena mea m-a pus la curent cu noutățile. Am ajuns la un mic hotel construit pe malul mării, pe rue de France, în cartierul Sainte-Hélène.

Toate ferestrele imobilului înconjurat de palmieri și de lămâi aveau vedere la mare.

După câteva zile, am intrat în contact cu cunoștințele de la Paris despre care știam că se refugiaseră la Nisa.

Am primit imediat o serie de informații triste despre ceea ce se întâmplase în capitală: bombardamentul de la Auteuil, ocupația, exodul în masă!

Am aflat vești groaznice și despre regiunile ocupate ale țării și am fost pătrunsă, din nou, de o teamă sfâșietoare pentru soarta familiei mele.

Noutățile ne parveneau din câteva ziare străine la care încă mai aveam acces la vremea aceea. Printre ele, săptămânalul *Weltwoche*, de la Zürich, se bucura de un succes deosebit.

Alte informații se propagau prin viu grai, trecând frontierele, ignorând cenzura și controalele. Ajungeau la noi proaspete, umplându-ne inima de groază. Era o perioadă în care nu primeam decât știri dezastruoase.

Am aflat și numeroase detalii despre viața locală, despre

oportunitățile de care puteam profita și dificultățile cu care urma să mă confrunt. Cea mai mare problemă era obținerea unui permis de sejur… cererile erau refuzate pe bandă rulantă.

După opt zile, blindată cu informații și sfaturi utile, m-am dus la prefectură.

Am pornit pe quai des États-Unis, apoi pe rue Saint-François-de-Paule, și m-am trezit brusc într-o grădină splendidă, plină cu flori tăiate.

Era una dintre zilele când funcționa piața de flori! În extaz, am îmbrățișat cu privirea locul și m-am oprit în fața câtorva tarabe. Garofițele din speciile cele mai variate dominau sezonul. În 1940 se găseau încă fructe ce completau frumos decorul. Mai târziu aveam să vedem mandarinele, portocalele și lămâile doar sus, în copaci, căci urmau să fie rechiziționate sistematic, dispărând astfel din piețe.

Era târziu. M-am grăbit spre prefectură. Când m-am apropiat, am văzut o coadă de oameni atât de lungă, încât ocolea clădirea și nu părea să avanseze.

În jur, agenții de poliție se plimbau nepăsători.

Am fost cuprinsă de un sentiment de înfrângere și mi-a venit să mă întorc de unde venisem, dar nu aveam de ales!

M-am așezat și eu la rând.

Era ora două după-amiaza. Pe la cinci am ajuns în fața ghișeului. Pentru prima dată, mi-a dat prin cap să folosesc recomandarea președinției Consiliului de miniștri. I-am întins documentele funcționarului, care le-a parcurs rapid.

– Președinția Consiliului? Daladier! Nimic din ce aveți aici nu mai este valabil!

Am fost refuzată.

Se pare totuși că aveam un înger păzitor dedicat treburilor administrative. Cu douăzeci și patru de ore înainte de expirarea termenului meu legal de ședere la Nisa, cele două ziare locale au anunțat că hotelurile, afectate puternic de absența turiștilor, protestaseră față de expulzări. Industria hotelieră, aflată pe marginea falimentului, cerea autorizarea șederii străinilor. La rândul ei, se angaja să colaboreze cu serviciile de aprovizionare ale statului, pentru a face față penuriei de alimente.

Acest concurs de împrejurări cu totul speciale mi-a permis să rămân la Nisa.

Mă atașasem de micul meu hotel, unde în timpul zilei domnea o liniște odihnitoare pe fundalul murmurului mării.

La orele de masă, în schimb, imobilul se umplea de glasuri. Domnul Thérive, directorul și bucătarul-șef, un tip vorbăreț și sigur pe sine, era posedat de demonul politicii. De la antreuri până la cafele dădea radioul atât de tare, încât vecinii și trecătorii aflau și ei noutățile.

Radioul îi oferea materia primă pentru polemici în care se avânta cu patimă. În general, discuțiile se purtau între emisiuni, dar, când spiritele se încingeau, nici vocea difuzorului nu-i mai putea opri pe interlocutori.

Doamna Marguerite, patroana, o femeie ștearsă, cuminte și simplă, învârtea atunci discret butonul. De multe ori, polemiștii nici măcar nu-și dădeau seama că oprise radioul.

Bucătarul-șef îi dușmănea deschis pe germani și era antisemit „din principiu“.

Domnul Martin, ofițer de marină demobilizat, un bărbat foarte frumos, își ieșea grav din sărite la orice mențiune favorabilă la adresa britanicilor. Câteodată pleca la mijlocul mesei, doar ca să scape de elogiile aduse acestora.

Un student înalt, sportiv, domnul Petitjean, șeful unei tabere pentru tineret din oraș, era colaboraționist convins. Indiferent despre ce ar fi fost vorba, germanii – „cel mai luminat popor de pe pământ“, cum îi plăcea să spună – aveau dreptate. Savura discursurile antisemite și cita adesea din *Mein Kampf*, a cărui traducere în franceză o purta întotdeauna asupra lui și o împrumuta cu plăcere doritorilor.

Domnul Huyard, colonel în retragere, veteran al Primului Război Mondial, se pronunța împotriva tuturor exceselor care, spunea el, „vor duce la pierzanie Franța, țara echilibrului, a măsurii și a toleranței“.

Refugiații nu se amestecau în aceste discuții. Jigniți de atacurile indirecte, încercau să găsească alt hotel și o ambianță mai calmă, dar politica se discuta peste tot, cu aceeași vehemență.

Când se gândeau la persecuțiile care făceau ravagii prin alte țări, viața pe care o duceau li se părea de invidiat, așa că tăceau din gură.

Nimeni nu avea motive de mândrie. Devenise un lux inaccesibil, chiar și pentru francezi.

Din fericire, după masa de prânz, hotelul se cufunda la loc în liniștea obișnuită.

Într-o zi, domnul Thérive a anunțat pe toată lumea că cei care alegeau să ia masa în oraș îi ușurau enorm sarcina. Dificultățile de aprovizionare deveniseră insurmontabile.

I-am urmat îndemnul și am început să mănânc la prânz și seara prin diverse restaurante, în afara hotelului.

Am făcut astfel cunoștință, în vechile cartiere ale Nisei, cu bucătăria atât de specială a sudului Franței și cu pitorescul dialect al populației locale.

Promenade des Anglais, cu marile sale edificii asemănătoare unor spitale, alături de blocurile exagerat de moderniste cu apartamente de închiriat, cu chioșcurile și construcțiile așa-zis rustice, era de o banalitate supărătoare. Ambianța artificială a majorității cafenelelor și a celorlalte localuri publice era greu de suportat, de o tristețe aproape palpabilă.

Bogătașii se duceau să respire aerul tare al cazinoului, unde pierdeau sume uriașe fără a fi măcar jucători adevărați. Îmi amintesc ce-i spunea o vieneză soțului ei, cu un aer bulversat:

– Sărman prieten, ce te-a apucat? Tocmai tu, care ai detestat toată viața jocurile de noroc?

– Joc ca să uit. Îmi e mai groază de propriile mele gânduri decât de masa de joc.

Alții, ca să scape de plictiseală, făceau excursii din care se întorceau epuizați.

În vile și în hoteluri, partidele de bridge durau zile și nopți în șir, până la abrutizare.

Erau și cei care preferau să rămână acasă ori se duceau pe la prieteni, să discute despre politică. Conversații fără cap și fără coadă, din care nimeni nu reușea să priceapă nimic.

Mulți refugiați se pregăteau să emigreze, bazându-se pe o rudă mai mult sau mai puțin apropiată, pe un prieten sau pe prietenul unui prieten, pe cunoștințe stabilite în țări îndepărtate, despre care sperau că i-ar fi putut ajuta să-și realizeze planul.

Aceștia întrețineau o corespondență laborioasă, plină de mesaje codificate, trimiteau telegrame costisitoare, cereau adeverințe și vize, primeau răspunsuri, cereri de acte suplimentare, chestionare și circulare care declanșau noi valuri de corespondență.

Îi vedeai staționând dimineți în șir în fața consulatelor, ca să afle că le lipsea vreun document, că nu era conform cu cerințele sau că era inexact. Când ieșea câte unul cu viza era privit ca un fenomen, ca un ales al zeilor!

Plecările erau puțin numeroase.

Birourile și agențiile pentru migrație furnizau informații, se ocupau de formalități și promiteau marea cu sarea. Firește că încasau avansuri, pe care refugiații se grăbeau să le plătească. Din păcate, promisiunile nu se materializau nicicând. Potențialul emigrant rămânea cu banii luați, dar trăise, măcar o vreme, cu speranța că ar

putea scăpa.

Eram prea legată de Europa și o îndrăgeam prea mult, așa că am fost ferită de astfel de tentații.

Pentru toată lumea, viața devenise lipsită de farmec și de interes… ne scufundaserăm într-o indiferență morocănoasă, într-o inerție completă.

Când aveam chef să socializez, mă duceam pe Promenade des Anglais. Era suficient să te așezi pe lângă bulevardul Gambetta, pe lângă cazinou sau în grădina Albert-Premier ca să întâlnești „cunoștințe“ pe care adeseori nici nu știai cum le cheamă sau ca să-ți faci altele noi. Oamenii aceștia pierduți, dezrădăcinați, erau dornici să rupă o tăcere prea apăsătoare, fie pentru a mai uita de griji, fie ca să afle, din trăncăneală, noutăți despre evenimente politice sau poveștile altor refugiați. Orice era mai bine decât să se frământe în singurătate.

Într-o zi, o poloneză de șaptezeci și doi de ani mi-a povestit exodul ei, în cursul căruia își pierduse întreaga familie. Ea însăși era pe jumătate dusă.

Altă dată am făcut cunoștință, pe o bancă, cu o norvegiancă al cărei soț fugise chiar înainte de a fi arestat ca ostatic. Ea i se alăturase în Suedia și veniseră amândoi la… Nisa! Acum se gândeau să plece în Anglia, unde bărbatul voia să-și caute de lucru. Ea îl urma în toate peregrinările sale.

Un milionar olandez aștepta ajutor de la prietenii lui din America. Rămăsese fără nici un sfanț.

Un cuplu de negustori de diamante, ale căror vârste adunate dădeau două sute cincizeci de ani, plecați de la Anvers cu câteva pietre prețioase cusute în dublura hainelor, plângeau și ei după uriașa avere pierdută. Englezii și americanii care locuiau în marile hoteluri s-au plimbat și au făcut excursii prin regiune până în ziua când guvernele lor le-au ordonat să se întoarcă în țară cu primul vas disponibil.

Singuratici din toate țările, rupți de familiile lor, pierdeau vremea în fața cazinoului, pe lângă magazine, pe străzi și în piețe, la întâmplare. Se instalau pe bănci și pe scaunele de închiriat din parc, umpleau cafenelele de dimineață până seara.

Evreii din toate țările ocupate se agitau de colo colo dezrădăcinați, fără sens și fără speranță, bântuiți de o neliniște crescândă.

Lipsa activității ne apăsa cel mai tare, ne istovea ultimele resurse de energie și de rezistență.

Într-o dimineață, mă așezasem la malul mării, lângă o femeie cu un pronunțat profil slav, de o rară frumusețe. Tricota. După câteva

minute a intrat în conversație cu mine. Mai întâi a aruncat o privire bănuitoare în jur, apoi mi-a mărturisit, ca pe un secret, că își câștiga traiul din tricotat. M-a întrebat dacă o puteam recomanda cuiva, rugându-mă în același timp să nu o dau de gol, de parcă munca ei ar fi constituit un delict! Chiar era, după cum aveam să aflu pe propria-mi piele.

Descoperisem pe rue Gioffredo un librar bătrân. Stăteam de vorbă în mijlocul teancurilor de cărți de anticariat. Omul era mai preocupat de comerț decât de cărți. Îmi vorbea despre reduceri, profituri, papetărie, clientelă și termene de plată. Tot ascultându-l, i-am examinat volumele prăfuite și am descoperit câteva exemplare rare. I-am spus că mi-ar fi făcut plăcere să-i inventariez cărțile. Văzând că ezita, l-am asigurat că urma s-o fac benevol, din pasiune pentru cărți și interes bibliofil. A acceptat pe loc. Înarmată cu o scrisoare din partea lui, m-am dus la serviciul competent ca să obțin informații. Un funcționar cu aspect bonom fuma pipă în mijlocul unui vraf de documente. I-am prezentat mesajul buchinistului, la care am adăugat atestatul meu de librar.

– „… a promovat interesele Franței… să i se acorde toate facilitățile…“, a început să citească mormăind. Dintr-odată, a schimbat tonul: Nu acordăm permise de muncă străinilor! Cât despre recomandarea dumneavoastră, știți… Președinția Consiliului de Miniștri din 1939! E mai curând un document compromițător! Toți străinii ăștia care, după ce că ne mănâncă pâinea, vor să ne ia și locurile de muncă!

Acestea fiind zise, mi-a notat numele și adresa pe o listă, ceea ce mi-a produs o mare îngrijorare. Pe bună dreptate! Încercarea m-a costat două vizite ale unui polițist pe bicicletă, care venea să se asigure că nu lucram pe undeva.

Vecinii din hotel au fost foarte intrigați de vizitele misterioase.

– V-a adus o viză de ieșire? m-a întrebat unul dintre ei cu o invidie prost disimulată.

– Ați primit un ordin de expulzare? m-a întrebat altul, mai milos.

La sfârșitul lui 1941, domnul Thérive a decis să închidă definitiv stabilimentul.

– Numai pensiunile și hotelurile de lux ale evreilor ăstora pot să reziste, a declarat el ritos.

– Cum adică? s-a mirat cineva. Marea noastră industrie hotelieră ar fi în mâinile evreilor?

– Nu, nu asta am vrut să spun. Așa îi numesc eu pe cei care se

descurcă, a răspuns domnul Thérive.

– Stați puțin, domnule Thérive, ceea ce spuneți nu vă face cinste, a protestat colonelul în retragere. E nedrept să acuzați fără dovezi niște oameni care sunt buni francezi ca dumneavoastră și ca mine. Mai mult, îi răniți pe chiriașii israeliți care s-au refugiat la noi, în Franța.

– Bine, pentru aceștia fac o excepție și le recunosc curățenia morală, i-a răspuns magnanim domnul Thérive.

Știa că refugiații erau copleșiți de necazuri și de griji tot mai greu de suportat, iar asta îl făcea să-și ia față de ei unele libertăți care nu le menajau deloc sensibilitățile.

Cum capul nu-l prea ajuta, o ținea dintr-un eșec în altul, iar insuccesele îl făcuseră invidios: „Evreii au avut întotdeauna noroc“, îi plăcea să repete. Se lăsase pe deplin convins de teoriile rasiale.

Propaganda germană nu cunoștea nici o barieră în Franța și își făcea simțită mâna grea în toată presa. Multe ziare franceze dezvoltau cu plăcere teoriile naziste. Unele publicații se dedau cu atâta entuziasm acestei practici, încât era imposibil să te îndoiești de sinceritatea lor.

Dacă te luai după paginile nesfârșite dedicate „problemei“ evreiești, agrementate cu numeroase caricaturi, toate necazurile Franței, de la nepregătirea militară până la dezastrul înfrângerii, erau imputabile poporului lui Israel.

Cât despre radio, aflat în întregime în mâinile nemților, nu numai că emitea zilnic insulte împotriva evreilor contemporani, ci organiza și lecții de vulgarizare a istoriei evreilor, demonstrând abjecția acestui popor încă dinainte de era noastră.

Erau distribuite gratis cărți, broșuri și manifeste, iar pe garduri, pe ziduri, în vitrinele magazinelor sau în fața redacțiilor de presă, peste tot vedeai lipite caricaturi.

Refugiații luaseră contact încă din 1933 cu toată această propagandă de sorginte germană și îi simțeau amenințarea.

Într-o zi, am luat autobuzul de la piața Wilson și am văzut un tânăr care a urcat ca să distribuie foi de propagandă. Fiind refuzat de majoritatea călătorilor, omul a exclamat indignat:

– Dar e gratis!

– Nici gratis nu le vrem, i-a răspuns cineva.

– Hai, dispari în Germania! s-a mai auzit un glas.

Toată lumea a început să râdă pe înfundate.

Simțisem adierea unei pale de aer francez.

O altă categorie de agitatori se specializase în propaganda în locurile publice: cafenele, bistrouri, restaurante, în port sau pe bănci.

Iată încă un incident, nelipsit de o anumită savoare. Într-un mic restaurant de pe rue de France, un individ blond, foarte bine făcut, la vreo treizeci de ani, vorbea cu voce tare, adresându-se întregii săli.

– Ne-am săturat de toți străinii ăștia! striga el. De toți străinii, dar mai ales de evrei!

Un muncitor cu tenul închis la culoare și ochii mijiți batjocoritor l-a interpelat:

– Hei, compatriotule! Te-ai întors din Germania? Fă-ne și nouă cinste din cașcavalul pe care l-ai încasat ca să ne bagi în cap aiurelile astea.

Oamenii au început să zâmbească.

Provocatorul s-a grăbit să-și achite consumația și a luat-o prudent spre ieșire.

– Așa, dispari, ticălosule! Ești un vândut și nimic mai mult! a strigat în urma lui muncitorul, de data asta fără nici o urmă de ironie.

*

Blândețea Mediteranei mi se părea imuabilă, așa că nu mică mi-a fost mirarea când, spre finalul lunii ianuarie, această mare de azur a fost cuprinsă dintr-odată de o criză de furie.

Furtuna s-a dezlănțuit pe timpul nopții. Zgomotul făcut de obloanele izbite de vânt i-a trezit pe toți locatarii, care s-au reunit pe terasă. Zgomotele cele mai puternice erau produse de crengile copacilor care loveau ferestrele. Solul grădinii era acoperit de spuma valurilor, care ajungeau până la treptele intrării principale. Valuri înalte cât niște case se ridicau deasupra Promenadei și se spărgeau de zidurile hotelurilor și vilelor.

Zburau pietre în toate direcțiile, iar talazurile distrugeau garduri, peluze și straturi de flori în timp ce furtuna culca arborii la pământ și răsturna totul în cale.

Timp de patruzeci și opt de ore Promenada a fost sub stăpânirea apelor; nimeni nu avea curajul să iasă, de teamă să nu fie rănit sau tras de valuri. Apa se strecura pe străduțele laterale, inunda grădinile, curțile și pivnițele.

Marea s-a retras abia a doua zi. Promenada dispărută a reapărut, plină de copaci doborâți și de felurite resturi aduse de apă: ramuri și pahare sparte, bănci și scaune făcute zob și o mulțime de pietre.

Soarele strălucea din nou, aprinzând miliarde de raze pe pământ și

pe mare.

Mediterana își regăsise liniștea nonșalantă, albastrul ei moarat…

Părea că-și cere iertare pentru accesele de furie din seara precedentă.

Baie des Anges râdea către îngeri. Pacea și primăvara domneau peste natură.

Pacea oamenilor însă mai avea de așteptat…

Petrecusem trei luni la pensiunea domnului Thérive. Anunțul că urma să închidă în scurt timp m-a obligat să-mi caut altceva. Am închiriat o cameră într-un hotel aflat pe o înălțime.

Parcul hotelului, plin de palmieri și de flori, răspândea răcoare și parfum.

Aveam să locuiesc acolo din februarie 1941 până la data fatidică de 27 august 1942.

Teoretic, clădirea dispunea de un ascensor care urca până la etajul cinci. Prezenta un singur inconvenient: nu funcționa niciodată. Direcțiunea mi-a explicat că lipsea o rotiță de la motor. O căutaseră peste tot, fără succes. În concluzie, cele cinci etaje trebuiau urcate pe scări. Când ajungeam la ultima treaptă uitam de oboseală, căci panorama ce mi se înfățișa în fața ochilor mă răsplătea cu generozitate.

Aprovizionarea devenise, încă de pe atunci, o mare bătaie de cap. Cum găteam singură, mă așezam încă de la prima oră la cozile ce se formau la ușile magazinelor și, în zilele de piață, în fața tarabelor din piața Sainte-Hélène.

Lumea stătea la cozi succesive pentru cele două bucăți de carne săptămânale, pentru oul lunar și pentru legume și fructe. Cu cartela de aprovizionare în mână, cu o pălărie de pai pe cap, cu câte un coș pe fiecare braț, mă așezam la coadă printre gospodine, copii, fete tinere, bătrâni, mondene elegante, femei abia ieșite din mare, care își aruncaseră un halat peste costumul de baie, femei cu copii în brațe, ca să nu-i mai pomenesc pe cei care le atârnau de fuste, unii dintre ei „împrumutați“, ca să pară o familie numeroasă și să stea mai puțin la rând. De la ora șapte la unsprezece dimineața eram la postul meu, la coadă, cu o carte în mână, obosită și pregătită pentru orice decepție.

Odată ce puneam mâna pe alimentele raționalizate, trebuia să-mi procur fructe și legume, care se vindeau la liber. Conform unui ordin al poliției, negustorii erau obligați să afișeze la intrare liste cu cantitățile primite, repartizate în principiu după numărul aproximativ de clienți. Această măsură, logică în sine, nu era supusă nici unei forme de control. Pe cartela de aprovizionare nu se făcea nici o

mențiune care să indice dacă omul își luase ori nu rația. „Ar fi mult prea complicat, ar trebui să ținem o contabilitate întreagă și să instalăm un birou special“, declarau negustorii, într-adevăr suprasolicitați.

Speculanții profitau ca să cumpere cu cartele împrumutate de ici-colo, de la diferite familii.

Clienții care plecau cu mâinile goale protestau și amenințau „să facă praf totul“, dar se întâmpla foarte rar să treacă la acțiune. Prea obosiți de eforturile zilnice pe care le presupunea supraviețuirea, oamenii nu mai aveau energia să se revolte.

De multe ori m-am întors cu buzele umflate, ca și atâția alții.

După înfrângere, dezorganizarea căilor ferate și a tuturor mijloacelor de transport ajunsese la culme. Aprovizionarea se făcea complet haotic.

În momentul proclamării armistițiului, autoritățile, statisticienii și presa declaraseră că imediat ce rețelele feroviare și rutiere își vor relua funcționarea normală, Franța avea să fie capabilă să-și hrănească populația, cu ajutorul imperiului ei colonial.

Când controlul inamic s-a instalat temeinic au apărut însă dificultăți neprevăzute, care au blocat realizarea acestor proiecte.

Ocupantul a confiscat materialul rulant, a împărțit teritoriul în mai multe zone izolate unele de celelalte (zonele interzise erau de-a dreptul inaccesibile), iar problemele ce grevau importurile maritime, blocada, lipsa mâinii de lucru, deportată sau încarcerată, au trimis pe apa sâmbetei promisiunile făcute populației franceze.

O altă consecință neprevăzută a ocupației: autoritățile germane organizau excursii prin țară și, datorită cursului de schimb foarte avantajos, excursioniștii cumpărau marfă direct de la producătorii locali la prețuri incredibil de mici. Aceste rechiziționări la sursă au avut un impact extrem de grav asupra echilibrului economic al țării.

Mărfurile dispăreau ca prin farmec. Am asistat eu însămi la un caz frapant.

În timpul primului meu sejur în Vaucluse, am remarcat că untul de calitate și brânzeturile cele mai variate se găseau din belșug, alături de movile de fructe și mașini pline cu legume.

Când m-am întors de la Vichy, comisia economică germană, instalată la Avignon, începuse deja să-și facă simțită prezența în agricultură. Apăruseră cozile, și prețurile urcau văzând cu ochii. Țăranii și negustorii spuneau: „Ne cumpără totul fără să aleagă și la ce preț vor ei. Am primit ordin de la Vichy să nu-i refuzăm și să le

acceptăm banii de hârtie! Poliția lor e tot timpul cu ochii pe noi!“

Creșterea prețurilor – declanșată deja de război – luase o viteză vertiginoasă.

Patronii de hoteluri, de restaurante, de pensiuni sau proprietarii bogați au început să lucreze direct cu țăranii și cu producătorii, oferindu-le prețurile ocupantului german.

Cât despre populație, ea continua să aștepte în fața magazinelor și a tarabelor din piață, dar începuse să facă apel tot mai des la producători. Toată lumea făcea expediții de aprovizionare pe la ferme.

Cum această practică era strict interzisă, oamenii se întorceau la casele lor cu fructele și legumele pe care reușiseră să le cumpere ascunse prin saci, coșuri și valize.

Ca să încetinească creșterea prețurilor, autoritățile au încercat să impună diverse măsuri neîndemânatice. Din când în când aplicau taxe pe diferite categorii de mărfuri, dar în van, căci nu așa puteai tăia răul de la rădăcină.

Prin urmare, rechiziționările masive, lipsa mâinii de lucru, problemele de transport, blocada, taxele oficiale derizorii, disprețul pentru procedurile „legale“ dictate de ocupant au avut drept consecință o creștere disproporționată a prețurilor în raport cu posibilitățile reale. Combinați, toți acești factori complecși au condus la înflorirea pieței negre.

Cu timpul, aprovizionarea a devenit un mecanism ce solicita ingeniozitate, viclenie și curaj.

Fabricanții și meșteșugarii n-au rămas mai prejos și s-au angajat, la rândul lor, în sistemul de schimb. Cereau plata direct în bunuri și mărfuri pentru produsele manufacturate.

Așa a apărut trocul, care s-a extins într-o rețea tot mai vastă, reprezentând un fel de revanșă împotriva pieței negre.

Ambele sisteme de schimburi economice s-au implantat temeinic în țară.

În 1943 mi-a trecut prin mână o broșură clandestină despre aprovizionarea cu alimente în Franța. Am aflat de acolo că 80% din populația franceză recurgea la practici interzise și că 20% vegeta lamentabil respectând sistemul oficial de rații.

Circula o anecdotă:

„– Tocmai a murit Jean!

– Ah, deci era bolnav!

– Nu tocmai, dar trăia numai din tichete, așa că înțelegeți…“

Propaganda germană profita de situația creată de înfrângere, de obligațiile impuse prin armistițiu și, mai ales, de ocupația care

secătuia literalmente rezervele țării, dând vina pentru tot pe refugiații de rasă evreiască.

În realitate, spre finalul anului 1942, fiind deportați în lagărele de concentrare, evreii dispăruseră din viața economică a țării. În schimb, înflorea piața neagră.

În zona ocupată, de unde evreii fuseseră deportați încă de la începutul invaziei, și mai cu seamă la Paris, contrabanda se organizase într-un sistem bine pus la punct. Se transformase într-o instituție cvasioficială. Nici o măsură guvernamentală n-a reușit s-o abolească vreodată.

Hotelul La Roseraie s-ar fi numit mai bine Arca lui Noe, căci adăpostea refugiați din cele mai diverse medii sociale, de toate naționalitățile. Era o lume foarte eteroclită, unită de speranța comună a păcii.

Vecina mea din camera din dreapta era o spaniolă republicană, refugiată în sudul Franței de mai mulți ani. Pleca dimineața devreme și se întorcea târziu, așa că nu prea o vedeai. Paloarea chipului ei, care te frapa la prima întâlnire, s-a accentuat rapid. Părea bolnavă de nostalgie. În ziua când a decedat am aflat că murise lent, de inaniție. Se stinsese în tăcere, fără să se plângă și fără să ceară vreodată ceva de la vecini.

În stânga mea locuia un cuplu de evrei, proprietarii unei filaturi cunoscute din Mannheim. Așteptau vizele pentru Palestina, unde fiica lor se stabilise deja.

În lipsa lor, poștașul îmi încredința adesea telegramele care le erau adresate, ceea ce ne-a permis să facem cunoștință. Camera lor era plină de geamantane și de valize burdușite, atent etichetate. Mi-au mărturisit că stăteau așa, cu bagajele pregătite, de doi ani. Într-o zi mi-au spus că nu mai aveau răbdare să aștepte la Nisa și că intenționau să se mute la Marsilia, în speranța că vor urca mai repede la bordul vasului care ar fi urmat să-i ducă în Palestina. Am primit două cărți poștale de ei, apoi am pierdut legătura.

La plecare mi-au lăsat toate ustensilele lor de bucătărie: trei cratițe, cinci farfurii, mai multe căni și niște tacâmuri, care mi-au permis să invit la mine câțiva vecini. Am înfiripat astfel relații care s-au consolidat cu timpul în adevărate prietenii.

La același etaj cu mine mai locuiau și doi studenți despărțiți de familii, cărora le lipsea protecția maternă.

Unul dintre ei, domnul Charles Guyot, de loc din Lyon, era un tânăr mic și slab, spiritual până în vârful unghiilor. Protestase împreună cu câțiva colegi față de ocuparea orașului natal și se văzuse, la scurt

timp, obligat să fugă în altă parte. Trăia la Nisa sub un nume de împrumut. Ironia lui fină era o sursă de amuzament pentru tot hotelul. Celălalt, Daniel Léger, de confesiune protestantă, era fiul unei evreice române convertite, de la care moștenise ochii, și al unui medic parizian. Când luase contact cu ocupantul german și cu metodele sale de persecuție, căzuse într-o nevroză atât de puternică, încât nici Nisa nu-l putuse vindeca. Trăia într-o spaimă permanentă, se credea urmărit. Cei doi studenți erau prieteni și mâncau împreună prin mici restaurante pe care le schimbau frecvent, căutând mereu ceva mai bun. Când se întorceau la hotel cereau rușinați mici suplimente de la vecini, „ca să ronțăie ceva“, după cum spuneau, iar oamenii le dădeau cu plăcere. Apoi, recunoscători, aduceau de câte ori puteau fie câteva kilograme de portocale sau de ceapă, fie chiar rația lor de vin. Ofertele le erau primite cu urale, căci portocalele și ceapa erau la fel de apreciate. Mai mult, unul dintre ei aducea vorbe de duh, iar celălalt, plăcerea de a analiza probleme serioase. Ne reuneam uneori ca să discutăm politică, să împărtășim noutăți, să ne imaginăm viitorul, dar și ca să improvizăm un fel de salon literar, unde discutam despre o carte, un poem sau un concert de muzică clasică. Aceste momente reprezentau o gură de aer proaspăt în atmosfera aceea apăsătoare, deprimantă.

Împărțeam „președinția“ etajului cu o vieneză, doamna Elsa von Radendorf, care ocupa camera cea mai mare. Scriitoare, părăsise Austria din opoziție față de mișcarea nazistă. Gestul ei era cu atât mai lăudabil cu cât depășise șaizeci de ani, vârstă la care confortul casei primează, în general, asupra considerațiunilor de ordin doctrinar.

Întotdeauna în mișcare, femeia își împărțea timpul între două ocupații diametral opuse: scria o lucrare despre originea și dezvoltarea artei dantelei și asigura, pe lângă sfaturi și protecție, servicii de menajeră și de infirmieră tinerilor din hotel. La ea puteai să guști la orice oră un pahar de vin sau de lichior, plăcere din ce în ce mai rară.

Am devenit apropiate. La început aveam în comun dificultățile de aprovizionare, care ne-au făcut să ne ajutăm reciproc sau să ne informăm despre surse și metode de a face rost de hrană. Cu timpul a venit și prietenia.

De la această doamnă vieneză, care locuia la hotel de un an, am aflat că etajul patru era plin de chiriași polonezi: un cuplu de aristocrați, un actor celebru, un literat nu mai puțin cunoscut, un critic de artă și doi oameni politici. Aceștia duceau o viață aparte, discutau de dimineața până seara și construiau proiecte de viitor. Doar câteva compatrioate elegante și tăcute aveau acces în această oază slavă, etaj al reveriei și curtoaziei, de unde se auzeau rostogolindu-se

consoanele inconfundabile ale limbii polone.

Al treilea etaj le era rezervat emigranților. Toți evrei cultivați – avocați, medici, profesori –, își petreceau timpul plănuindu-și emigrația ulterioară. La fiecare plecare, cei care rămâneau se simțeau încurajați și își așteptau rândul cu o rezervă de răbdare reînnoită.

Acolo locuia un septuagenar care reușise să treacă linia de demarcație cu mari sacrificii. Plecase împreună cu fiul lui, dar, când erau pe cale să ajungă în zona liberă, cei doi au fost despărțiți. Când bătrânul a aflat că fiul lui fusese prins și trimis în lagărul de concentrare de la Drancy, a căzut într-o depresie profundă. Vecinii făceau cu rândul ca să-l distreze: unii îl duceau la plimbare, alții mergeau la el ca să-l țină de vorbă. Dar domnul Samuel Mendelsohn a reușit să păcălească supravegherea binevoitoare a anturajului și, într-o noapte, s-a spânzurat la fereastra camerei sale. Ușa a fost sigilată, iar oamenii au început să mărească pasul când treceau pe la etajul trei. Finalul tragic al acestui vecin a fost resimțit ca un exemplu brutal al sorții ce ne-ar fi putut aștepta pe toți.

Prin contrast, etajul al doilea era animat de prezența unui prinț hindus. Mare amator de muzică și de dans, colecționar de discuri și de cărți, umplea etajul de sunete și de mister.

Spre deosebire de noi, ceilalți, prințul nu se hrănea din speranța unui viitor mai bun, ci spunea că existența sa era deja bogată, împlinită, dedicată naturii, frumuseții și armoniei. Curtenitor și afabil, le făcea servicii tuturor nevoiașilor în maniera dezinteresată a unui mare senior.

Ceilalți locatari ai acestui etaj erau, în general, clienți în trecere, veniți în excursie. O castă aparte, pe care noi o ignoram. Prin urmare, etajul al doilea era caracterizat de amprenta inconfundabilă a prințului exotic.

La primul etaj domnea atotputernica direcțiune, care exercita asupra locatarilor un regim de dictatură absolută. Lângă direcțiune, o singură cameră, cea mai frumoasă, era închiriată unui personaj misterios. Slav, cu siguranță, foarte blond, cu ochii foarte albaștri, de o eleganță rafinată, nu preluase doar aspectul exterior de la faimosul Narcis, ci și sufletul. În jurul lui evolua un fel de curte formată mai ales din ruși albi și dominată de elementul feminin. Întreprindea numeroase activități cu ajutorul supușilor săi: negustor de bijuterii, expert în imobiliare, domenii, mașini, obiecte de artă și de anticariat. Câteodată organiza petreceri zgomotoase, care se încheiau cu scene violente.

La începutul lui 1942, o curățenie neobișnuit de scrupuloasă a etajului nostru, numit și „aproape de nori“, ne-a anunțat sosirea unui

nou locatar important. Într-o dimineață, un preot militar s-a instalat într-o cameră foarte frumoasă, cu vedere spre lanțul muntos Alpilles.

A sosit pe bicicletă, cu prestanța unui cavalerist. Era un bărbat la vreo șaizeci de ani, înalt, solid, afabil și jovial. Fusese preot pe front între 1914 și 1918 și, în ciuda sutanei, își păstrase o alură militară.

Bunătatea lui contrasta cu aerul marțial. Era generos și, deși se încredea în Providență în toate cele, avea obiceiul să spună: „Să ne ajutăm între noi și Dumnezeu ne va ajuta“. Într-adevăr, ajuta fără ezitare pe oricine bătea la ușa lui.

Am făcut cunoștință cu el într-un mod dintre cele mai neobișnuite: alunecasem pe o treaptă și căzusem pe palier, în mijlocul cartofilor pe care tocmai îi cumpărasem de la piață. Auzind zgomotul, reverendul a ieșit imediat și, ca un bun samaritean, m-a ajutat să-mi adun lucrurile de pe jos și să intru în casă. Mă alesesem cu câteva contuzii dureroase, iar părintele, care mai văzuse răniți la viața lui, mi-a pansat degetul sucit și m-a lăsat sub supravegherea vecinei mele vieneze.

Am rămas țintuită în casă o săptămână întreagă, timp în care el a venit periodic să se intereseze de sănătatea mea. I-am rămas profund recunoscătoare și am încercat să-l răsplătesc așa cum se practica pe vremea aceea, aducându-i băuturi calde în timpul sezonului rece.

Așa a trecut iarna dintre 1941 și 1942.

*

Pe parcursul acestei perioade petrecute la Nisa, momentele cele mai redutabile au fost cele legate de revizuirea documentelor de identitate. Cu opt zile înainte de expirarea validității permisului de ședere, străinii trebuiau să se prezinte la prefectură cu toate actele, inclusiv o cerere pe hârtie timbrată.

Ne așezam la coadă în pasajul Gioffredo, care beneficia de o sursă de aerisire foarte puternică, un fel de ventilație făcută special pentru oamenii obligați să petreacă ore în șir acolo. În zilele cu ploaie și vânt curentul era un adevărat supliciu.

Când intrai în cele din urmă, în tranșe de zece sau cincisprezece persoane, dădeai ochii cu o tânără așezată la o masă plină de dosare și de bibliorafturi. Era brunetă, de talie mijlocie. Gesticula energic și emana o siguranță de sine în contrast total cu anxietatea refugiaților.

Cerceta documentele, punea întrebări pe un ton imperativ, vorbea monosilabic, lua notițe rapide și nu răspundea niciodată la întrebările pline de îngrijorare ale petenților. Se uita la omul din fața ei cu o expresie inchizitorială de ursitoare, stăpână pe viața aproapelui. Când dădea peste un interlocutor deosebit de abătut, de umilit și de speriat (erau printre noi bătrâni și bolnavi, și toți, inclusiv tinerii, eram mai

mult sau mai puțin confuzi), pe chipul femeii se lățea un surâs ironic.

Refugiații o porecliseră „nazista“ și se temeau de ea, căci femeia era conștientă de puterea pe care o avea asupra acestor mii de biete epave, iar chipul ei exprima un sentiment de superioritate.

Consulta dosarele și lua decizii cu autoritate. Prelungea permisele de ședere cu o lună sau cu trei, ca să convoace oamenii de mai multe ori, cerând documente suplimentare, cum ar fi recomandarea unui cetățean francez sau un certificat medical. Până la furnizarea acestora păstra dosarul, iar petentul pleca de acolo încă și mai speriat, cu o țidulă în mână.

Se întâmpla adesea ca documentele expirate să fie declarate nule și confiscate. Din acea clipă, era imposibil să fie reînnoite, deoarece comunicațiile cu țările ocupate de către germani erau întrerupte, iar consulatele, fie desființate, fie lipsite de orice fel de autoritate.

Înnebunit de teamă, respectivul asedia comisariatul ca să ceară sfaturi, îndrumare și sprijin, sfârșind prin adresarea de noi cereri pe hârtie timbrată, care semănau mai mult cu niște rugăminți. Erau unii care-și așterneau pe hârtie neputința și situația fără ieșire, amintind că aveau mijloace suficiente de subzistență, că erau grav bolnavi sau mai știu eu ce alte detalii!

Aflați în situații atât de dificile, unii făceau apel la oameni de afaceri, la consilieri de ocazie, adeseori escroci și unii și ceilalți.

Alții se adresau medicilor, consultau specialiști sau își făceau programări la chirurgie.

O doamnă din hotelul nostru mi-a declarat într-o zi, radioasă:

– Eu, una, nu mă tem de nimic, sunt sigură că voi primi permisul de sejur fiindcă trebuie să mă operez!

Dacă nu reușeau să se descurce, refugiații ajungeau într-o situație ilegală și se expuneau sancțiunilor din partea poliției.

Am trecut și eu prin aceste încercări, la fel ca toată lumea. Permisul de sejur „până la finalul ostilităților“, care îmi fusese acordat în 1939, a fost anulat după armistițiu, sub pretextul că Președinția Consiliului de Miniștri nu mai exista și că recomandările acordate de serviciile ei nu mai corespundeau în ochii noilor autorități.

Toate aceste demersuri penibile și obositoare aveau, de multe ori, o parte comică.

De pildă, la fiecare nouă cerere de prelungire a unui permis de sejur trebuia să dovedești că ai mijloace suficiente de subzistență: un cont la bancă, remitențe din străinătate sau bani lichizi. În acest ultim caz, petentul trebuia să vină cu suma în fața funcționarului responsabil. De multe ori suma nu acoperea minimul cerut, și atunci omul împrumuta bani de la prieteni, de la cunoștințe sau de la vecini,

ca să demonstreze că întrunea condițiile impuse. Când ieșea din birou îi restituia imediat împrumutul creditorului, care de obicei îl aștepta la colțul străzii. Funcționarii nu se lăsau prostiți întotdeauna. Într-o zi, unul dintre ei l-a întrebat pe un refugiat care tocmai își număra banii:

– Bancherul dumneavoastră vă așteaptă în fața prefecturii, sau la cafeneaua din colț?

Îi adresase întrebarea discret, pe un ton complice, căci era unul dintre acei funcționari care nu luau în serios formalitățile, dar refugiatul a tras o spaimă zdravănă.

În fine, problema hârtiilor se rezolva într-un fel sau altul și puteam respira… până la termenul următor.

Între timp, fiecare ducea o viață plină de griji și de suferințe, pe care munca sau împlinirea n-o puteau însenina.

Fundamentul acestei existențe era așteptarea, pânză pe care o speranță tot mai mică și o dispoziție tot mai proastă brodau împreună arabescuri nostalgice.

Din aceste culori sumbre se detașau uneori, în nuanțe mai clare, când o bucurie fugară, când o emoție mai caldă: primirea unei scrisori din partea familiei sau a unor prieteni, știri din Elveția, din Suedia sau din America, țări binecuvântate, unde nu era război.

În martie 1942, guvernul de la Vichy a decretat un recensământ general.

Afișe speciale îndemnau populația de rasă evreiască să-și menționeze originea în declarații, sub amenințarea cu închisoarea.

Semnificația acestui apel era limpede, căci în Germania aceeași operațiune deschisese calea persecuțiilor.

De altfel, nimeni nu ignora faptul că era o măsură impusă statului francez de către autoritățile germane. Consecințele la care trebuia să ne așteptăm erau evidente.

Oamenii erau indecișI asupra atitudinii de adoptat. Unii spuneau:

„Omisiunea voluntară a declarării originii rasiale este, evident, o ilegalitate, dar există întotdeauna o șansă să treacă neobservată. În acest caz, am scăpat. Pe de altă parte, declarația ne-ar expune, cu siguranță, la toate persecuțiile.“

Iar ceilalți răspundeau: „Suntem în Franța, în țara care ne-a acordat ospitalitate și protecție. Avem o datorie de loialitate față de această țară și trebuie să-i respectăm exigențele. Autoritățile franceze *nu vor permite exercitarea de abuzuri împotriva noastră. Avem încredere.*“

În această atmosferă de haos și incertitudine s-au realizat pregătirile pentru recensământ, până în ziua remiterii chestionarelor. Trebuia să te hotărăști și să mergi până la capăt. Ca și mine,

majoritatea evreilor au dat declarații conforme cu realitatea.

Odată finalizat recensământul, a trebuit să ne prezentăm cu toții la prefectură pentru modificarea documentelor de identitate. Le-am primit înapoi după opt zile, cu mențiunea operată. A urmat înscrierea rasei pe cartela de rații, la serviciul de aprovizionare cu alimente. După ce s-a încheiat și această formalitate, toată lumea era clasată, marcată, „în bună ordine“, cum se spune la poliție. Dansul macabru putea să înceapă.

Deportările străinilor de rasă evreiască au demarat la Paris încă din primele zile ale lunii iulie, iar la Lyon, pe 15 iulie. Pericolul iminent era resimțit în întreaga Franță, dar nimeni nu știa precis ce să facă.

Fugarii se adunau de peste tot, în masă, îngroziți, aducând știri teribile.

Refugiații din regiunea Alpes-Maritimes asediau efectiv consulatele: american, spaniol, elvețian, suedez… stăteau la coadă cu energia disperării, dar majoritatea serviciilor de acordare a vizei nu funcționau.

Ne simțeam încarcerați, blocați.

Cei care păstraseră diverse bunuri din precedentele exoduri se străduiau acum să le depoziteze pe la francezi. Cei mai înțelepți își căutau ascunzători. Toată lumea aștepta înfrigurată, la mila unor evenimente ineluctabile.

Le-am scris prietenilor mei din Elveția că „starea de sănătate mi s-a înrăutățit“, ceea ce, în convenția noastră epistolară, însemna că eram în pericol. Mi-au răspuns că puteam conta pe obținerea unei vize de intrare în Țara Cantoanelor.

Înarmată cu această promisiune, m-am dus la prefectură. Am arătat scrisoarea primită din Elveția, împreună cu recomandarea din 1939, de la Președinția Consiliului de Miniștri, și am cerut viza de ieșire din țară.

Funcționarul, un tânăr de douăzeci de ani, după ce a examinat cele două documente, mi-a spus politicos, pe un ton confidențial:

– Ceea ce aveți dumneavoastră aici este recomandarea unui guvern de dinainte de război, care s-a dovedit nedemn. Acel guvern a fost abolit. Azi, trăim într-o Franță nouă. Stăpânii pe care i-ați servit au dispărut.

Cunoșteam acest tip de raționament, căci îl mai auzisem de nenumărate ori! Și totuși, ceva m-a împins să mă revolt de acea dată, să protestez cu glas tare:

– Să știți, domnule, că patronii pe care i-am servit peste douăzeci de ani se numesc Boileau, Molière, Corneille, Racine, Voltaire și mulți

alți nemuritori ai țării dumneavoastră!

Cuvintele mele au părut să-l impresioneze, stimulând probabil amintiri de pe băncile școlii.

– Fie, voi încerca să avansez o cerere pentru dumneavoastră, mi-a răspuns după un moment de reflecție. Dați-mi pașaportul, vă rog!

A inserat o foaie de hârtie roz în mașina de scris din fața lui, mi-a silabisit numele și a început să-l transcrie.

– Sper că nu sunteți evreică, da? m-a întrebat lovit de o revelație. Arătați-mi permisul de sejur.

A aruncat o privire rapidă pe document.

– N-are nici un rost să faceți cerere! Am primit ordinul strict să nu mai lăsăm străinii de rasă evreiască să părăsească teritoriul francez. Probabil că, în curând, noul regulament li se va aplica chiar și cetățenilor francezi. Înțelegeți-mă, acum germanii sunt șefii, a adăugat pe o voce joasă, ca și cum ar fi făcut o mărturisire.

Avea aerul că-și cerea iertare, ceea ce m-a mișcat.

Am ieșit din prefectură cu pași repezi. La colțul bulevardului Gambetta, mi-am dat seama că țineam încă în mână pașaportul și recomandarea. M-am așezat pe o bancă, am pus la loc hârtiile în plicul în care le țineam, cu gesturi mașinale, și am rămas acolo.

Pe 26 august 1942, m-am dus, ca de obicei, să-mi fac provizii. În pofida orei matinale, era deja foarte cald. Am fost mirată să întâlnesc atât de puțină lume la piață.

După cumpărături m-am întors liniștită la hotel. Când dădeam colțul străduței care ducea la mine, aveam obiceiul să ridic privirea spre etajul cinci, ca să-mi salut din cap vecina vieneză. În acea dimineață nu era acolo, dar am văzut, la un balcon de la etajul al treilea, un compatriot, pe domnul Sigismund. Bărbatul făcea niște gesturi ciudate cu brațele. L-am privit amuzată, la început, crezând că făcea o glumă. Nu mică mi-a fost mirarea când am înțeles că-mi făcea semne!

M-am oprit și am încercat să înțeleg ce voia să-mi transmită. Am văzut că-mi arăta străduța ce trecea prin fața hotelului. Fără a încerca să mai pricep, m-am îndreptat în direcția indicată.

Ajunsă în strada principală, am dat peste o mulțime de oameni. Mai multe autobuze staționau lângă trotuar, înconjurate de polițiști. Apoi, am văzut un grup de jandarmi care împingeau înainte sau țineau de braț mai mulți bărbați, femei și copii.

– Ce se întâmplă? l-am întrebat pe un șofer.

– Adunăm evreii, mi-au răspuns mai multe voci la unison.

– Am ajuns să vânăm oameni acum, a comentat un muncitor cu dezaprobare în glas.

În jurul mașinilor se adunase o mulțime considerabilă.

Am traversat bulevardul și m-am îndreptat, fără să mă gândesc, către mare. M-am așezat pe o bancă, cu coșurile de cumpărături la picioare.

În fața mea se întindea Mediterana, în spate nu aveam ieșire. Am rămas mai multă vreme acolo, încercând să-mi adun ideile.

Drumul de coastă era pustiu. Un grup de polițiști pe bicicletă a ajuns în dreptul meu. Am așteptat să mă depășească și m-am întors către strada principală.

Autobuzele erau tot acolo și încă erau aduși oameni în grupuri de doi, trei, patru sau cinci. Cărau cu ei valize sau simple pachete legate cu sfoară. Jandarmii îi împingeau în vehicule. Două dintre acestea, umplute până la refuz, tocmai plecau, fiind imediat înlocuite de altele goale.

Pentru o secundă mi-a venit să alerg spre ele și să strig: „Luați-mă și pe mine, sunt de-a lor!“ Acest gând de solidaritate și de sacrificiu mi-a provocat o bucurie imensă, însă logica rece a intrat în funcțiune.

La ce ar fi servit un astfel de sacrificiu? Ce puteam schimba? La ce bun?

Instinctul de conservare a fost mai puternic.

Amărăciunea acestei slăbiciuni mă bântuie încă și mă va apăsa până la sfârșitul zilelor.

Nu știu cât am rămas, ca paralizată, acolo.

Cineva a trecut în fugă pe lângă mine și m-a îmbrâncit.

Dintr-odată, am perceput pericolul în toată oroarea lui…

Am cercetat bulevardul, străduțele, casele, magazinele, vilele, căutând instinctiv un adăpost. Privirea mi s-a oprit asupra unei firme:

MARIUS – SALON DE COAFURĂ

Făcusem cunoștință cu doamna Marius pe la cozi. Într-o zi, cu prilejul distribuirii de combustibil pentru încălzire, m-a invitat să trec pe la ea ori de câte ori voiam, ca să profit de căldura produsă de gaz. Relațiile noastre se strânseseră prin intermediul chestiunilor legate de aprovizionare, atât de importante. La rândul meu, o „prezentasem“ pe doamna Marius unui fermier de la care mai puteai face rost de fructe și de legume. Între noi domnea o înțelegere fără cusur. Îmi făcea mare

plăcere să stau la taclale cu acest cuplu de vreo treizeci de ani, amabil și simpatic.

Doamna Marius, cu ochi de jăratic și păr lung, negru, era corsicană. Domnul Marius, deși meridional și el, avea ochi albaștri și păr castaniu. Avea o fire echilibrată și veselă.

Cu așa niște patroni serviabili și amuzanți, nu era de mirare că salonul lor nu se golea niciodată. În aglomerația incredibilă din interior, clienții, marea majoritate meridionali vorbăreți, nu se mai dădeau duși, așteptându-și rândul fără să bombăne, chiar cu plăcere.

Din salonul de coafură se auzeau glasuri și râsete; poantele și vorbele de duh zburau parcă prin aer; fiecare împărtășea, cu mai mult sau mai puțin talent, întâmplări din cursul zilei, noutăți și pronosticuri.

Rămasă singură în mijlocul drumului, în calea pericolului, m-am îndreptat ca împinsă de o mână invizibilă spre localul familiei Marius.

Patronul stătea în prag.

– Bună ziua, doamnă! Mă bucur că ați venit pe la noi. Poftiți, intrați! Francine, vino să vezi cine ne-a adus provizii, și-a strigat soția odată ajunși în interior.

Cuplul s-a înțeles rapid din priviri.

Femeia m-a salutat și ea, m-a invitat să iau loc și mi-a oferit o ceașcă de cafea și un pahar de coniac, neomițând să pună pe masă zaharnița, semn de mare ospitalitate și prietenie în acele vremuri.

– Beți, m-a îndemnat. Cafeaua e fierbinte și coniacul o să vă facă bine.

Cu aceste cuvinte, a dispărut în bucătărie.

Am terminat tratația și i-am dus cele două coșuri.

– Ce grele sunt! mi-a zâmbit femeia. Vor arăta foarte bine în ghiveciul nostru.

Cum, în acel moment, prin curte treceau niște vecini, mi-a făcut semn să mă retrag în dormitorul lor, ceea ce am făcut.

Plasa de țânțari roz de deasupra patului conjugal, comoda veche, plină de prosoape, bufetul încărcat cu veselă și căni multicolore, pereții plini de fotografii de familie și de cărți poștale, totul crea o atmosferă calmă și primitoare. Prin ușa întredeschisă puteam auzi vocile din „salon“. Oamenii vorbeau despre ce se întâmplase, despre marea razie, dar nu reușeam să înțeleg detaliile.

La prânz, patroana a așezat masa pentru trei persoane. Soțul ei ni s-a alăturat.

– Am discutat cu un funcționar pe care îl cunosc, a spus el. Vor

continua să-i adune pe bieții oameni și în zilele următoare, apoi o să se oprească. Trebuie să rezistați o vreme. Iar noi vom rezista! Ah, nenorociții! O să plătească într-o bună zi pentru asta! Trebuie să vă păstrați puterile, doamnă. Mâncați! Sunt vremuri grele, dar o să treacă. Sănătate! a adăugat turnându-mi în farfurie un polonic plin ochi de supă.

Vinul îl însuflețise. Îl ajuta să depășească toate contradicțiile și necazurile vieții.

Masa s-a terminat în tăcere. Gazda mea a dat paharul pe gât și a declarat ritos:

– Aici sunteți ca la dumneavoastră acasă, doamnă, adică acasă la niște francezi adevărați. N-o să vi se întâmple nimic cât suntem noi stăpâni aici. Puteți conta pe noi și în viitor, când o să vă luați revanșa. Aveți cuvântul lui Marius!

Apoi, cuplul s-a întors la treburile lui. M-am așezat în colțul meu, în partea din spate a camerei. Patroana venea din când în când, ca să mai schimbăm câte o vorbă.

La ora patru mi-a adus un castron de cafea cu lapte și, puțin mai târziu, câțiva prieteni, anunțați de femeie, au venit să mă vadă. Doamna vieneză m-a sfătuit să nu ies afară indiferent ce s-ar fi întâmplat și mi-a promis că-mi aduce a doua zi câteva haine și obiecte de toaletă.

Doamna Sigismund mi-a povestit că la ora opt dimineața, poliția apăruse brusc în hotel și arestase două cupluri de evrei. Ceilalți, avertizați fără îndoială, nu erau acolo. Polițiștii lăsaseră lista cu locatari evrei, ordonând conducerii să nu le permită să revină în camere, ci să-i trimită imediat la comisariatul de cartier. Pe această listă figura și numele meu. În momentul când mă întorceam de la piață, intrarea hotelului era supravegheată de trei jandarmi. Fără gesturile disperate ale vecinului de la etajul trei, aș fi căzut fix în mâinile lor.

Un plan de acțiune a fost discutat rapid și s-a luat decizia că, momentan, era mai bine să rămân ascunsă la familia Marius.

După ce a închis salonul, patronul a așezat o saltea pe podea, în timp ce soția lui scotea din comodă cearșafuri curate. Bărbatul s-a întins să se culce pe jos. A trebuit să insist și chiar să amenințe că plec ca să-l fac să se întoarcă în patul conjugal.

– Dacă așa vrea doamna, să mergem, Francine…

Am rămas multă vreme trează, ascultând zgomotele străzii. Pași grăbiți, strigăte înăbușite, fluierături, strigăte… apoi, din nou, murmurul mării.

Mă tot foiam de pe o parte pe cealaltă, căci nu-mi găseam locul.

– Dormiți, sărmană doamnă, aveți nevoie de odihnă, mi-a șoptit patroana văzându-mi neliniștea.

Mi-am înfipt chipul în pernă ca să-mi ascund lacrimile. Plângeam de disperare și, concomitent, din recunoștință față de acești oameni minunați care mă primiseră la ei și mă salvaseră.

Gândul că eram în siguranță sub acoperișul lor m-a calmat până la urmă și am adormit.

Patronii salonului de coafură s-au trezit plini de voie bună și au trecut la treabă. Domnul Marius era un idealist care visa la pacea și la fraternitatea universală. Îi plăcea să se lanseze în discuții lungi despre probleme de ordin umanitar. Erau oameni cu suflet mare, preocupați de soarta aproapelui și gata oricând să vină în ajutorul celor năpăstuiți. M-au înconjurat cu grija cea mai prevenitoare.

Ca să mă mai scoată din apatie, domnul Marius mă invita seară de seară la o partidă de cărți, iar eu pierdeam constant. Îi admiram sincer priceperea, ceea ce-i făcea mare plăcere. Cât despre doamna Marius, aceasta era foarte mândră de soțul ei.

Erau seri deosebit de agreabile, care mă ajutau să suport și chiar să-mi uit, câteodată, situația tragică și periculoasă.

Elsa von Radendorf revenea adesea, cu vești tot mai rele.

Poliția începuse să facă razii nocturne. Prin grădini, parcuri, pe plaje și prin pădurile mărginașe erau organizate pânde și căutări. Făcându-și socoteala că majoritatea fugarilor aveau să se întoarcă acasă la un moment dat, polițiștii dădeau buzna peste tot și ridicau oamenii din pat. Era exclus să mă întorc acasă ca să-mi iau lucrurile, așa că Elsa von Radendorf a început să-mi aducă obiecte de primă necesitate cumpărate în grabă: o periuță de dinți, săpun, batiste, ciorapi, ba chiar mi-a împrumutat și un halat de-al ei. Tot ea a pus la poștă pentru mine o scrisoare prin care, sub un nume de împrumut, îmi avertizam prietenii din Elveția că mă simțeam „cum nu se poate mai rău“.

Timp de opt zile consecutive raziile au făcut ravagii în toată regiunea. Numărul arestaților era considerabil; îi vedeam câteodată mergând între doi agenți, cu mâinile încătușate. Polițiștii, jandarmii și gărzile mobile îi încuiau în comisariate, în cazărmi și chiar prin halele comerciale din piața Masséna. Toate aceste imobile fuseseră transformate, peste noapte, în închisori provizorii.

La începutul lunii octombrie populația trebuia să-și preschimbe cartelele de alimente. Poliția era prezentă în birourile respective ca să pună mâna pe cei care, scăpând cumva de razii, încercau să-și ia

tichetele indispensabile dacă voiau să mănânce.

Cum s-au prezentat foarte puțini evrei, polițiștii au profitat ca să-i aresteze pe francezii care, din milă, veneau să ia tichete pentru cei care se ascundeau.

Peste puțin timp a fost promulgată o nouă măsură: copiii evrei urmau să fie smulși de lângă părinții lor. Erau aruncați direct în camioane, iar actele de identitate le erau rupte pe loc. Autoritățile le dădeau în schimb un număr matricol.

Punerea în practică a acestei măsuri a generat multe scene extrem de tragice. Unele mame și-au tăiat venele, altele s-au aruncat în fața mașinilor. Într-un hotel de pe Coasta de Azur, o femeie care scăpase până atunci de razii s-a aruncat pe fereastră cu copilul în brațe. A fost arestată, cu picioarele rupte. Copilul a murit.

Polițiștii și jandarmii ne vânau cu un zel neobosit. Executau ordinele primite de la Vichy cu fermitate, fără nici o ezitare. Furia acestor oameni transformați în sclavi era violentă, proporțională cu umilința înfrângerii. Atitudinea și faptele acestor reprezentanți ai autorității nu aveau absolut nimic eroic în ele. Păreau hotărâți să se răzbune pe cei mai năpăstuiți și mai slabi decât ei.

Probabil că în fiecare dintre noi există un rezervor ascuns de sadism ce nu așteaptă decât un prilej ca să iasă la suprafață. Era suficient să le dai acestor tineri, altfel cât se poate de pașnici, puterea abominabilă de a urmări și a vâna ființe umane lipsite de apărare, pentru ca ei să se achite de sarcină cu o asprime atât de radicală, de viguroasă, încât semăna cu bucuria.

O făceau fiindcă așa primiseră ordine, sau dintr-un sentiment de rușine? Îi auzeam spunând că aceste măsuri erau utile și necesare, reprezentând una dintre condițiile cooperării cu Germania, colaborare de care depindea salvarea Franței.

Deciziile definitive privind soarta refugiaților de rasă evreiască de pe teritoriul francez nu s-au lăsat mult așteptate. Timp de opt zile, prietenii lor au putut încă să-i viziteze și să le aducă obiecte de primă necesitate. Apoi, fără nici un avertisment, prizonierii au fost transportați în lagăre de concentrare franceze, de unde au fost duși, pe categorii, în lagăre din Polonia, din Cehoslovacia și din Germania.

În ciuda scrupulelor pe care mi le făceam, am rămas ascunsă în casa familiei Marius. De fiecare dată când pomeneam posibilitatea să-mi caut alt refugiu, cei doi protestau, căci considerau de datoria lor să răscumpere nedreptățile de care se făceau vinovați compatrioții lor

orbiți sau obligați de puterea instalată de ocupant.

Dormitorul cuplului comunica direct cu salonul de coafură. Unii clienți obișnuiau chiar să intre ca să schimbe o vorbă cu patroana sau ca să dea bună ziua. Inevitabil, unii dintre aceștia m-au văzut și imediat s-a răspândit zvonul că familia Marius ascundea pe cineva în casă.

Pentru cazurile de urgență, stabiliserăm că dacă bărbatul își striga nevasta cu glas neobișnuit de tare, eu trebuia să mă ascund imediat în fundul unui șifonier.

Situația s-a produs într-o zi pe la prânz, când m-am repezit în ascunzătoarea mea, de unde l-am auzit pe domnul Marius:

– Intrați, domnule brigadier, n-avem decât camera asta și bucătăria. O să vă terminați repede inspecția.

Apoi, adresându-se soției lui:

– Dă-i, te rog, domnului brigadier un pahar de țuică. Să ne spună dacă îi este pe plac.

Agentul și-a golit paharul și a început să se scuze:

– Știți, suntem puși să umblăm ca proștii. Primim toată ziua indicii și denunțuri! Urâtă meserie în vremurile astea! Alergăm după oameni care n-au încălcat nici o lege… cum să nu te apuce scârba! Dar numai să îndrăznim să deschidem gura. Ne arestează pe loc. Cine mai pune mâncare pe masă pentru nevastă și copii? Fără supărare, șefule!

Cu aceste cuvinte, omul și-a luat rămas-bun și a ieșit.

– Vedeți, până și printre porcii ăștia împuțiți de polițiști, tot mai găsești câte un tip de treabă.

Așa am aflat din întâmplare (căci gazdele mele nu mă informaseră) că cei suspectați de ascunderea unor evrei fugiți se expuneau percheziților. Poliția îi supraveghea zi și noapte, intra peste ei când avea chef și îi putea aresta la un loc cu refugiații pe care-i ascundeau.

Peste tot apăruseră afișe care informau populația despre amenzile și pedepsele cu închisoarea care-i așteptau pe francezii care ar fi făcut dovadă de sentimente caritabile față de evrei.

Rugasem niște prieteni să-mi caute o ascunzătoare în apropiere de Nisa. Nu-mi mai puteam găsi liniștea de când aflasem la ce pericol îi expuneam pe cei doi binefăcători ai mei. Am fost foarte ușurată să aflu într-o dimineață că o franțuzoaică de familie bună se declarase dispusă să mă primească în castelul ei de la munte, la vreo douăzeci de kilometri de Villefranche.

Familia Marius a protestat, dar a trebuit să-mi accepte decizia, întărită de prietena mea vieneză. Cu toate acestea, au insistat să-mi cunoască viitoarea gazdă, iar castelana a acceptat să vină să mă ia chiar ea duminica următoare.

Adăpostită într-un sălaș cald și tandru, protejată, așteptam, nu fără o anume neliniște, următoarea etapă a aventurii mele extraordinare, demnă de Evul Mediu.

În ultimele două zile pe care le-am petrecut la ei, prietenii mei s-au străduit din răsputeri să mă răsfețe. Doamna Marius a făcut o expediție la o fermă unde a găsit câteva ouă, de nevăzut la Nisa, ba chiar și câteva lămâi. Cu aceste ingrediente, sacrificându-și rezerva de făină albă, a făcut o tartă excelentă în onoarea mea.

Doamna Elsa von Radendorf a sosit și ea, mândră de faptele ei. Reușise să intre în camera mea de la hotel, de unde luase o rochie, pantofi, un mantou și câteva piese de lenjerie.

Vecinul meu de etaj, studentul din Lyon Charles Guyot, mi-a recomandat să-i cer sfatul ofițerului de pace pe care-l cunoșteam personal. Originar din Alsacia, omul îi detesta pe nemți. Tocmai îl întâlnise pe domnul Guyot, iar eu discutasem cu el de mai multe ori și mă asigurase că puteam conta pe ajutorul lui dacă aveam probleme. Neștiind cum aș fi putut călători cu un permis de ședere expirat și marcat de un stigmat periculos, m-am hotărât să urmez sfatul mai tânărului meu vecin. I-am scris polițistului un mesaj în care am încercat să-i amintesc de mine și să-l pun la curent cu necazurile în care intrasem.

Un prieten al domnului Marius a fost însărcinat cu misiunea de a-i preda scrisoarea. Am așteptat rezultatul demersului cu nerăbdare febrilă. Patronul salonului de coafură se ținea tot timpul în prag, pândind întoarcerea mesagerului, care a revenit abia după-amiază, plin de nervi. Ne-a povestit că a remis scrisoarea destinatarului, care l-a interpelat fără nici un pic de amabilitate. Ofițerul de pace i-a cerut să se legitimeze, după care i-a zis:

– Cum se poate așa ceva? Dumneavoastră, un luptător din 1914, să vă compromiteți cu astfel de activități ilegale și contrare deciziilor guvernului nostru? Vă rog să nu se mai repete!

La început nu mi-a venit să-mi cred urechilor, dar descrierea pe care mi-a făcut-o mesagerul nu lăsa loc de îndoială, corespunzând semnalmentelor așa-zisului nostru prieten. Până la urmă, m-am considerat norocoasă că am scăpat cu bine din această încercare neinspirată.

VII. Undeva la munte

A venit în fine ziua de duminică și, odată cu ea, castelana noastră, care urma să mă ducă la reședința ei, lângă Villefranche. Era o femeie la vreo patruzeci de ani, cu alură masculină și privire rece. Ne-a povestit că avea o fiică și un fiu. Proprietatea, ipotecată din greu, le aparținea unor prieteni care trăiau la Paris. Îi lăsaseră ei uzufructul pentru o perioadă de douăzeci și cinci de ani, cu condiția să acopere cheltuielile de întreținere și să plătească impozitele.

Ne-a împărtășit opiniile ei politice, furia împotriva germanilor, și și-a exprimat satisfacția că putea veni în ajutorul unei „persecutate“. A adăugat că, departe de a fi o persoană interesată de avantaje materiale, spera să obțină oarece beneficii cazându-mă, căci vremurile erau grele. I-am expus situația mea și am stabilit o chirie care corespundea cu cea de la un hotel de lux de pe Promenade des Anglais. Cât despre mâncare, urma să mă bazez pe prietenii mei. Domnul Marius a participat la negocieri și a acceptat condițiile, deși era evident că nu-i plăcea de castelană. A promis chiar, în plus, două pachete de țigări pe săptămână, căci viitoarea mea gazdă fuma zdravăn. Era un cadou regesc, pentru că rațiile de țigări, la care numai bărbații aveau dreptul, erau foarte strict controlate.

În fine, am căzut de acord asupra tuturor condițiilor și am început să mă deghizez pentru călătorie: o rochie largă, șoșoni de pânză, un șorț și, pe cap, un batic țărănesc care cădea pe umeri. În brațe urma să duc un coș de răchită cu niște provizii. Obiectele mele de toaletă au fost încredințate castelanei, ca să îndepărtăm suspiciunile.

Pe la șase seara m-am despărțit cu inima grea de minunatele mele gazde și mi-am urmat ghidul.

Am urcat într-un tramvai care ne-a dus în piața Masséna, de unde, după o așteptare de trei sferturi de oră, am luat autobuzul care deservea împrejurimile orașului Villefranche. Castelana a profitat de așteptare ca să dea o raită prin magazine, lăsându-mă singură în stație.

În jurul meu roiau agenții și polițiștii, pe jos sau pe bicicletă. Brusc, în fața mea a țâșnit un tânăr fugind cât îl țineau picioarele, cu doi polițiști pe urme. L-au prins și l-au încătușat. L-am văzut reapărând între cei doi oameni ai legii, cu spatele îndoit, cu capul în pământ, mergând șovăielnic. Au dispărut după colțul străzii…

Când a revenit, castelana m-a găsit șocată că încă mai eram acolo unde mă lăsase. În mintea mea, fusesem arestată, alături de tânărul evreu.

Autobuzul se târa fără grabă peste coline. În timp ce gazda mea,

foarte comunicativă, mă punea la curent cu viața la castel, urmăream cu privirea panorama oferită de Alpilles, pe care nu avusesem prilejul să o văd de pe partea aceasta: câmpuri, păduri, sate atârnate parcă pe coastele înverzite.

Castelana ajunsese la subiectul vecinilor, al căror egoism o nemulțumea profund.

– Toată regiunea rurală e plină de muncitori. Sunt înconjurată de ostilitate, căci majoritatea sunt comuniști. La fel și poliția locală, aceleași convingeri politice.

Ascultând-o, am fost cuprinsă de o anumită neliniște. Gazda mea părea certată cu întreg universul.

Am coborât în Piața Primăriei, chiar în fața sediului jandarmeriei. Pe ziduri se puteau vedea afișele, deja decolorate, ce popularizau recensământul, alături de cele proaspete despre măsurile drastice împotriva celor care ascundeau evrei. Ca să ajungi la castel trebuia să urci pe jos vreo patru kilometri. Gazda mi-a recomandat să întreprind singură, fără grabă, acest parcurs și să o aștept la următoarea intersecție, ca să nu fim văzute împreună.

Drumul pentru pietoni era tăiat direct în stâncă, cu multe trepte. Pe margini se vedeau construite, oarecum la întâmplare, cabane și căsuțe. Din când în când se ițea câte o vilă mai impozantă; în zare, mici ferme, înconjurate de livezi de măslini și de palmieri.

Înaintam cu greutate, oprindu-mă frecvent să admir peisajul.

În sfârșit, am ajuns la intersecția indicată, în mijlocul căreia se ridica o fântână. Castelana mi s-a alăturat la scurt timp; i-am spus că fusesem văzută de localnici, care mă salutaseră amabil din pragul caselor. M-a liniștit, asigurându-mă că vizitele străinilor erau frecvente și că ea însăși primea în fiecare duminică oaspeți de la Nisa.

Castelul se găsea în mijlocul unei frumoase peluze tăiate direct în pădure. Edificiul, de proporții nobile, ar fi avut mare nevoie de o restaurare serioasă.

Mi-au fost prezentați o tânără blondă, politicoasă și cuminte, de douăzeci de ani, și un băiat cam de șaisprezece ani.

Am fost cazată într-o cameră decorată cu două goblenuri frumoase. Patru balcoane cu ferestre înalte se deschideau spre Alpi, dar, imediat ce s-a lăsat înserarea, castelul a fost învăluit în umbre atât de dense, încât m-am repezit să trag obloanele și să aprind lămpile.

A doua zi, dis-de-dimineață, dotată cu un șorț de-al castelanei, cu saboți în picioare și o pălărie de pai pe cap, am coborât în grădina de legume. Am început prin a curăța un teren pe care stăpâna locurilor se gândea să-l cultive. Culegeam bolovanii și îi căram, într-un coș, până

în locul ce-mi fusese indicat.

În acest timp, gazda mea și fiica ei întorceau brazdele. După ce treceau orele de caniculă, udam grădina cu apa pe care o căram dintr-un rezervor. Cu mănuși de protecție pe mâini, tânărul curăța copacii de omizi și arunca insectele, cu sutele, într-o găleată cu jăratic. M-a chemat să admir cum se contorsionau cuprinse de flăcări.

S-au scurs mai multe zile, tăcute și calme. Mă credeam la capătul lumii, pusă la adăpost pentru totdeauna. Într-o sâmbătă însă, revenind din sat, unde se dusese să cumpere pâine, băiatul castelanei ne-a povestit că se întâlnise întâmplător cu unul dintre cei trei jandarmi ai satului, care îi spusese în șoaptă că-l aștepta la jandarmerie. Puștiul a mers acolo după o jumătate de oră, iar agentul i-a spus că, din câte se zvonea prin sat, la castel ar fi locuit o străină nedeclarată încă la poliție. Jandarmii urmau să verifice zvonul luni de dimineață, când ar fi fost de preferat să nu găsească pe nimeni în neregulă la castel.

La auzul acestor vești, castelana mea și-a ieșit din minți, la propriu, și m-a invitat să plec imediat unde oi vedea cu ochii. Am rugat-o să-mi acorde măcar un răgaz de douăzeci și patru de ore ca să-mi anunț prietenii de la Nisa și să găsesc altă ascunzătoare. Altfel, riscam să fiu arestată și deportată chiar în drum spre oraș.

L-am rugat tot pe băiatul castelanei să ducă două mesaje, unul către domnul Marius și unul pentru vecina mea de la hotel. A plecat imediat și, când s-a întors, spre seară, mi-a spus că frizerul urma să ia măsurile necesare și să vină la castel.

După masă, castelana mi s-a alăturat în cameră, spunându-mi că se sfătuise cu fiul ei, „singurul bărbat din casă“. Mi-a mărturisit că nu-și dăduse seama la ce pericole se expunea oferindu-mi adăpost. Cunoscând ostilitatea cu care o priveau polițiștii, se putea aștepta la complicații deosebit de grave!

Am încercat s-o liniștesc, spunându-i că jandarmul îi trimisese spontan un avertisment, dar era convinsă că avea de-a face cu o capcană de-a poliției.

Până la urmă, de voie, de nevoie, am acceptat să petrec noaptea în pădure, lângă castel, unde mi-a promis că-mi amenajează un adăpost sigur. Ne-am îndreptat către locul cu pricina ducând pături și o pernă. Am ajuns într-o mică râpă, unde castelana a rupt rapid un braț de ferigi din care mi-a făcut culcușul.

Am rămas singură.

Aveam la mine o carte și am încercat să citesc, dar nu reușeam să mă concentrez. Eram înconjurată de o tăcere vătuită, întreruptă doar de ultimele cântece ale păsărilor și de zumzetul insectelor. Ascultam și

priveam cum se lăsa noaptea peste pădure; câteva raze de soare încă aureau coroanele copacilor; din niște case îndepărtate se auzeau voci; încet, încet, cântecul păsărilor s-a stins.

Întunericul s-a lăsat brusc și m-a învelit ca un giulgiu. Tăcerea era tulburată acum doar de zgomote mici, abia perceptibile: frunze și conuri care cădeau din copaci; o pasăre ce mângâia cu aripa o creangă; o insectă care încerca să urce pe un trunchi și tot cădea înapoi. Vântul părea să șușotească prin frunziș. Toate aceste sunete purtau semnificații neliniștitoare pentru mine. Lătratul îndepărtat al unui câine de fermă mi s-a părut o voce prietenoasă.

Dintr-odată, m-a pătruns frigul și m-am acoperit tremurând cu paltonul și cu păturile. Am încercat să dorm, fără succes. Căutam un gând optimist, dar care? Mama mea iubită era departe, de doi ani nu mai știam nimic despre ea sau despre ceilalți membri ai familiei. Lumea întreagă era însângerată de război. Peste tot domneau doliul și disperarea. M-am gândit la Marius, la prietenii mei elvețieni, la surorile mele aflate deja în afara pericolului. Amintirea lor mi-a făcut bine.

Am rămas așa ore lungi, cu ochii pironiți în beznă. Acea noapte mi s-a părut nesfârșită.

În sfârșit, pe cer au început să apară arabescuri roșietice. Am simțit pe chip căldura blândă, încă slabă, a primelor raze de soare. Părul îmi era umed de rouă și mă dureau toate oasele.

Se crăpa se ziuă. Roua sclipea acum de pe fiecare rămurică și fiecare fir de iarbă. Paloarea limpede a aurorei a lăsat locul unei lumini orbitoare. Unul, zece, o sută, o mie de triluri de păsări au umplut aerul, amplificându-se într-un gigantic concert matinal.

Se făcuse ziuă pe deplin. Cu tristețea risipită, am rămas pe loc, mută de admirație.

Dintr-odată însă, am fost cuprinsă de groază. Pe cărare se auzeau zgomote. Pași grei, care se apropiau. Să fug? În ce direcție?

O femeie în vârstă a apărut dintre copaci. M-am întins rapid pe burtă, dar mă văzuse deja.

– Bună ziua! m-a salutat vesel. Vara aproape a trecut, încă mai campați în natură? Vom avea o zi frumoasă astăzi.

Femeia a trecut mai departe.

Puțin mai târziu a apărut fiica doamnei de la castel. A părut foarte bucuroasă să mă revadă și mi-a spus că a dormit prost gândindu-se la situația mea. Am informat-o imediat că m-a surprins o femeie din împrejurimi. A plecat să-și avertizeze mama și, după câteva minute, s-au întors amândouă.

– Numai necazuri! a strigat castelana nervoasă. Dacă aș fi știut în ce

mă bag, n-aș fi acceptat niciodată această misiune, ah, nici gând!

În centrul pădurii era o colibă, vechiul adăpost al paznicului de vânătoare, folosit acum ca depozit pentru scule de grădinărit și mobilă veche, inclusiv un pat pliant.

Castelana m-a condus acolo. Eram înțepenită. Fata mi-a adus un lighean cu apă caldă pentru toaletă, o cană de cafea și pâine. A șters repede de praf patul pliant și a făcut rost de o saltea, pe care a acoperit-o cu păturile.

Tremuram de frig în continuare. Înduioșată, m-a ajutat să mă întind în pat îmbrăcată. Apoi a ieșit închizând ușa colibei cu cheia, ca să nu dea cineva peste mine din greșeală.

Am încercat multă vreme să mă încălzesc; la un moment dat, am căzut într-un somn greu, bântuit de coșmaruri.

La prânz am auzit zgomotul yalei. Ușa s-a deschis și, ca un înger păzitor, în prag a apărut domnul Marius. Venise pe bicicletă, și o aversă îl udase până la piele. Mi-a povestit că, după ce luase proviziile mele pentru o săptămână și cele două pachete de țigări, castelana îl anunțase că trebuia să plec imediat.

– La naiba, în ce castel frumos ați nimerit! a înjurat printre dinți strivind sub talpă doi păianjeni uriași, speriați de lumină.

După ce s-a așezat pe o ladă veche, mi-a spus că trecuse pe la toți prietenii în care avea încredere, dar peste tot se lovise de piedici neprevăzute. Unii erau în favoarea „colaborării“, alții aveau câte un fiu care lucra la poliție. În așteptarea unei soluții mai bune, mi-a propus să mă întorc la ei.

Apoi a negociat cu castelana mea, convingând-o să mă lase să petrec încă o noapte în coliba din pădure, care urma să fie măturată și curățată. Au stabilit că voi pleca definitiv a doua zi după-amiază, iar Marius a plătit chiria.

Toate proviziile pentru o săptămână, carne, vin, zece kilograme de cartofi și cele două pachete de țigări, îi rămâneau femeii ca despăgubire.

Domnul Marius mi-a explicat situația:

– Sunt triști că trebuie să plecați, pentru că le convenea, dar le este frică să vă mai țină, în același timp. Am impresia, a continuat râzând, că nu s-ar supăra dacă ați continua să le trimiteți de mâncare… și ați locui în altă parte. Chiar ar fi foarte bucuroși!

M-a invitat să facem câțiva pași prin pădure, ca să mă dezmorțesc, și în timpul scurtei noastre plimbări s-a străduit din răsputeri să-mi redea optimismul. Când a plecat, începusem să sper, din nou, că totul s-ar putea rezolva. M-am întors în colibă și am început să citesc. Seara

a venit în vizită motanul casei, Noiraud, iar fata l-a încuiat cu mine, ca să-mi țină companie peste noapte.

A doua zi de dimineață m-am trezit animată de o energie proaspătă, de care chiar aveam nevoie, căci coborârea înapoi în sat, de unde urma să iau autobuzul din stația din fața jandarmeriei, reprezenta un risc evident.

Castelana și fiul ei și-au făcut și ei apariția la un moment dat. Băiatul m-a întrebat dacă puteau conta pe discreția mea; se temeau că, în cazul în care aș fi fost arestată, aș fi putut dezvălui autorităților unde stătusem ascunsă. Au insistat amândoi asupra pericolului iminent al vizitei jandarmului. Le-am cerut instrumente de scris și am așternut pe hârtie o scrisoare către castelană, prin care declaram că, fără a o fi informat despre rasa mea, profitasem de ospitalitatea ei și că acum plecam, tot fără știrea ei, nedorind să-i provoc necazuri.

Abia așa mi s-a permis să petrec restul după-amiezii la castel.

Pe la ora cinci m-am deghizat din nou. Cu o lădiță și un coș plin de roșii, m-am angajat pe drumul național.

La intersecție, lângă o fântână, am văzut-o pe domnișoara Yvonne, tânăra castelană, care părea că mă aștepta.

– Permiteți-mi, doamnă, să vă însoțesc puțin. Și-a potrivit pașii cu ai mei și a continuat: N-am venit să-mi iau rămas-bun de la dumneavoastră împreună cu mama, căci n-aș fi putut asista la toate recomandările odioase pe care fratele meu se pregătea să vi le facă. Vă rog să o iertați pe mama mea, care a căzut sub influența fiului ei! El e încă tânăr, mai are timp să se schimbe, când viața noastră va redeveni normală, nu-i așa? Dumnezeule! Nici nu vreau să-mi imaginez ce impresie v-ați făcut despre noi. Mi-e atât de rușine. Sunt franțuzoaică, detest lașitatea! Am fost crescută la mănăstire. Nici n-ai crede că suntem creștini!

S-a oprit emoționată, cu răsuflarea tăiată.

– Doamnă, permiteți-mi să vă strâng la piept. Îmbrățișându-mă, a adăugat: Aș fi vrut să vă conduc până la Nisa, ca să fiu sigură că ajungeți cu bine, dar absența mea ar da bănuit și n-aș mai avea liniște.

– Vă doresc mult noroc, domnișoară Yvonne. Nu voi uita niciodată bunăvoința pe care mi-ați arătat-o, i-am răspuns, îmbrățișând-o la rândul meu.

Am grăbit pasul, iar peste câteva clipe m-am întors pentru un ultim semn de rămas-bun în direcția fetei care încă mă urmărea cu privirea.

Mergeam repede, cu simțurile la pândă, cu nervii întinși la maximum, dar cuprinsă și de o bucurie secretă, căci revedeam în minte gestul tinerei franțuzoaice.

În fața mea se întindea un peisaj magnific: aici, stânci golașe, aride, în zare, munții cu pante înverzite, câmpuri vaste de flori, livezi de măslini, de palmieri, de lămâi și de portocali; toată flora generoasă a acestei regiuni. Dumnezeule, cât era de frumos!

Câmpurile și dealurile erau străbătute de drumuri în volute fanteziste, panglici albe menite să pună în evidență frumusețea decorurilor.

Aerul de țară îmi umplea plămânii și soarele mă răsfăța în căldura lui blândă, de toamnă.

VIII. Înapoi la Nisa

Era duminică. Plin de lume pe drumeaguri și pe străzi. Când am ajuns în sat, în loc să aștept autobuzul în stația principală, m-am hotărât să merg până la oprirea următoare. Astfel, am ocolit jandarmeria și m-am regăsit în plin câmp. Inconvenient neprevăzut! Mașina, plină ochi, nu s-a mai oprit în haltă, așa că am fost nevoită s-o aștept pe următoarea. Încă o jumătate de oră de spaimă la drumul mare. Dar n-am fost prinsă.

La intrarea în oraș, într-un fel de țarc, mai mulți funcționari verificau bagajele. Formalitatea mi-a provocat alte emoții, deși nu aveam la mine nici un fel de marfă din categoria celor raționalizate.

Am coborât la stația din piața Masséna, de unde domnul Marius promisese că vine să mă ia la ora șapte. În graba mea, ajunsesem mai devreme cu trei sferturi de oră. Am început să număr mașinal polițiștii pe jos, pe bicicletă și pe motocicletă care treceau prin piață. Ajunsesem la nu mai puțin de douăzeci și opt, când, în sfârșit, l-am văzut pe domnul Marius, pe bicicletă. Mi-a făcut semn să-l urmez și a apucat-o pe o stradă transversală, unde a coborât și a început să meargă pe lângă bicicletă. Mi-a recomandat să iau tramvaiul și să mă duc la ei acasă, unde, după ce mă asiguram că nu pândea nimeni la poartă, urma să intru prin curte. Mi-a zis că puteam să mă duc direct într-acolo, căci deghizarea mea funcționa atât de bine, încât nici el nu mă recunoscuse în prima clipă.

Imediat ce am trecut pragul casei familiei Marius am fost cuprinsă de un sentiment binecuvântat de siguranță. Temerile și pericolele erau date uitării, iar tensiunea permanentă în care petrecusem ultimele zile a dispărut ca prin farmec.

I-am povestit odiseea mea doamnei Marius, iar râsul ei sănătos când i-am descris pe castelană și pe fiul ei m-a făcut să-mi recapăt buna dispoziție.

Când ne-am așezat la masă, stăpânul casei ne-a împărtășit ultima lui descoperire: o tânără muncitoare, cusătoreasă, care lucra pentru marile magazine de confecții, subînchiria o cameră din micul ei apartament. Aș fi putut să mă mut imediat acolo, dar exista un inconvenient: tânăra primea prieteni, permanenți sau ocazionali. Era supărător, dar se hotărâse să-mi propună această soluție fiindcă prezenta mai multe avantaje. Persoana respectivă se arătase foarte bucuroasă la ideea de a câștiga ceva în plus. Faptul că locuința ei avea, ca să zicem așa, un „caracter oarecum public“ însemna că poliția n-avea s-o verifice prea curând. Domnișoara Marion, căci așa o chema

pe cusătorească, urma să treacă în aceeași seară să afle răspunsul.

Marion era o femeie pe la treizeci de ani, înaltă, slabă și elegantă. Ochii negri și părul la fel, împreună cu gura mare, senzuală, îi dădeau o frumusețe vulgară, deosebit de atrăgătoare.

Stabilise pentru cameră același preț pe care mi-l ceruse și castelana, așa că am bătut palma.

Am vrut s-o urmez, dar familia Marius a decis că era mai prudent să aștept dimineața următoare. Am plecat în zori de zi, la ora cinci, împreună cu protectorul meu, profitând de faptul că polițiștii încă dormeau.

Apartamentul lui Marion era situat în zona Gării de Sud, într-un imobil nou, cu toate dotările confortului modern, de care era foarte mândră. Două ferestre dădeau spre stradă și una, spre o curte interioară. Am fost instalată în camera din spate, unde am găsit un divan acoperit cu o tapițerie cu model vegetal, o măsuță și o două taburete. Ferestrele aveau perdele cu motive în culori vii, dar și draperii grele, menite să stopeze curiozitatea vecinilor. Când voiam să aerisesc încăperea trebuia să mă târăsc în genunchi, să întind mâna și să trag de cordon într-o parte. Un covor de tip turcesc, cumpărat de la vreun negustor ambulant, completa decorul.

Am aflat, la scurt timp după ce m-am instalat, că în casă mai locuiau trei pisici și un motan. Marion adora aceste feline, dar nu le lăsa să intre în „salon“, care ținea loc și de dormitor. Familia patrupedă se vedea astfel exilată în camera de închiriat. Stăpâna casei m-a asigurat că nici unul dintre predecesorii mei nu se plânsese de coabitare.

În situația mea, oricum nu aveam de ales. Și mie îmi plăceau pisicile, dar nu atât de multe la un loc. Am adormit, așadar, cu cei patru noi prieteni, unul pe umăr, unul pe lângă cap și ceilalți doi pe picioare. Cea mai mică mișcare pe care o făceam era interpretată ca o invitație la joacă și, uneori, în plină noapte, patul devenea arena unor acrobații ce-mi tăiau cheful de somn.

Drept răsplată pentru această conviețuire, hainele mele erau pline de păr de pisică și chiar de purici. Cum igiena personală nu era suficientă ca să scap de micii paraziți, am rugat-o pe doamna Marius să-mi cumpere o pudră insecticidă pentru pisici și un pieptăn special, în ideea de a ataca răul de la rădăcină. Am reușit, nu fără un efort considerabil, să-mi curăț temeinic cei patru colegi de cameră. Marion s-a arătat foarte impresionată de devotamentul meu, puțin forțat, iar

cele patru pisici m-au îndrăgit atât de tare încât nu se mai despărțeau de mine!

Soneria se auzea destul de des la Marion, iar vizitatorii ei aveau modalități variate de a-și semnala prezența, între unu și șase apeluri, în ritmuri diferite. Aceste zgomote mă făceau să tresar, mai ales când eram singură acasă. Inutil să precizez că nu mă duceam să deschid.

Din fericire, camera mea era separată de restul apartamentului de un coridor mascat cu o perdea groasă. Puteam să scriu și să citesc fără să mă deranjeze prea tare foiala de dincolo.

În fiecare zi, unul dintre soții Marius îmi aducea de mâncare. La ora fixată, mă duceam la bucătărie – care trebuie să spun că strălucea de curățenie. Ne puneam amândouă la masă, înconjurate de pisicile care torceau și încercau în fel și chip să ne fure mâncarea din farfurii.

Lui Marion nimic nu-i plăcea mai mult decât banii, pentru că avea experiența vieții și cunoștea perfidia bărbaților, după cum mi-a explicat. Îmi povestea cu plăcere despre trecutul ei, despre eforturile pe care le făcuse și necazurile de care avusese parte. Era o fată cu suflet bun, dar complet lipsită de caracter. În ciuda simpatiei cu care mă trata, aveam să descopăr, în scurt timp, că suferea de influențe nefaste.

Într-o după-amiază, a intrat la mine în timp ce îi scriam o scrisoare doamnei de Radendorf, care încetase să mă mai viziteze, de teamă să nu trezească suspiciuni. S-a apropiat și mi-a șoptit dintr-o suflare:

– Vă caută cineva de la poliție. Vrea să vă vorbească. Vă închipuiți cât de tare m-am speriat când l-am văzut! Am încercat să neg totul, dar mi-a spus că știe că sunteți aici și că nu vrea decât să vă avertizeze.

Fără să mai apuc să răspund, s-a dat la o parte și a lăsat să intre un bărbat între douăzeci și cinci și douăzeci și opt de ani.

– Nu vă temeți, mi-a spus cu un zâmbet larg, așezându-se pe unul dintre taburete. Tocmai am fost demobilizat. Eram în marină și am fost repartizat temporar la poliția secretă. Misiunea mea este să găsesc refugiați care se ascund. Sunt pe urmele dumneavoastră de mai multă vreme. În fine, v-am găsit! Dar sunteți femeie, mi s-a făcut milă. Sunt gata să-mi țin gura, însă știți… tăcerea are un preț. Îmi risc libertatea! Înțelegeți ce vreau să spun, nu-i așa?

– Ați dori o despăgubire? l-am întrebat.

– Îmi asum niște riscuri enorme, doamnă! mi-a răspuns gesticulând teatral cu brațele.

– Cât?

– Șapte mii, mi-a spus fără să clipească.

Cifra m-a frapat. Era exact suma ce-mi fusese oferită cu trei zile mai devreme pentru mașina mea de scris. (Precizez că mașina de scris era confiscată la hotel, din ordinul poliției, împreună cu celelalte bunuri ale mele. Prin intermediul unor prieteni, un vecin se arătase interesat s-o cumpere, neștiind că nu puteam dispune de ea.) Marion cunoștea toată istoria. Această coincidență m-a mirat și, într-o străfulgerare, mi-am dat seama că cei doi erau complici.

După un moment de tăcere, m-am ridicat cu greutate în picioare. M-am apropiat de ușă și am strigat:

– Domnișoară Marion!

Împricinata nu se dusese prea departe.

– Marion, i-am spus, ascunzătoarea mea a fost descoperită. Era inevitabil să se întâmple, la un moment dat. Vă rog să-mi aduceți paltonul și eșarfa. Îl voi însoți pe domnul polițist la comisariat.

– Nu se poate, doamnă, ați văzut că domnul este înțelegător, doar nu vreți să fiți arestată și să ne dați pierzaniei și pe noi.

– Domnul nu riscă nimic, am asigurat-o. Își face doar meseria și va primi recompensa obișnuită. Fiecare denunț aduce o primă.

– Dar eu, care v-am ascuns și am avut grijă de dumneavoastră! a strigat disperată.

Văzând că mă duceam spre ieșire, m-a apucat de mâneca hainei. M-am smuls, scârbită de atingerea ei. Atunci s-a întors spre falsul polițist:

– Louis, fă ceva, împiedic-o să plece! i-a strigat izbucnind în lacrimi.

Tânărul a împins-o, s-a repezit afară din apartament și a coborât scările în goană, câte patru deodată.

Urma să mă denunțe, era limpede.

I-am spus lui Marion să ia tramvaiul și să se ducă la Marius, să-l întrebe ce puteam face. A plecat, pe jumătate înnebunită de frică.

Cum nici un polițist nu și-a făcut apariția, n-am mai avut nici o umbră de îndoială asupra complicității fetei. Era limpede că faimosul detectiv o menaja.

Când s-a întors era deja noapte. Urma să mă văd cu domnul Marius după stingerea felinarelor, însoțită de Marion.

Am rămas așezate amândouă, fără să scoatem o vorbă, așteptând ora zece. Pisicile se învârteau în jurul nostru, torcând și făcând mii de grații. Parcă încercau să țeasă la loc legăturile invizibile care se înfiripaseră între noi în aceste săptămâni de conviețuire, pe care slăbiciunea stăpânei lor tocmai le rupsese într-un mod lamentabil.

Am ajuns pe jos, la unsprezece seara, într-o beznă adâncă. Familia Marius ne aștepta îngrijorată. Patronul i-a spus lui Marion să rămână împreună cu soția lui până se întorcea el.

Am ieșit împreună și, fără nici un cuvânt, domnul Marius m-a condus într-un pasaj din apropiere, unde s-a adresat unei siluete aflate în penumbră, pe o voce coborâtă:

– Bună seara, doamnă. Îmi pare rău că am întârziat, dar o să vă explic imediat motivul. Vă mulțumesc că ne-ați așteptat.

Apoi s-a întors către mine:

– Mergeți cu doamna. Venim și noi la miezul nopții.

Am luat-o în tăcere pe urmele misterioasei mele ghide care, încălțată cu papuci, avansa fără zgomot. Am parcurs două străzi și am intrat într-o casă. Cum femeia a preferat să nu aprindă lumina pe scară, am folosit lanternele pe care le aveam la noi. La etajul trei, a deschis o ușă și m-a lăsat să intru prima. A aprins lumina și… m-am găsit în fața uneia dintre bunele mele cunoștințe, doamna Lucienne!

Am fost extrem de surprinsă. Ne-am îmbrățișat și mi-a arătat camera pe care mi-o rezervase.

Probabil că răcisem, căci m-a apucat un tremur necontrolat, iar dinții au început să-mi clănțănească. Doamna Lucienne m-a ajutat să mă dezbrac, mi-a dat o cămașă de noapte din lână și a pregătit o buiotă și un ceai cald.

Pe la miezul nopții am auzit un zgrepțănat ușor la ușă. Erau cei doi Marius. În prezența acestor oameni care mi-au dovedit atâta devotament, am izbucnit în lacrimi. Dezamăgirile și amărăciunea mi-au dispărut dintr-odată, înlocuite de un sentiment de uriașă recunoștință. Și ei păreau înduioșați, căci dacă bucuria de a fi salvat este mare, la fel este și aceea de a ajuta o ființă umană aflată la ananghie, în sufletele bine întocmite.

Am stat de vorbă, am făcut planuri și m-am culcat liniștită.

Doamna Lucienne lucrase douăzeci și cinci de ani ca infirmieră într-un spital din Marsilia, dedicându-se trup și suflet bolnavilor. După pensionare se retrăsese la Nisa, visul ei dintotdeauna, unde, din economii, reușise să-și organizeze o viață comodă și liniștită. Își umpluse casa cu toate lucrurile care îi lipsiseră într-un sfert de secol de muncă grea. Stofe vesele, pernuțe decorative și bibelouri amuzante. Canari, păsări colibri, peruși, un papagal verde și vorbăreț, o mierlă și chiar un porumbel rănit, adunat de milă, stăteau închiși în două colivii sau zburau prin cameră.

În fața ferestrelor și în interior, pe mese, peste tot, erau așezate nenumărate vaze cu flori. Apartamentul era plin de parfumuri, de

triluri și de veselie.

Doamna Lucienne era înaltă, solidă, foarte brunetă, cu ochi căprui frumoși. Purta rochii în culori vii, cercei cu pandantive lungi, broșe mari, care atrăgeau privirea, și inele cu pietre colorate.

Rămăsese văduvă după o primă căsătorie, apoi divorțase de două ori. Bărbații o dezamăgeau, spunea ea.

O cunoscusem mai demult, în micul restaurant pe care îl frecventam. Ea, îmbrăcată întotdeauna în ținute multicolore, eu, întotdeauna în negru, ne-am apropiat spontan.

Lunga activitate administrativă îi croise un suflet de funcționar la stat. Nu avea încredere decât în autorități și regulamentele oficiale. Respecta poliția, despre care credea că se ocupă exclusiv cu combaterea infracțiunilor și prinderea răufăcătorilor. Își punea toată încrederea în ziarul ei preferat, care îi furniza și hrana spirituală. Radioul și ziarul îi formau părerile politice și viziunea despre lume. Nu-i plăcea să-și bată capul și accepta cu plăcere judecățile de-a gata. Sincer convinsă de libertatea de acțiune a Mareșalului și de înțelegerea lui perfectă cu învingătorii, avea o încredere naivă în orientarea politică a momentului.

Persecuțiile antisemite o deranjaseră la început, pentru că era fundamental bună la suflet. Apoi, lecțiile de istorie evreiască pe care le ascultase la radio și „păcatele seculare“ ale acestui popor o făcuseră să admită că, probabil, măsurile erau justificate. Acest punct de vedere ne îndepărtase la vremea respectivă.

Prin urmare, nu mică mi-a fost mirarea când m-am trezit față în față cu ea. Am aflat că, știindu-mă în pericol, venea periodic la salonul de frizerie, ca să afle noutăți. În ziua aceea, familia Marius îi povestise că ajunsesem victima unui șantajist.

– Am încredere în guvern și în Mareșal, dar femeia aceasta mi-a făcut o impresie bună și mi-e milă de ea. Aduceți-o la mine, le-a răspuns doamna Lucienne.

Așa am ajuns să locuiesc la ea.

Sacrificiul femeii m-a impresionat cu atât mai mult cu cât îi cunoșteam rigoarea și convingerile.

O febră teribilă m-a doborât la pat timp de o săptămână, și niciodată nu m-am simțit mai norocoasă, deoarece ajunsesem pe mâinile unei infirmiere de înaltă clasă.

Între noi s-a legat o intimitate agreabilă. Ea mă îngrijea și citeam împreună. Am învățat-o un joc de cărți, dar uita regulile de la o zi la alta și o certam fiindcă era cu capul în nori. Se străduia din toate puterile, dar fără succes.

Distracția ei favorită era să ascultăm discuri împreună. De fiecare o legau alte amintiri sentimentale, pe care mi le povestea cu ochii pierduți nostalgic în zare.

O rudă care locuia acolo, fostă patroană de tutungerie, m-a adoptat și ea. Aceste două femei, ieșite dintr-o familie ce dăduse generații întregi de birocrați, m-au înconjurat cu afecțiunea lor autentică, uneori părând de-a dreptul geloase pe prietenia mea. Pe de altă parte, înțelegeau perfect că încălcau legile vremii, iar conștiințele lor de funcționare model aveau de suferit. Erau „două furtuni în două capete".

Inima lor de bune franțuzoaice a învins, până la urmă. De fiecare dată când la Radio Paris se enumerau justificările măsurilor rasiale, doamna Lucienne se neliniștea vizibil asupra legalității acțiunilor ei, dar, privindu-mă pe furiș, oprea aparatul de radio și comenta:

– Ei, și nu mai pot eu de clauza aceea a colaborării!

Schimbam apoi câte un surâs de tip „antantă cordială".

Ca să nu atragem atenția asupra noastră, îmi lăsasem lucrurile la Marion. A doua zi, soția domnului Marius s-a dus să le recupereze. Marion i-a dat doar o valiză, cu câteva lucruri mărunte. Rochiile mele dispăruseră!

I-a povestit că după ce plecasem, de frică, a dus totul în pivniță. A doua zi, știind că urma să vină doamna Marius, s-a dus să caute valiza. A găsit-o deschisă cu forța, iar cele două rochii dispăruseră.

Acest nou jaf pe care-l suferisem aproape că i-a scos din minți pe proprietarii salonului de coafură, dar nu eram în poziția să protestez. Trebuia să înfrunt realitatea cu stoicism. În schimb, domnul Marius blestema în gura mare:

– Vă dau cuvântul meu că vor plăti toți după război!

Doamna Lucienne și doamna de Radendorf m-au ajutat cu haine din garderoba lor.

Aceste dovezi mișcătoare de devotament și de bunătate m-au ajutat enorm.

Suportam din ce în ce mai greu lipsa oricărei noutăți despre familia mea. Închisă, fără posibilitatea să ies din casă, simțind că mă sufoc, sufeream de o insomnie care-mi accentua peste măsură nervozitatea.

Singurele distracții pe care le aveam la dispoziție erau Radio Paris și ziarul francez al gazdei mele! Și unul și celălalt mă deprimau, căci anunțau numai înfrângeri suferite de Aliați și apoteoza colaborării. Nici o lumină, nici o rază de speranță din această direcție.

Pericolul era încă la fel de prezent. Zi de zi aveau loc arestări. Câteodată, poliția ridica direct din stradă câte un amărât care riscase

să iasă, din nevoia de aer și de mișcare sau ca să rezolve vreo problemă urgentă. Unii își riscau libertatea doar ca să mai guste o dată din atmosfera orașului.

În fața consulatelor elvețian și american aveau loc arestări pe bandă rulantă, căci poliția stătea la pândă și îi vâna pe cei care, neavând o adresă unde să fie contactați, veneau să verifice dacă li s-a aprobat viza.

De fiecare dată când era descoperită câte o nouă ascunzătoare, ziarele își făceau o plăcere să relateze în detaliu și profitau de ocazie ca să reia avertismentele la adresa populației, descriind pericolele la care se expunea dacă ajuta refugiații.

Analizam tot timpul posibilitățile de a mă apropia de frontieră, de unde speram să pot trece spre Elveția. Îmi făceam tot felul de planuri de evadare, cu ajutorul prietenilor din Elveția și Nisa.

Aș fi rămas fără probleme la doamna Lucienne până la concretizarea planului de a părăsi țara, dacă două incidente nu mi-ar fi compromis securitatea.

Ferestrele apartamentului, de care nu mă apropiam niciodată, ca să nu fiu văzută, dădeau spre o grădină și un câmp liber. Într-o zi, pe când stăteam și citeam la masă, în mijlocul camerei, am trăit senzația că eram urmărită. În fața mea, cocoțat într-un copac, portarul tocmai culegea smochine. Văzând că am ridicat ochii, m-a salutat. Doamna Lucienne primea frecvent vizite, iar prezența mea era posibil să nu-i fi trezit bănuieli. Cu toate acestea, întâmplarea ne-a zguduit serios.

Câteva zile mai târziu, un gest neinspirat a fost cât pe ce să mă piardă.

Singura legătură cu mediul exterior erau prietenii care îmi aduceau corespondența, veneau cu idei, cu sfaturi, îmi relatau știrile politice auzite la radiourile străine sau, pur și simplu, îmi povesteau întâmplările mărunte petrecute afară.

Mă asigurau de solidaritatea lor și mă încurajau din tot sufletul. Ca să nu atragem atenția, eram obligată să mențin la minimum aceste întâlniri. Fiecare trebuia să se anunțe la familia Marius în prealabil și să profite de câte un moment propice.

În acest context, într-o zi de duminică, după stingerea iluminatului public, așteptam liniștită vizita unui fost vecin, care se întorcea dintr-o vizită de orientare întreprinsă pentru prieteni. Străbătuse regiunile Isère și Savoia și venea să-mi împărtășească detalii utile pentru aplicarea proiectului meu.

La sosire, în penumbra din fața ușii imobilului, văzuse profilul unei femei. S-a apropiat de ea și a întrebat-o dacă îl aștepta ca să-l conducă la doamna poloneză. Femeia, care era tocmai atotputernica

portăreasă, i-a răspuns că „în casa asta nu există străini, ci numai buni francezi“.

Conștient de gafa pe care o comisese, omul s-a scuzat și a plecat, în ideea că va reveni ceva mai târziu.

Portăreasa nu și-a dezmințit reputația. A urcat până la ultimul etaj ca să informeze pe toată lumea că era posibil să fie ascunsă în imobil o străină căutată de poliție. Evident, s-a oprit și la ușa noastră.

Nu voi uita niciodată expresia speriată și, în același timp, mâhnită a bietei doamne Lucienne. A intrat în camera mea ca o furtună și a început să se învârtă și să-și frângă mâinile declamând: „E de rău… e de rău… e de rău!“

Mi-a spus că toată lumea a fost alertată. Trebuia să plec înainte ca zvonul să ajungă la comisariatul de poliție.

Ca de obicei, l-am alertat pe Marius și m-am regăsit – pentru a treia oară – în casa binefăcătorilor mei.

M-au primit cu bunăvoința obișnuită și cu un curaj firesc. Deși retragerile mele succesive la ei surveniseră de fiecare dată în urma unui dezastru, eram bucuroasă și mă simțeam în deplină siguranță. Solicitudinea lor inepuizabilă îmi dădea senzația, probabil falsă, că aș fi fost în afara pericolului.

Căile ferate și drumurile naționale, toate căile de comunicație erau controlate strict de autoritățile germane și de poliția franceză, aflată sub ordinele acestora. La intrările și ieșirile din gări, în fața ghișeelor, pe peroane, în stațiile principale de autobuz, la intrările în orașe, călătorii erau interpelați de jandarmi și li se verificau actele de identitate. În trenuri opera poliția germană în civil, care se întâmpla să verifice câteodată de mai multe ori pe același traseu. Pe drumurile publice, orice vehicul, de la cotigile trase de măgăruși până la mașinile de lux, era oprit. Străinilor le era strict interzis să-și părăsească orașul de reședință, cu excepția cazului în care obțineau un permis de liberă trecere. Documentul nu le putea fi însă eliberat cetățenilor străini de origine evreiască. Cu toate acestea, indiferent de riscuri, trebuia să încerc să fug. Era singura salvare. Dilemă insolubilă!

Toți refugiații visau să plece în Elveția, în Spania sau în Anglia și recurgeau la modalități ingenioase și totodată riscante. Cu timpul, sistemele de trecere ilegală a frontierei s-au multiplicat și perfecționat.

Cei mai curajoși porneau pur și simplu la drum pe timp de noapte. Ziua se ascundeau prin tufișuri, în păduri sau la gazde inimoase. Numeroase familii franceze ofereau adăpost. Se crease un fel de organizație secretă, cu ramificații în mai multe orașe, cu mijloace de

comunicații secrete, agenți de legătură și chiar transportatori de bagaje. Câteodată, puși în imposibilitatea de a-și continua drumul, fugarii ajungeau să petreacă săptămâni sau chiar luni întregi prin casele francezilor. Aceștia nu numai că-i ascundeau, dar se descurcau cumva și să-i hrănească, ceea ce era un tur de forță, căci amărâții nu mai aveau cartele de alimente.

S-ar putea scrie o carte întreagă despre curajul, generozitatea și ingeniozitatea acestor familii, care, punându-și viața în pericol, îi ajutau pe refugiați în toate departamentele și chiar în Franța ocupată. Se întâmpla adesea să folosească documente de identitate franceze, care îți permiteau să călătorești fără autorizație specială[9]. Peste tot în Franța se găseau oameni de bine care nu ezitau să-și dea actele cu împrumut[10].

În noiembrie 1942, o nouă decizie a impus că orice călător trebuia să poarte asupra lui nu numai actul de identitate, ci și cartela de alimente. Era o prevedere cu bătaie lungă, căci, dacă un francez se putea descurca o perioadă fără actul de identitate, i-ar fi fost imposibil să se lipsească de cartela pentru alimente.

Această nouă obligație a dat naștere încă unei industrii, fabricarea de cartele pentru fugari, care s-a dezvoltat rapid, pe lângă cea existentă, a actelor de identitate.

Erau alese nume de francezi care locuiau cât mai departe, în zonele interzise, în colonii sau în străinătate, unde controalele erau imposibile. Actele de identitate false le erau utile și celor care renunțaseră la ideea de a fugi în altă țară. Pe durata ocupației, numeroși străini, evrei sau, pur și simplu, cetățeni ai țărilor aflate în război cu Germania – englezi, belgieni, olandezi, norvegieni, polonezi și ruși –, surprinși de ostilități în Franța, se ascundeau sub diverse nume de împrumut. Identitatea civilă autentică pe care o împrumutaseră le dădea dreptul să obțină cartela de alimente, așa că scăpau de problema fabricării uneia false.

Documentele false ajunseseră aproape de perfecțiune cu ajutorul unor gravori și desenatori talentați, dar și prețurile erau pe măsură și variau în funcție de conjunctură: recrudescență sau relaxare a persecuțiilor. Unii ajunseseră să-și vândă și hainele de pe ei pentru prețioasele hârtii.

Au apărut în scurt timp și organizații franceze clandestine care furnizau acte gratuit, asigurau consiliere și indicații utile, dar și bani sau veșminte celor aflați în dificultate.

Aceste operațiuni erau alimentate prin subvenții secrete provenite de la personalități religioase și laice franceze.

În decembrie 1942, guvernul de la Vichy și-a dublat aparatul polițienesc, a multiplicat măsurile de control și a cerut vigilență sporită. Gardurile de sârmă ghimpată au fost întărite peste tot și s-a inaugurat utilizarea câinilor polițiști.

A venit o vreme când nimeni nu mai îndrăznea să plece singur la drum, fiind utilizați tot mai des ghizii, oameni ai locului care cunoșteau drumurile de țară, cărările secrete, vadurile pe unde se puteau traversa râurile sau traseele montane cele mai greu accesibile.

Acești ghizi dispuneau de informatori și se bazau pe ajutorul populației locale, în unele cazuri chiar pe al jandarmilor și vameșilor, devenind stăpânii unui nou trafic ilegal, traficul de ființe umane. Tocmai luase naștere meseria de „călăuză".

Când o expediție eșua, fugarii erau duși la penitenciarul cel mai apropiat, unde, după ce își ispășeau pedeapsa pentru tentativă de trecere frauduloasă a frontierei, era triați după vârstă și cetățenie și duși în lagărele de concentrare franceze sau în forturi. De acolo, o nouă triere îi trimitea la destinația de deportare definitivă.

Dintre lagărele franceze, cele mai cunoscute erau Noë, pentru bătrâni, bolnavi sau infirmi, Récébédou, lângă Toulouse, Masseube, din regiunea Gers, Rivesaltes, din Pirineii Orientali, centrul de la Rabès, din Corrèze, și centrul de la Gurs, din Pirineii Inferiori, destinat evreilor din Germania, din Olanda, din Marele Ducat de Baden și din Palatinat.

Acest ultim lagăr a primit, începând din 1941, toți refugiații evrei străini, indiferent de naționalitate. Avea, de altfel, și cea mai proastă reputație, fiind considerat un veritabil infern. În iarna dintre 1940 și 1941, la Gurs mureau de foame, de boli și de frig între cincisprezece și douăzeci de persoane pe zi. În sfârșit, lagărul de la Drancy (Le Bourget) aduna străinii de rasă evreiască care locuiau de mai mult timp în Franța, dar și refugiații recenți, destinați deportării.

Din lagărele franceze se întâmpla frecvent să fie eliberați prizonieri, în urma intervențiilor celor mai diverse. În schimb, din lagărul de la Drancy, aflat sub administrare germană, nimeni nu s-a întors vreodată.

Informațiile despre accidente, furturi, șantaje, arestări, deportări și tentativele eșuate se propagau rapid peste tot, iar numărul încercărilor de trecere ilegală a frontierei a scăzut rapid. Epuizați, slăbiți de lunga recluziune și de inerția pe care aceasta o presupunea, refugiații rămăseseră fără energie. Evadarea se prezenta ca o încercare de anvergură, cu rezultate prea nesigure. Resemnați, refugiații au ajuns să-și aștepte pasiv soarta, renunțând la proiecte și, în același timp, la

orice speranță.

Doar o mână de oameni curajoși, mai ales tineri, mai alegeau să înfrunte pericolul. Plecau purtând asupra lor otrăvuri puternice, arme de foc sau o cantitate suficientă de somnifere cât să le aducă moartea în caz de eșec.

Cine dispunea de o viză de intrare în altă țară nu ezita niciodată să se aștearnă la drum.

La rândul meu, așteptam exact o astfel de viză pentru Elveția, dar, pentru a nu-mi compromite această cale de salvare, trebuia să mai rămân ascunsă o vreme la Nisa.

La etajul cinci al unei case noi și frumoase din Cimiez locuiau două doamne care semănau extraordinar de bine între ele. Înalte și slabe, împărtășeau aceleași antipatii și gusturi comune. Mamă și fiică, se ocupau cu tricotajul, căci fuseseră lovite greu de soartă. În aceste vremuri de război, chiria le depășea cu mult posibilitățile financiare, așa că erau dispuse să subînchirieze. În ce mă privea, eram, din nou, în căutarea unui refugiu sigur. Se părea că eram făcute ca să ne înțelegem.

În realitate, cele două nu aveau câtuși de puțin intenția să renunțe la vreo cameră, pentru că fiecare voia să și-o păstreze pe a ei.

S-a decis până la urmă ca eu să dorm pe canapeaua din salon, urmând să mă trezesc devreme ca să evit riscul de a fi surprinsă.

Recunosc cu plăcere că cele două femei erau muncitoare, econoame și excelente gospodine; patriote până la șovinism, erau afectate de două defecte insuportabile: unul, ca revers al patriotismului excesiv, xenofobia; celălalt, invidia.

Erau invidioase pe mine tot timpul, indiferent de obiect: o scrisoare sau un mandat poștal primit prin intermediari de la vreun prieten din Elveția, o vizită, un semn de simpatie, de bunăvoință sau de devotament. Erau invidioase pe mâncarea pe care o primeam și pe micile mele bucurii ori raze de speranță, atât de rare în acea perioadă sumbră a vieții mele. Nu le plăcea să mă vadă altfel decât în starea mea obișnuită, adică hăituită, amărâtă, disperată.

Nu ratau nici o ocazie să mă facă să le simt pe pielea mea indispozițiile. Neavând o cameră a mea, nu aveam unde să mă izolez, așa că aceste ocazii apăreau foarte frecvent, ca să nu spun zilnic.

Sosirea italienilor în regiunea Alpilor Maritimi părea să se datoreze unei decizii improvizate. Convoaie de artilerie, de infanterie, trupe alpine cu sute de măgăruși, urmate de camioane și de ambulanțe, au

defilat ore în șir pe Promenadă. Statul-major italian s-a instalat într-un hotel luxos din centru.

Imediat s-a răspândit o veste surprinzătoare: grație unei intervenții a Sfântului Scaun, ocupanții tocmai decretaseră suspendarea imediată a persecuțiilor contra evreilor.

Sinagoga de la Nisa, pângărită de inscripții grosolane, cu vitraliile sparte, a fost curățată, renovată și redeschisă pentru oficierea serviciului religios.

Refugiații evrei au fost invitați să se prezinte la comisariatele de poliție ca să-și înnoiască actele de identitate și permisele de ședere. Toți cei care-i găzduiseră pe evrei au primit ordin să le restituie acestora bunurile. Comunitatea israelită a fost informată oficial că trecea sub protecția ocupantului italian. În fața prefecturii au apărut, în plină zi, refugiații care reușiseră să scape de razii. Formau un grup mic.

Descendenți dintr-o lungă filiație de persecutați, chinuiți și jefuiți de generații, evreii simt când vine pericolul. În ciuda atitudinii liberale a autorităților italiene, ei se temeau de viitor. Fiecare profita de acalmie ca să-și pregătească fuga spre regiuni precum Creuse, Isère și, mai ales, Savoia, ca să se apropie de frontiera elvețiană.

Am profitat de răgazul oferit de ocupația italiană ca să-mi pun treburile în ordine. Ca toată lumea, m-am dus să-mi reînnoiesc permisul de sejur, documentele de identitate și cartela pentru alimente. La comisariatul de poliție și la prefectură am avut prudența să nu-mi dezvălui adevărata adresă, ci s-o dau pe cea de la hotelul unde locuisem înainte.

Cum puteam să circul din nou legal, am început să mă pregătesc rapid de plecare. Nimic nu mă mai obliga să trăiesc la cele două tricoteze din Cimiez. M-am hotărât să mă instalez într-o vilă, în partea din spate a unei grădini abandonate, la o pariziancă septuagenară pe care o cunoșteam deja de doi ani.

În perspectiva persecuțiilor viitoare, pe care le consideram inevitabile, mă deplasam cu mii de precauții, încercând să nu fiu văzută, să nu trezesc nici o curiozitate.

Mai întâi a trebuit să-mi strâng la un loc toți banii lichizi de care dispuneam. Hotelul îmi restituise cele trei valize, așa că am putut purcede la vânzarea lucrurilor mele, a mașinii de scris și a unui inel. Am încercat să vând, rând pe rând, tot ce puteam, căci nimic nu trebuia să mă încurce în marea evadare pe care o plănuiam.

Am umplut o valiză cu trei rochii, niște lenjerie și câteva obiecte

dragi, de care nu mă puteam despărți, inclusiv fotografii. Era singurul meu bagaj pentru călătoria în Elveția.

Eram nevoită să mă separ din nou de cele trei valize plimbărețe, ale căror aventuri extraordinare vi le-am povestit mai înainte.

Pe 15 decembrie 1942, m-am înfățișat la consulatul Elveției, ca să verific dacă mi-a sosit viza. Funcționarul consular a răsfoit un teanc de depeșe și a scos una care mă privea pe mine.

M-am simțit copleșită de o emoție complexă, în care se îngemănau bucuria și neliniștea. Știam prea bine că această călătorie spre frontieră nu se putea finaliza decât în două moduri: salvarea sau pierzania.

Funcționarul mi-a ștampilat cu amabilitate pașaportul și m-a avertizat că, „firește, deocamdată, frontiera este închisă". Știa la fel de bine ca și mine că acest detaliu nu mă privea câtuși de puțin. Oricum n-aș fi putut ieși din Franța în mod legal.

Mai rămânea acum să-mi procur actele de identitate și cartela de alimente ale unei franțuzoaice. Proprietara la care locuiam, la curent cu dificultățile mele, s-a declarat spontan dornică să mă ajute. Mi-a povestit că-și pierduse de două ori actele, iar cei de la poliție i le reînnoiseră fără prea multe discuții, din cauza vârstei înaintate, fără îndoială, după ce achitase amenda obișnuită.

Era gata să și le mai piardă o dată, „pentru o cauză bună", cum îi plăcea să repete. Ca atâția alți francezi, era revoltată de practicile autorităților și de ororile care aveau loc în țara ei. Aveam norocul de a fi înconjurată de oameni generoși!

Într-o primă etapă, trebuia să rezolv sarcina dificilă de a trece semnalmentele mele pe documentele bătrânei. Am petrecut ore în șir de eforturi, de răbdare și de maximă concentrare până am reușit să șterg datele binefăcătoarei mele referitoare la vârstă, înălțime, culoarea ochilor, forma chipului și a nasului, și să le înlocuiesc cu cele personale.

Din păcate, femeia avea un neg pe bărbie! Acest semn particular era deosebit de vizibil și, mai grav, apărea în acte. Așa se întâmplă uneori ca în drama crudă a vieții să se ițească un element comic, dacă nu chiar ridicol. În orice caz, am pierdut opt zile, împreună cu prietenii care mă ajutau, aplecați asupra acestui detaliu ornamental.

Oare trebuia să-mi pun un neg fals? Dar nu cunoșteam nici un specialist în materie, așa că, până la urmă, ne-am hotărât să ștergem jenanta precizare din acte, cu riscul de a lăsa urme. Cu nervii întinși la maximum, cu multă îndemânare și infinite precauții, am reușit să

înlăturăm semnul particular din acte, cât de bine s-a putut.

Sarcina următoare, la fel de delicată, consta în dezlipirea fotografiei, solid fixată pe bucata de carton, și înlocuirea ei cu a mea. Timpul și răbdarea au fost din nou la loc de cinste.

Cât despre nume, prenume și loc de naștere, le-am adoptat pe cele scrise deja acolo, desigur. Urma să mă numesc, pentru binele cauzei, Blanche Héraudeau, născută la Paris, pe rue de Clichy. Ultimul detaliu, ștampila prefecturii, avea să confere autenticitate documentului. A fost desenată cu o pensulă fină! Specialiștii adevărați dispuneau de ștampile copiate sau aveau acces chiar la cea reală, dar prețurile pe care le cereau îmi depășeau cu mult posibilitățile.

În sfârșit, documentele arătau onorabil, cu condiția să nu le examinezi prea îndeaproape…

Aveam actele franceze în ordine și viza de Elveția în pașaportul meu autentic, pe care îl cususem în căptușeala hainei. Mi-am învățat pe dinafară noul nume și am exersat semnătura binefăcătoarei mele. Într-o stare de nervozitate fără precedent, dar cumva privilegiată de viza mea elvețiană, mă simțeam gata de plecare.

Familia Marius, pentru care devenisem un fel de vas fragil ce trebuia mutat periodic cu o delicatețe înduioșătoare, a hotărât că nu puteam fi lăsată să plec singură. Nici gând! Așa că au început să dezbată între ei posibilitatea de a mă însoți. Doamna Marius, de o blândețe îngerească, nu părea tocmai calificată să se descurce în caz de încurcături cu poliția, iar absența prelungită a domnului Marius ar fi iscat suspiciuni în cartier.

Încă o dată, Providența mi-a sărit în ajutor. Părea decisă să mă conducă spre salvare cu orice preț.

Un client de-al casei a povestit într-o zi la frizerie că urma să petreacă sărbătorile de Crăciun la domeniul lui din Isère. Imediat, lui Marius i-a venit ideea să mă pună în legătură cu el, mai ales că-i cunoștea convingerile de bun francez.

Domnul Jean Letellier, arhitect de meserie, veteran și, în plus, republican, s-a arătat gata să mă ia sub protecția lui și a venit să mă vadă. Detaliile călătoriei au fost analizate și am schițat rapid un plan. Urma să mă deplasez până la Grenoble și să rămân acolo, alături de noul meu binefăcător, până ce se ivea o posibilitate de plecare.

Trenurile erau arhipline înainte de Crăciun. Trebuia să duci o adevărată bătălie ca să ocupi un loc, dar am reușit, cu chiu, cu vai, să ne instalăm. Stabiliserăm că însoțitorul meu avea să se ocupe de bagaje, de prezentarea biletelor și de eventuala discuție cu

controlorul.

Cum trenul nu era încălzit, domnul Letellier a întins o pătură pliată peste genunchii noștri și mi-a sugerat râzând:

– Am putea trece drept un cuplu în vacanță. Să ne prefacem îndrăgostiți.

Așa a început călătoria, sub auspicii favorabile.

Tovarășul meu de drum era omul situației din toate punctele de vedere: francez de familie bună, arăta exact cum ne imaginăm că ar fi putut să arate galii, mai puțin mustățile, evident. Purta o haină scurtă din piele de miel și o caschetă asortată, întruchipând imaginea aristocratului care se întoarce la domeniu.

Călătoria a decurs fără incidente până la Marsilia, fiecare fiind adâncit în lectură. Din când în când, mă mai opream ca să-mi repet în gând numele și prenumele de împrumut.

Controlul biletelor s-a desfășurat fără complicații. La Marsilia însă, în tren au apărut trei indivizi spâni, cu mutre sumbre, care s-au apucat să verifice actele de identitate. Când au ajuns la mine, le-am întins documentele fără grabă. Făcând pe indiferenta, i-am adresat un surâs fetei șarmante aflate pe bancheta de vizavi, care se agita căutându-și actele, pe care le-a găsit până la urmă… în poșetă.

Domnul Letellier mi-a spus după aceea că zâmbetul meu din acel moment i s-a părut amabil și stupid în același timp, abținându-se cu greu să nu izbucnească în râs. I-am mulțumit în sinea mea că încerca să mă liniștească și să destindă atmosfera cu o glumă, în ciuda emoțiilor care-l încercau și pe el.

Cu douăzeci de minute înainte de sosirea la Grenoble a avut loc al doilea control, care s-a soldat și cu un incident. Agenții Gestapo i-au cerut unei doamne, despre care am aflat ulterior că era belgiancă, certificatul de botez.

– Am patruzeci și doi de ani și n-am avut nevoie decât de patru sau cinci ori în viață de certificatul de botez. De unde era să știu că trebuie să-l port la mine în călătorii? a exclamat femeia.

– Sunteți străină, și documentele dumneavoastră nu poartă nicăieri menționea confesiunii de care aparțineți, i-a răspuns unul dintre agenți.

– Dar am un permis de liberă trecere! Unde s-a mai pomenit să le fie eliberate permise de liberă trecere evreilor?

În acest moment a intervenit un alt călător:

– O cunosc pe doamna de multă vreme. E vecina mea. Poftiți cartea mea de vizită, sunt director de fabrică la C… Soțul dânsei deține o

fabrică la Charleroi.

Fără să mai insiste, agenții s-au îndepărtat în căutarea altui vânat.

Vă imaginați cu ușurință ce-a fost în sufletul meu cât a durat acest schimb de replici.

În iunie 1943, această libertate a fost redusă prin introducerea obligației ca inclusiv cetățenii francezi să obțină permise de liberă trecere.

Documentele de identitate franceze contrastau frecvent cu accentul posesorilor lor, ceea ce trezea suspiciuni în timpul controalelor. Percheziţiile scoteau imediat la iveală actele autentice, pe care fugarii le păstrau ca să le folosească ulterior.

IX. Grenoble

Când am ajuns la Grenoble se înnoptase deja. Hotelurile erau pline. Ne-am găsit totuși un adăpost într-un mare hotel unde își făcuse sediul chiar misiunea italiană.

Domnul Letellier i-a inspirat o asemenea încredere recepționerului, încât acesta ne-a lăsat să completăm fișele fără să ne mai ceară actele.

Am zăbovit acolo mai multe zile fără să întâmpinăm probleme. Pe scări și pe culoare mă intersectam fără nici o teamă cu reprezentanții autorității de ocupație.

Mi se semnalase că în oraș exista o asociație secretă care funcționa în relativă siguranță în departamentele Isère și Savoia. Dotată cu un consemn, urma să-i contactez ca să-mi găsească un ghid experimentat.

Seara, la ora șase, m-am dus la sediul organizației, pe care l-am găsit după multe căutări în sediul pe jumătate demolat al unei școli.

Un domn în vârstă mi-a notat numele și prenumele adevărate și adresa prietenilor din Elveția, „ca să-i prevenim, dacă se întâmplă vreo nenorocire“, și mi-a recomandat să fac rost, dacă puteam, de bocanci de munte, de șosete groase de lână și de o lanternă. Apoi mi-a indicat o adresă dintr-un cartier periferic. Trebuia să mă duc acolo în aceeași seară, la ora opt, ca să primesc toate detaliile necesare.

M-am prezentat punctuală la adresă, unde am fost primită într-o vilă de un bărbat la patruzeci de ani, cu aspect energic și hotărât. Mi-a examinat documentele, atât pe cele adevărate, cât și pe cele false, și viza de Elveția. Eu i-am dat suma destinată călăuzei, iar el mi-a comunicat ultimele instrucțiuni.

A doua zi, la ora opt dimineața, m-am pus pe așteptat la intrarea în gară. Trebuia să mă țin după un tânăr îmbrăcat cu o bluză de muncitor, care avea, ca semn distinctiv, o pâine. În scurt timp, am observat într-adevăr, sprijinit nonșalant de gardul gării, un tânăr muncitor care purta la subraț o pâine împletită. Domnul Letellier ținuse să mă însoțească și pe această ultimă bucată de drum.

Muncitorul a luat un tren în direcția Annemasse și ne-am suit și noi, dar nu în același vagon.

La fiecare oprire supravegheam atent peronul, ca nu cumva să-l pierdem. S-a dat jos după mai multe stații și l-am urmat. După un sfert de oră de mers, l-am văzut trecând pe partea dreaptă a străzii. Două fete tinere și un băiat, purtând în spinare tot echipamentul de alpinism, s-au angajat pe aceeași parte. Avansam în șir indian, lăsând

un spațiu suficient între noi. În sfârșit, ghidul nostru s-a oprit în fața unui han, și-a aprins o țigară și a intrat. Cei trei tineri au depășit stabilimentul, l-au ocolit și au dispărut pe o poartă ce dădea în curte.

Noi am continuat o bucată de drum, prefăcându-ne că nu reușeam să ne hotărâm între restaurantul care se găsea ceva mai încolo și han, apoi am intrat.

Hangiul ne-a condus discret într-o sală mică, unde era pusă masa. Tânărul deghizat în muncitor a lăsat pâinea deoparte, s-a apropiat și ni s-a prezentat ca adjunct al Asociației de ajutor pentru fugari. În așteptarea călăuzei, ne-a invitat să ne așezăm la masă și să mâncăm bine, căci ne aștepta un drum lung.

L-am ascultat și ne-am instalat. Câteva minute mai târziu, în sală a intrat o femeie cu doi copii. Băiețelul, care părea să aibă cam zece ani, s-a așezat la masa noastră, în timp ce mama a condus-o pe fetiță, de vreo paisprezece ani, lângă fratele ei, unde a îndemnat-o să ia loc. Fetița era parcă întruchiparea chintesențială a rasei evreiești: cu pielea perfect albă, ochi mari, negri, adânci și catifelați și bucle de un negru ce bătea în albastru încadrându-i chipul rafinat. Din păcate, expresia de pe acest chip era ciudat de detașată, aproape absentă.

Familia a fost servită în viteză, pentru că era așteptată dintr-o clipă în alta călăuza lor. Băiețelul mânca pofticios, cu acea inocență specifică vârstei, însă fetița a rămas nemișcată, iar mama ei a început să-i dea să mănânce cu lingura. I-a povestit hangiței înduioșate că micuța rămăsese șocată din noaptea când, trezită de vacarm, asistase la arestarea tatălui ei.

– Am fost la un doctor din Grenoble și m-a asigurat că o să-și revină la un moment dat. Știu că în Elveția sunt specialiști buni, care o vor vindeca complet pe scumpa mea Rachel, a încheiat femeia cu un suspin.

– Dumnezeule mare! Cum e posibil așa ceva în Franța? mi-a șoptit puternic impresionat domnul Letellier.

În cele din urmă și-a făcut apariția un bărbat cu aspect de țăran. Mama s-a ridicat, urmată de băiețel, și-a luat pachețelul cu lucruri, a luat-o de mână pe fetița bolnavă și ne-a făcut un semn rapid de rămas-bun.

Micul grup tragic a dispărut în spatele bărbatului, în drumul său către libertate sau… către lagăr.

Am rămas tăcuți, fiecare cu gândurile lui.

Călăuza noastră întârzia. La ora două, tânărul care ne adusese la han a început să dea semne de nervozitate. S-a dus să se consulte cu patroana, fără rezultat.

În sfârșit, hangița, care plecase în căutare de informații, s-a întors și ne-a anunțat că domnul Charles era de negăsit în sat.

– Să sperăm că n-a pățit ceva. În general, e foarte parolist și punctual. În fine, îl mai avem și pe Julot, care este aici. Vreți să discutați cu el?

– Julot? Julot? a exclamat tânărul. Nu mai înțeleg nimic. Am primit ordin să iau legătura cu Charles. Nu știu ce să fac. Să dau telefon? Imposibil. Să duc pe toată lumea înapoi la Grenoble? E și mai periculos. Nu mai putem da înapoi acum. Bine, aduceți-l pe Julot. Probabil că-l și cunosc, dar nu este la fel de bun ca Charles! Charles e un as. În ce încurcătură am nimerit!

Băiatul chiar era supărat, iar noi, tot mai speriați, după cum e ușor de imaginat.

Un sfert de oră mai târziu, în mica sală de mese a apărut un bărbat al cărui aspect exterior nu mi-a inspirat nici cea mai mică încredere. Îmbrăcat neglijent, murdar pe față și pe mâini, vorbea tare și folosea un limbaj grosier.

– Dacă nu mă vreți, n-aveți decât să vă duceți singuri! Tot timpul Charles, numai Charles. Foarte bine, luați-l pe Charles! M-am săturat de munca asta de ocnaș! Mai bine mă duc să mă distrez prin sat.

Tânărul l-a tras într-o cameră alăturată, unde cei doi au zăbovit îndelung. Când s-au întors, Julot părea în toane mai bune:

– Trebuie să plecăm imediat. E iarnă, soarele apune repede. Ascultați-mă cu atenție: eu merg înainte, când pe jos, când pe bicicletă. Voi mă urmați la o distanță sigură. Dacă mă opresc, vă apropiați. Dacă mă așez pe marginea drumului sau mă pun pe vine, înseamnă că e groasă. Vă duceți fără grabă în pădure. Ați înțeles? Dacă vă oprește potera și vă cere actele, le prezentați politicos, firesc, fără ezitare. Dacă merge, vă continuați drumul. O să vă aștept la câteva sute de metri mai încolo, în spatele unui copac. Dar dacă actele voastre nu sunt bune și vă saltă, eu nu v-am văzut și nu vă cunosc! Nu cumva să spuneți că erați călăuziți. Nici de cine, nici unde. Nu mă cunoașteți! Arestarea mea nu v-ar folosi la nimic, ba chiar ar fi o pierdere pentru alții ca voi care vin zi de zi să ne ceară ajutorul și pe care noi îi salvăm. Călăuzele sunt la mare căutare zilele astea! De acord, domnilor și doamnelor?

– De acord, am răspuns în cor.

Nu eram deloc convinsă de reușită cu un asemenea ghid. Straniu, în ciuda conștiinței acute că eram pe cale să comit o greșeală încrezându-mă în acest individ, m-am lăsat pe mâna lui! L-am auzit pe domnul Letellier spunându-i lui Julot că o să-i dau lui actele mele, pe care va trebui să i le restituie, căci îl va aștepta la han ca să afle cum a mers

traversarea.

M-am întrebat de nenumărate ori după aceea *de ce* acceptasem să plec cu această călăuză care îmi inspira mai mult aversiune și teamă decât încredere. Cred că din dorința, mai puternică decât orice, de a termina totul, de a nu mai căuta, de a nu mai trece încă o dată prin tot ce am trecut. Eram precum înecatul care, luat de șuvoi, renunță la luptă și se lasă în voia elementelor naturii.

Tinerii și-au luat în spinare rucsacul, geanta și pătura. Mi-am adunat și eu, mașinal, bocceluța.

*

– Hai, odată! Hai să mergem! ne presa Julot.

I-am mulțumit călduros prietenului meu de la Nisa pentru tot ceea ce făcuse pentru mine. M-am despărțit de el într-o stare de semiconștiență, cu mintea în altă parte.

– Plecăm! repeta Julot.

Când am trecut prin dreptul lui am fost surprinsă de cât de puternic mirosea a alcool. Băuse zdravăn, probabil. Până și acest semnal de alarmă m-a lăsat indiferentă. Era prea târziu, mult prea târziu. Soarta oarbă avea să se ocupe de toate de-acum înainte.

Am pornit la drum. Soarele era palid, peisajul, de un alb imaculat. Zăpadă tare sub tălpi. Vreo cinci kilometri ne-am ținut după Julot, eu și cei trei tineri, lăsându-i un avans de câteva sute de metri. Ajuns în dreptul unui grup de case, s-a oprit și ne-a întrebat șmecherește dacă n-ar fi momentul să-și ude gâtlejul cu ceva.

I-am dat o bancnotă și a dispărut într-o cârciumă micuță. Am continuat să înaintăm, într-un ritm mai lent. Julot ne-a ajuns repede din urmă și am grăbit din nou pasul. După o oră, tovarășii mei de drum mi-o luaseră binișor înainte. I-am ajuns din urmă la o intersecție, unde ne aștepta Julot cu noi instrucțiuni. I-am rugat să nu se îndepărteze foarte tare, ca să nu mă rătăcesc. Una dintre fete mi-a răspuns:

– Fiecare merge cum poate. Nu suntem la plimbare.

– Nici chiar așa, Suzy, trebuie să o protejăm pe doamna. Nu mai are vârsta noastră, a intervenit cealaltă fată.

Am mers o vreme cu toții în pas alert, dar, după o jumătate de oră, tinerii mei însoțitori s-au îndepărtat și i-am pierdut din vedere. Am urmat drumul în continuare și, la o curbă, l-am zărit pe Julot sprijinit de bicicletă, înconjurat de cei trei tineri.

– O să intrăm într-un tunel feroviar, apoi, urmăm un viaduct și ieșim din nou la drum, ne-a zis.

S-a întors spre mine și a adăugat:

– După ce părăsim viaductul, înainte să intrăm în sat, o să mă opresc. Atunci trebuie să-mi dați actele, pe care le voi da domnului de la han… Cât despre sat, îl traversați fără ezitare. Vă prezentați drept turiști. Vin foarte mulți turiști aici. După ce ieșiți din sat, ajungeți la calea ferată. Vă opriți la trecerea la nivel și gata, ați ajuns! O să vin să vă arăt pe unde să treceți granița în Elveția. Toată lumea a înțeles?

– Am înțeles, s-au auzit patru voci.

După cinci sute de metri am intrat în bezna adâncă a tunelului. Din fericire, urmaserăm sfatul organizației și aveam lanterne la noi. Nu găsesc cuvinte care să descrie înaintarea noastră prin tenebre. Piatra concasată ce acoperea solul scrâșnea la fiecare pas. Julot venea în urma noastră, cu bicicleta pe umăr, încercând să-și țină echilibrul. Tinerii erau la câțiva metri în fața mea. Ne împiedicam tot timpul. Unei fete i s-a desprins tocul de la un pantof și s-a oprit ca să-l rupă cu mâna și pe celălalt. Îmi era tot mai greu să țin pasul. Am căzut de mai multe ori pe bolovanii colțuroși.

La un moment dat, în fața noastră a început să se vadă o luminiță, care părea să crească. Am ajuns la ieșire. Ne-am oprit să ne tragem sufletul și am aruncat o privire în jur.

Jos, în vale, se vedea un oraș.

– Geneva, ne-a spus Julot în șoaptă, apoi a pornit pe viaduct mergând pe lângă bicicletă.

L-am urmat. Pe alocuri lipseau traversele, și viaductul nu fusese în nici un caz conceput pentru trafic pietonal. Dedesubt se vedea albia unui râu secat, plină de bolovani și de stânci. Cuprinsă de vertij, m-am străduit din răsputeri să nu mă mai uit în jos. Am început să număr traversele ca să-mi distrag atenția și, cu un efort serios de voință, am reușit să mă concentrez doar asupra lor.

Am coborât din nou pe pământul ferm. Tinerii, parcă eliberați de o povară nevăzută, au pornit la drum cu energie reînnoită. Eu, în schimb, eram epuizată, la capătul forțelor.

Cerul începea să se întunece. Ziua era pe sfârșite.

Julot s-a oprit lângă mine.

– Dați-mi actele.

I le-am dat. Le-a vârât în scorbura unui copac pe care părea s-o folosească drept ascunzătoare, căci a scos de acolo un pachet de țigări și un plic.

Am plecat mai departe. Picioarele mi se umflaseră atât de tare, încât nu mai puteam ține pasul cu grupul. M-am așezat pe un taluz ca să-mi scot încălțările, căci nu mai puteam suporta durerea. Văzând că

ceilalți se îndepărtau rapid, m-am ridicat și m-am repus în mișcare, pășind numai în șosete pe solul tare, acoperit cu o crustă subțire de gheață. Din fericire, cumpărasem de la Grenoble niște șosete de lână deosebit de groase, dar cred că aș fi mers și în picioarele goale, dacă aș fi fost nevoită. Descotorosindu-mă de ghete am reușit să înaintez mai rapid.

Peste câmp cobora o brumă ușoară.

Geneva scânteia în nenumărate luminițe, care păreau să se apropie constant. În jurul meu însă era beznă. Mergeam în lumina pâcloasă a lanternei ca într-un vis, cu sufletul golit și mintea absentă, epuizată. Încercam să mă țin după indicațiile lui Julot: am ajuns în sat, am ocolit fântâna și m-am regăsit în fața trecerii la nivel cu calea ferată.

Tăcere. Nimeni!

Tovarășii mei de drum dispăruseră. Parcă se evaporaseră…

M-am oprit, nemaiștiind încotro s-o apuc. Tremuram. Am profitat de răgaz ca să-mi pun înapoi încălțările. Eram sigură că mă aflam acolo unde ne spusese călăuza că trebuia să ajungem, de unde el trebuia să ne indice drumul de urmat dincolo de linia ferată. Dar nu puteam să disting nimic în jur, atât de densă era pâcla.

Pentru o clipă mi-a trecut prin cap să mă întorc, să-mi iau cele două documente din scorbura unde fuseseră ascunse și să revin la han, dar simțeam că mi-ar fi fost peste puteri să refac drumul.

Oboseala fizică mă cuprinsese în așa hal, încât simțeam o indiferență vecină cu inconștiența. Brusc, am adormit.

Un resort interior m-a făcut să mă trezesc. Scurta pauză îmi dăduse puteri noi. Obișnuită cu întunericul, am distins vag un drum ce cotea la stânga. În fața mea, la trei pași, o vale străjuită de copaci. Cum nu puteam merge înainte, m-am hotărât s-o explorez ca să văd unde ducea.

Imediat ce mi-a încolțit ideea în minte, locul acela a început să exercite asupra mea o atracție stranie, o fascinație misterioasă. Avansam încet, când, dintr-odată… o lumină puternică m-a orbit. Am închis instinctiv ochii și am auzit o voce batjocoritoare:

– Ce facem noi aici, noaptea târziu? Căutați prietenii care v-au lăsat în urmă? Haideți cu mine, vă așteaptă.

Era un vameș. M-a luat de braț.

N-am făcut nici cincizeci de pași și am ajuns la biroul vămii. La lumina lanternelor am văzut bariera mobilă. De cealaltă parte, la numai câțiva metri… Elveția.

Am intrat într-o încăpere plină de oameni, unde mai erau doi vameși, mai mulți jandarmi și un soldat german. Vameșul care mă arestase a anunțat pe un ton triumfal:

– Încă una pentru ultimul lot! E din echipa rămasă fără călăuză.

Își freca încetișor mâinile lângă sobă și părea foarte mulțumit de „misiunea îndeplinită“.

Am fost trimisă într-o cameră alăturată, unde doi jandarmi stăteau așezați la o masă plină de dosare. În mijloc trona o mașină de scris cu o foaie albă deja introdusă, gata să fie întrebuințată. Pe băncile așezate pe lângă pereți mi-am văzut tovarășii de drum, prăbușiți.

Îmi amintesc ca pe un coșmar orele care au urmat. Pe bănci, două fete înlăcrimate, un băiat dezorientat și o femeie ajunsă la capătul puterilor, toți cu încălțările rupte, cu hainele și părul în dezordine, cu o expresie hăituită pe chip, formam un grup demn de milă. Doi vlăjgani în uniforme franceze lătrau la noi aceleași și aceleași întrebări: „Nume? Prenume? Origine? Rasă? Religie? Naționalitate? Condamnări anterioare? Motivele deplasării?“

Eram interogați pe un ton sever, plin de superioritate, care sugera că agenții așteptau cu adevărat un răspuns, deși îl mai auziseră de o mie de ori în ultimele luni și îl cunoșteau prea bine!

– Am fugit din fața pericolului de fi încarcerată în Germania, a răspuns una dintre tinere, ale cărei bucle încadrau o mutriță drăguță, cu ochii scăldați în lacrimi.

– Am fugit de lagărul de concentrare, a completat cealaltă, nu la fel de frumoasă, dar cu o privire inteligentă.

– Am fugit la mama, care locuiește în Elveția, a venit răspunsul simplu al băiatului.

– Am fugit din calea pericolului deportării, am răspuns și eu.

Atenți și plini de importanță, cei doi jandarmi completau de zor declarațiile. Clinchetul metalic al mașinii de scris. Întrebări complementare, răspunsuri interminabile. După două ore lungi, bărbații au început să dea semne de plictiseală. Unul din ei a deschis ușa și a strigat:

– Percheziționați-i și hai să terminăm odată. Am pierdut micul dejun, și pe post de cină am înghițit destule povești din astea!

Și-a făcut apariția o femeie jovială, de vreo treizeci de ani. Jandarmii au ieșit cu băiatul.

Femeia ne-a ordonat să ne dezbrăcăm și ne-a examinat hainele. A palpat cu atenție cusăturile și părțile mai groase ale rochiilor și paltoanelor, a scotocit prin buzunare, apoi ne-a trecut mâinile prin păr

și ne-a pus să ridicăm brațele.

– Hai, spuneți tot! Știu că aveți la voi bijuterii, aur, pietre prețioase și valută!

Apoi, mi-a suflat complice la ureche:

– Tanti Maria nu e rea. O să vă dea totul înapoi când vă întoarceți.

„De unde să mă întorc?“, m-am întrebat în gând.

– O supă caldă v-ar prinde bine. Hai, mai repede! Declarați toate valorile, toate bijuteriile. Mărturisiți tot!

Până la urmă, de la una a luat un medalion, iar de la cealaltă un inel, o pereche de cercei și un ceas de mână de douăzeci și cinci de franci. Mie mi-a luat două inele. Le-a dat totul celor doi jandarmi care tocmai intraseră. Se făcea schimbarea gărzii.

– Continuați voi lista bijuteriilor găsite și conținutul pachetelor. Le-am făcut deja procesul-verbal de arestare: au încercat s-o întindă în Elveția, fără autorizație. Una are și viza. Bagajele sunt ușoare, n-aveți prea mult de muncă.

Jandarmii nou-veniți au început să ne umble prin „bagaje“, așezând conținutul la vedere, pe o masă alăturată.

Lângă amărâtele de bijuterii de care fuseserăm deposedate, a trebuit să ne golim gențile și portofelele într-un șir de obiecte mărunte: bancnote și monede, câteva articole de lenjerie, rochii, piepteni, perii jumulite, o carte, o oglindă spartă, batiste și fotografii ale rudelor și prietenilor, luate după lungi ezitări, cu teama că am putea compromite pe cineva.

Câteodată, unul dintre jandarmi se oprea ca să se intereseze despre semnificația unui obiect ori a unei scrisori sau despre utilizarea unui obiect. Unul dicta și celălalt scria la mașină: „O broșă… o broșă. Șaizeci și șapte de franci… șaizeci și șapte de franci. O foarfecă… o foarfecă. Zece timbre de cincizeci de centime… zece timbre de cincizeci de centime. Cercei, un pieptăn de argint… cercei, un pieptăn de argint. Trei sute de franci, două inele, o rochie…“

Litanie monotonă și tristă. Așezată pe bancă, sprijinindu-mi ceafa pe zid, am adormit.

– Alo, ce faceți acolo? am fost interpelată brusc.

M-am trezit speriată.

– Ce naiba e asta?

Era o monedă veche pe care mi-o dăruise doamna Lucienne, spunând că o să-mi poarte noroc. I-am explicat exact așa.

– O monedă purtătoare de noroc, a dictat jandarmul.

– O monedă purtătoare de noroc, a repetat colegul lui.

Și mașina de scris și-a continuat țăcănitul: țac… țac… țac.

Din prea mult zel, cea de-a doua echipă de jandarmi începea să-și piardă și ea răbdarea. Unul dintre agenți a sunat la cazarma vecină ca să ceară instrucțiuni despre ce să facă cu noi. Au discutat multă vreme, iar la un moment dat am auzit:

– De când am început, mereu aceeași poveste. Așa că trimiteți-l pe Marcel cu sergentul Camus. Să le ducem!!!

Și-au aprins țigările și s-au oprit din orice activitate.

Încăperea era plină de fum. Odată terminată „datoria civică“, atitudinea jandarmilor față de noi s-a modificat.

Între timp, cina promisă de „tanti Maria“ a fost adusă într-un coș: supă, legume și pâine.

A apărut un ofițer cu două gărzi după el, Marcel și sergentul Camus. Să tot fi avut vreo cincizeci de ani, cu un chip nobil și inteligent; îl observam în timp ce jandarmii, care terminaseră procesul-verbal și inventarul, îi expuneau cazul nostru. Ofițerul asculta raportul, vizibil jenat.

– Bine, bine, l-a oprit pe agent. Le-ați dat să mănânce? Aerisiți aici, că pute a tutun. E prea târziu ca să le mai transferăm, nu vedeți că abia se mai țin pe picioare? Dați-le lemne pentru noapte.

A ieșit valvârtej, fără nici o vorbă, cu spatele încovoiat și o atitudine deloc marțială.

Așadar, transferul nostru fusese amânat. Un jandarm a îndesat lemne în sobă și a lăsat câteva alături. A adus și o găleată de apă.

Fetelor li s-a acordat permisiunea să iasă la aer, cu un jandarm după ele.

– Să nu faceți prostii, că…, le-a arătat râzând revolverul atașat la centură.

Colegul lui m-a lăsat să mă așez pe pragul ușii și a rămas lângă mine, fumându-și țigara.

În fața mea, foarte aproape, se vedea un gard de sârmă ghimpată, iar dincolo de el, luminile Genevei. Mi-a revenit un regret din copilărie: ce n-aș fi dat să am aripi.

Am intrat înapoi și ne-am așezat pe bănci.

Tinerele își repovesteau aventura. După ce-l urmaseră pe ghid până la trecerea la nivel cu calea ferată, grupul lor căzuse fix în brațele unor jandarmi. Tot ce mai apucaseră să vadă a fost silueta lui Julot fugind de-i sfârâiau călcâiele.

Am încercat să ne concentrăm asupra situației prezente, dar tot ce puteam spune era atât de lugubru și de inutil, încât până la urmă am căzut la loc în tăcere. Băiatul, adus și el ca să mănânce, dormea.

Oboseala le-a cuprins și pe fete, care au adormit. Somnul le era întretăiat de suspine. Băiatul a strigat la un moment dat „Mama!“, apoi respirațiile regulate li s-au reluat, ritmate de pașii santinelei germane din fața clădirii.

Încercam să-mi fac ordine în gânduri și să găsesc o soluție salvatoare de ultim moment. Viitorul mi se înfățișa în cele mai negre culori.

Cu ochii la gratiile de la fereastră, ascultam gemetele surde ale vântului. Eram încă trează, adâncită în gândurile mele triste, când ziua, zgârcită cu lumina, a început să-și arate chipul.

La opt dimineața au reapărut jandarmii din prima echipă. Era duminică, și bărbații erau în toane bune. Păreau să ne spună că, acum, odată încheiat efortul prilejuit de formalități, nu mai aveau nimic cu noi.

Fără îndoială că nu-și dădeau seama ce oboseală și ce suferințe ne obligaseră să îndurăm cu interogatoriile lor interminabile și indiferente la starea noastră.

Cât despre ce soartă ne aștepta pe noi, părea că nu știau mare lucru.

– Hai, domnișoară, că nu-i așa o catastrofă să te duci la muncă în Germania! Se plătește și se mănâncă mai bine ca la noi, i-a spus unul dintre ei uneia dintre fete pe un ton vesel.

Văzând cât eram de deprimată, un alt jandarm a simțit nevoia să intervină și el:

– Sunt sigur că dumneavoastră n-o să vă dea o muncă prea grea, că doar nu mai aveți douăzeci de ani! Nu mai stați așa, cu mutra asta de înmormântare! O să fie bine!

– Tare se mai tem de muncă indivizii ăștia pe care-i tot arestăm de câteva săptămâni, a continuat primul. Credeți cumva că în Elveția îți dă cineva să mănânci fără să muncești?

Tânăra cu un aer mai inteligent a încercat să-i explice că, în cazul nostru, nu se punea problema muncii, ci a supraviețuirii. Cancelarul german jurase să extermine complet rasa evreiască.

I-am întrebat dacă vizitaseră un lagăr de concentrare pentru evrei. Unul dintre jandarmi a răspuns afirmativ, căci însoțise un convoi de o sută de fugari și avusese ocazia să stea câteva ore la Gurs.

– Și ce-ați văzut acolo? l-a întrebat fata.

– De văzut am văzut, nu glumă! E groaznic ce se întâmplă acolo. Oamenii crapă ca muștele: bătrâni, femei și copii. Da, aici sunt de acord. E oribil, dar trebuie să fi făcut ei niște crime sau fraude prin Germania. Am auzit că și-au bătut joc de țară înainte de ’914 și că

după ’918 au ruinat-o cărând tot aurul și bogățiile Germaniei în Palestina lor, în cele două Americi și o mare parte în Elveția. Adică, se înțelege! Chiar un „gauleiter“ mi-a „esplicat“ (așa spunea, „esplicat“). Și *friții* care vin pe-aici ne esplică și ei la fel. Nu ne place de nemți, e adevărat, că n-au ce căuta la noi, dar, în ce-i privește pe evrei, pe ăștia i-au făcut să simtă pe propria piele că au greșit. Adică, ne înțelegeți? Noi ne facem datoria, ordinele vin de la Vichy, de la guvernul nostru, a tras el concluzia plin de convingere.

Al treilea, care se mulțumise să asculte atent această pertinentă explicație, a adăugat:

– Eu nu văzusem niciodată un evreu înainte. Sunt oameni ca noi toți. Dar cei care ajung aici vor să treacă frontiera fără ca măcar să ceară viza! Noi îi trimitem înapoi. Și iar încearcă. Sunt căpoși ca niște catâri. Atunci, îi arestăm și-i trimitem la închisoare. De luni de zile ne chinuim cu ei. N-am avut niciodată atât de mult de lucru prin părțile astea. Înțelegeți, puțin ne pasă de evrei… dar să facă bine să rămână acolo unde sunt. Cu mania asta a lor de a veni la frontieră, ne țin mobilizați zi și noapte. Nu mi-o luați în nume de rău, doamnelor, că n-are legătură cu dumneavoastră.

Atâta ignoranță friza imbecilitatea. Nici n-am mai încercat să le expun faptele, ar fi fost o pierdere de vreme. „Așadar, acești oameni vor continua să aresteze sute de fugari“, mi-am spus, „fără să înțeleagă niciodată la ce mizerie se pretează, dacă nu cumva caută să-și ofere un alibi moral, tranchilizându-și conștiința.“

Un jandarm care nu se amestecase până atunci în discuție părea să înțeleagă mai bine situația, căci le-a spus pe un ton sentențios:

– Tăceți din gură, nu știți că riscăm să fim dați afară pe loc și s-o pățim chiar mai rău dacă ne aud că le comentăm ordinele?

Cu aceste cuvinte a făcut un semn din cap către ușă, spre paznicul german, care „executa și el ordinele“ bătătorind solul francez cu bocancii.

La ora zece a fost adus băiatul, care avea să fie trimis înapoi de unde fugise, în regiunea Creuse. Ceva mai târziu, în fața vămii a oprit o mașină. Jandarmii ne-au „invitat“ să ne luăm bagajele și să urcăm. Am refăcut pe patru roți traseul parcurs pe jos cu o seară înainte, sub călăuzirea dezastruoasă a lui Julot.

Trecând pe lângă valea ce exercitase o asemenea atracție asupra mea în noaptea precedentă și unde mă pregăteam să cobor chiar înainte de a fi arestată, am văzut, la lumina zilei, un loc unde sârma ghimpată era smulsă. Probabil că pe acolo avusese loc recent o evadare. Fusesem la doi pași de o trecere accesibilă! M-aș fi putut strecura fără mare dificultate printre sârmele îndepărtate. Această

constatare amară m-a aruncat într-o disperare cruntă.

Am ajuns la jandarmeria din Saint-Julien, unde polițiștii, după ce le-au comunicat colegilor lor numele noastre și le-au dat actele întocmite, ne-au lăsat sub paza acestora.

Am fost conduse într-o celulă provizorie, a cărei ușă era dotată cu o mică lucarnă. Era, de fapt, un fost garaj separat în două încăperi. Prima, de lângă intrare, era un fel de anticameră. A doua era împărțită, la rândul ei, în două celule de dimensiuni egale, care se închideau fiecare separat din exterior. În acea zi, celulele erau libere. Pe culoar, un recipient de tablă exhala o putoare pestilențială. Lângă el, pe o piatră, se afla o găleată cu apă.

Fiecare celulă era dotată cu un pat rudimentar, saltele umplute cu paie tocate, transformate în praf, și pături militare rulate pe post de pernă.

O tânără însoțită de un jandarm ne-a adus de mâncare la prânz; în timp ce aștepta ca să ia înapoi coșul și vesela, noi am rămas toate trei în picioare, neîndrăznind să ne așezăm pe acel pat dezgustător ca să mâncăm.

După ce am terminat, am cerut voie să ne scuturăm păturile în curte și să măturăm prin celulă.

Bărbatul ne-a răspuns că era duminică, dar tânăra, care ne privise cu milă mâncând, a intervenit în favoarea noastră.

În timp ce jandarmul sporovăia cu ea, am profitat ca să facem puțină curățenie.

Apoi, tot sub supraveghere, ni s-a permis să ne spălăm în partea din spate a unui coridor lung, unde era o cișmea. Închise din nou, ne-am întins pe cușete.

L-am implorat pe paznic să mă lase să fac câțiva pași pe afară. Aveam febră, mă simțeam înfiorător, abia mai puteam respira. Cele două fete au ieșit și ele după mine. După câteva ture, sub ochii înduioșați sau indiferenți ai locatarilor ce se ițeau pe la ferestre, am fost băgate înapoi în celula noastră, pe care jandarmul a încuiat-o de două ori.

Am rămas pe întuneric, epuizate, în frigul mușcător. Până la urmă, ne-am culcat pe salteaua jegoasă. După câteva minute, s-a deschis ușa și în prag a reapărut jandarmul, cu o lanternă în mână. S-a apropiat de noi și mi-a întins un pachet înfășurat în ziare.

– O cărămidă fierbinte, mi-a explicat.

Pachetul frigea, într-adevăr. Impresionate de atenția lui, i-am mulțumit și ne-am strâns bine unele în celelalte, ca să ne încălzim.

Doborâtă de oboseală și de emoții, am căzut într-un somn de

plumb. Când m-am trezit, o lumină de culoarea cenușii pătrundea prin lucarnă. La picioarele mele, cărămida binefăcătoare se răcise complet.

Ușa s-a deschis cu zgomot și ne-am auzit strigate numele. Am fost conduse la un autobuz și ni s-a ordonat să urcăm. Ne-am primit rația de pâine pentru drum.

Mașina era plină de fugari arestați în diverse localități de frontieră și transferați, ca noi, la Annecy.

XI. Annecy

După o călătorie de câteva ore printre munții maiestuoși în haina lor hibernală, autobuzul a ajuns într-un oraș, unde a străbătut mai multe străzi până s-a oprit în dreptul unor ziduri înalte. Un jandarm a sunat la o poartă masivă de fier, s-a auzit scârțâitul unei broaște, s-a deschis un grilaj și am intrat în curte. Eram la pușcărie.

Am fost înșirate pe un culoar lung ce conducea de la intrare către mai multe birouri. Vântul înghețat sufla în toate direcțiile prin ușile deschise. Am fost conduse, una după cealaltă, în fața unui funcționar care ne-a întocmit mandatele de arestare și ne-a pus să completăm și să semnăm un chestionar. Un alt funcționar ne-a luat amprentele, ne-a măsurat și ne-a cântărit. Am rămas acolo, apatice, ținându-ne îndepărtate degetele înnegrite de cerneală, așteptând fără grabă finalizarea formalităților.

Apoi, am văzut cum deținuții bărbați erau conduși spre partea din spate a unei curți mari, unde se afla secțiunea lor. Erau în număr de douăzeci și nouă. Noi eram unsprezece femei, dintre care una era însoțită de doi copii mici. A fost transferată imediat la infirmerie. O alta avea un băiețel de șase ani, care a fost încredințat unui orfelinat. Micuțul a plecat de lângă mama lui fără să scoată nici un cuvânt. Era și el la capătul forțelor, ca noi.

La ordinul funcționarului, ne-am luat după o matroană care ne-a condus în altă sală, la fel de rece. Acolo, ne-a percheziționat cu atenție, ne-a luat foarfecile, acele și șireturile, dar și o sticlă de sirop de tuse pe care o aveam la mine. Nu avea de unde să știe ce era înăuntru, mi-a spus. Odată depuse bagajele la magazie, gardiana s-a îndreptat către o ușă închisă, dotată cu vizor, pe care scria *Atelier* și din spatele căreia se auzea murmur de voci. A deschis și ne-a făcut semn să intrăm. Vocile s-au oprit, și primul lucru pe care l-am văzut, ca într-un coșmar, au fost chipurile palide ale femeilor care s-au întors brusc spre noi.

Am rămas o clipă lângă intrare, cu spatele lipit de zid. Îmi simțeam capul greu și gol în același timp. Am examinat sala. Două ferestre zăbrelite luminau zidurile albe. Câteva bănci și trei mese mari reprezentau singura mobilă. Vizavi de ușă se vedea una mai mică, pe care cineva scrisese cu creionul: *Cabinets*.

Imediat după dispariția gardienei, prizonierele s-au ridicat din toate colțurile și ne-au înconjurat, asaltându-ne cu întrebări. Cum mai mergea războiul? Persecuțiile se întețiseră, sau își mai diminuaseră intensitatea? De unde veneam? Cum fuseserăm arestate? În ce localitate? Și așa mai departe…

Ora mesei de prânz trecuse de mult, o săriserăm din cauza călătoriei și a formalităților. Prizonierele au adunat din rezervele lor câte ceva pentru noi.

M-am așezat pe o bancă și am ascultat nenumărate povești cu evadări și arestări, răspunzând cât puteam de bine la miile de întrebări pe care angoasa le genera în sufletele celorlalte femei. Gândurile tuturor erau legate, în linii mari, de patru probleme: războiul, fuga, arestarea, deportarea. Acest din urmă cuvânt, mai ales, era pronunțat cu o intonație specială, pe voce coborâtă, cu un frison și ochii măriți de groază.

La ora șase s-a deschis ușa, și pe mese au apărut niște recipiente de fontă în care se vedea o supă de legume cu cartofi și tăiței.

– Alea noi! a strigat gardiana.

Ne-am prezentat în fața ei și am primit fiecare un pahar și lingură. Cuțitul și furculița, instrumente cu care ți-ai fi putut lua zilele, erau interzise.

Peste o jumătate de oră a urmat distribuirea scrisorilor și a cărților poștale cenzurate, apoi cea a pachetelor, al căror conținut fusese controlat.

Apropiații celor mai multe dintre prizoniere fuseseră deja deportați, așadar, coletele erau o mană cerească pentru o mână de privilegiate. Beneficiarele înțelegeau situația și împărțeau ofrandele cu colegele de detenție.

La ora șapte, gardiana a apărut din nou și a strigat:

– Toată lumea la dormitoare! Apoi: Alea noi!

Am primit fiecare câte un cearșaf și un prosop de culoare gri-închis. Cum era imposibil să speli rufe, pentru că lipsea săpunul, administrația închisorii se mulțumea să fiarbă lenjeria.

Am pornit pe urmele tovarășelor mele de necaz.

– Veniți să vedeți, ca să știți cum se face când o să vă vină rândul, m-a îndemnat una dintre ele.

Pe culoar se aflau recipiente de tablă galvanizată pe care le-am transportat în dormitoare, luând și un pahar din tablă cu apă curată pentru noapte. Mi-a luat câteva zile de exerciții ca să mă obișnuiesc cu aceste operațiuni complicate.

Dormitoarele mari aveau între douăzeci și treizeci de priciuri, cele mici, numai trei sau patru… Am fost instalată într-unul dintre acestea din urmă, cu alte două deținute. Am făcut prezentările.

Una dintre vecinele mele era mama unui cântăreț celebru din

America. Soțul ei era și el încarcerat la secțiunea pentru bărbați. Cuplul avea voie să corespondeze de două ori pe săptămână și, sărmana de ea, nu trăia decât pentru acele bucățele de hârtie, așa-zise scrisori, pe care trebuia să le scrie în franceză și le primea în aceeași limbă. Nu era ușor, pentru că cei doi erau olandezi și aveau noțiuni foarte vagi de franceză. Am ajutat-o pe cât m-am priceput.

Cealaltă doamnă, o nemțoaică, energică și foarte drăguță, era nevasta unui industriaș, fost milionar, care reușise să-și scoată din Germania o parte din avere în 1935. Cei doi se instalaseră în apropiere de Lyon, unde pregătirea profesională a soțului le adusese repede un număr mic, dar constant, de clienți francezi. În 1940, legea care îi viza pe evreii germani acuzați de apartenență la a cincea coloană nazistă în Franța i-a trimis, împreună cu cele două fiice, într-un lagăr de concentrare. După luni de zile de insistențe și grație intervenției unui avocat celebru din Lyon pe lângă regimul de la Vichy, au fost eliberați.

La sosirea germanilor la Lyon, în fața pericolului iminent al deportării, fugiseră spre frontiera cu Elveția, de unde fuseseră întorși la închisoarea din Annecy.

Cele două cupluri beneficiaseră de serviciile unor călăuze „de primă mână“; cu toate acestea, iată-le acum lângă mine.

Femeile porniseră la drum în hainele de blană cele mai bune, cu rochii elegante și împodobite cu bijuterii pe dedesubt, purtând mici valize cu articole de lenjerie. N-ar fi conceput să ajungă în Elveția în zdrențe, într-atât de sigur li se părea succesul tentativei lor. Eu procedasem invers, cu același rezultat.

Ce spectacol bizar ofereau aceste două doamne, îngrijite și elegante, așezate pe pătuțul lor de fier din această celulă rece și goală!

Am aflat de la ele că eram plasate în detenție preventivă. Urma să trecem printr-un proces în toată regula, de care depindea eliberarea noastră sau transferul într-un lagăr din Franța, de unde ar fi urmat, probabil, deportarea. În principiu, persoanele sub șaizeci de ani care comiseseră delictul de a se deplasa fără autorizație cu acte false erau condamnate. Trebuia să-mi găsesc de urgență un avocat bun. Ele aveau deja.

Am petrecut o noapte agitată, chinuită, rumegând în minte toate aceste probleme. În plus, tușeam încontinuu. Dormitorul nu era încălzit și răcisem deja de când umblasem în șosete căutând frontiera.

La ora șase dimineața ne-am făcut „patul“, căci la șase și jumătate

gardiana deschidea ușile ca să ne conducă la faimosul „atelier“.

Acolo, două câte două, ne-am spălat la o chiuvetă cu două robinete. Frigul mușca fără milă, dar, odată spălate, ne-am pus la loc paltoanele și mănușile și am reușit să ne încălzim cât de cât. Femeile de origine germană făceau chiar gimnastică în acest scop.

Gardiana a apărut din nou, urmată de două deținute cu pedepse de doi sau trei ani, și a proclamat:

– Atenție la mine, e ora cafelei!

Am format un șir, cu paharele în mâini, în timp ce una dintre cele două deținute ne distribuia rația zilnică de pâine, iar cealaltă, o băutură. Apoi am fost lăsate în aceeași sală, într-o îngrămădeală de nedescris, având timp la dispoziție. Unele scriau, altele citeau, iar altele stăteau cu ochii pe pereți, gândindu-se la ce le rezerva viitorul. Printr-un colț de fereastră spartă puteam privi afară.

O dată pe săptămână, la ora zece, gardiana anunța:

– Atenție la mine, e ora de cumpărături!

Aveam posibilitatea să ne înscriem pe niște liste și să comandăm diverse obiecte: hârtie de scris, cerneală, toc pentru peniță, peniță (atât de bune încât li se rupea vârful după prima utilizare), săpun făcut din nisip și lut și „dulciuri“, adică bomboane negre făcute din zahăr de struguri, admise ca să ne mai îndulcească amărăciunea zilelor, probabil. Se bucurau, de altfel, de mare succes.

Nimeni nu deținea tichete pentru rații. Cartelele de alimente găsite asupra fugarilor erau confiscate toate, căci unele aparțineau unor francezi, iar celelalte erau false. Prietenii la curent cu arestarea trimiteau adesea astfel de cartele deținuților. Populația și fundațiile de întrajutorare franceze trimiteau și ele către conducerea închisorii.

„Atelierul“ nu avea nimic dintr-un atelier autentic, cu excepția numelui. Era imposibil să lucrezi ceva, din simplul motiv că acele și foarfecile erau interzise. Ne petreceam timpul într-o stare de somnolență, întreruptă uneori de scandaluri violente, căci, în afară de cele treizeci și cinci de infractoare care încercaseră „să-și pună coada pe spinare fără permisiune“, aveam printre noi și două hoațe de carieră, de trei ori recidiviste, o tăinuitoare de bunuri, complicea unui fabricant de tichete de masă false, și o fată de moravuri ușoare care profitase de vizita la hotel ca să fure niște haine.

Cum armonia era departe de a domni între aceste femei, asistam uneori la schimburi de insulte dintre cele mai pitorești. Era „pegra“ prin excelență. Parcă trăiam într-un roman de Carco[11]…

Printre fugare se aflau o doctoriță alsaciană, o pianistă poloneză, două studente belgiene, soția unui rabin din Anvers, cea a unui

negustor de diamante din același oraș, cinci poloneze cu copiii lor, o rusoaică din Baku, o olandeză și numeroase nemțoaice și austriece.

Tinere sau bătrâne, frumoase sau urâte, înfloritoare sau fanate, tinere sau mame de familie, toate fugiseră din calea deportării.

O tânără franțuzoaică, călăuză benevolă, fusese arestată și închisă împreună cu grupul de fugare pe care îl conducea. Bună la suflet și răbdătoare, avea întotdeauna un cuvânt de consolare pentru cele mai slabe dintre noi. Toate deținutele se bucurau de influența ei benefică și îi cereau sfaturi sau informații. Domnișoara Adrienne era și singura dintre noi care-și păstra întotdeauna calmul.

Într-o dimineață, gardiana noastră, pe care eram obligate s-o numim „șefa“, a venit ca să conducă mai multe prizoniere la vorbitor. Am profitat ca să mă apropii de ea și s-o rog să-mi dea înapoi sticluța cu sirop de tuse.

– V-am spus o dată: nici un sirop! a urlat la mine.

– Tușesc rău și nu le las pe colegele de cameră să doarmă, am încercat să o conving.

Femeia s-a dezlănțuit complet:

– Cine conduce aici, eu sau dumneavoastră? Cine-mi garantează ce este în sticluță? Poate că încercați să vă otrăviți, ce știu eu? Am văzut multe pe aici! Dacă insistați, o să petreceți noaptea în „atelier“ și, dacă mă supăr, vă tai la toate dreptul la scrisori și la pachete pentru o zi.

A ieșit mormăind indispusă.

Această ieșire m-a intimidat în așa hal, încât m-am ascuns în spatele tovarășelor mele.

Ca să mă consolez, i-am scris lui Marius, care aflase probabil ce pățisem de la domnul Jean Letellier.

În scurtă vreme însă, mi-am dat seama că cerberul nostru feminin nu era atât de rău. Obișnuită să le impună o disciplină de fier clientelor ei obișnuite, prezența noastră o descumpănea. Își ascundea jena față de noi sub o asprime burzuluită și zgomotoasă.

Când îi vorbeam, începeam întotdeauna cu formula:

– Îmi permiteți, vă rog, să…

Și eram întrerupte fără excepție:

– N-aveți ce să mă rugați. Eu nu dau decât ordine. Executați-le!

Nu mai îndrăzneam să terminăm fraza:

– … să vă cer acordul pentru a închide fereastra de deasupra patului? Ne udă ploaia.

Ceea ce n-o împiedica să vocifereze a doua zi:

– Cât de leneșă poți să fii ca să lași geamul deschis și să-ți plouă în cap?

Dacă însă vreuna dintre noi îndrăznea să închidă o fereastră fără să ceară voie, imediat răcnea pe o voce care-ți îngheța sângele în vene:

– Cine a închis geamul? Cine comandă aici? Eu, sau voi?

În aceste situații ne blocam într-o tăcere anxioasă.

– Șefa e așa tare-n gură, că te ia durerea de burtă, comenta tăinuitoarea de bunuri furate.

Scenele acestea ar fi trebuit să ne distreze, dar eram prea zguduite de încercările prin care trecuserăm. Mai mult, în fiecare zi aflam despre foste camarade de detenție care fuseseră judecate și luaseră calea lagărului de la Gurs. Îngrozite de perspectiva deportării, eram cu nervii la pământ și suportam cu greu măruntele incidente zilnice.

Într-o sâmbătă seara, domnișoara Adrienne ne-a spus că a doua zi se va ține o slujbă în capela închisorii.

– Ce-ar fi să mergem toate să ne rugăm? Domnul ne ascultă pe toți, indiferent de religie, a sugerat una dintre deținute.

Majoritatea am acceptat.

Înainte să ne conducă la dormitoare, șefa ne-a anunțat:

– Atenție la mine, mâine e slujbă! Care vrea să vină?

Vreo douăzeci dintre noi au ridicat mâna.

– Dacă toate evreicele care ajung acuma la noi urcă în capelă, n-o să mai fie loc pentru bunele creștine, a bombănit ea profund ofuscată.

Domnișoara Adrienne i-a răspuns pe cea mai blândă voce din lume:

– Doamna mea, de ce să nu le lăsăm și pe aceste amărâte să se apropie de Dumnezeu? Așa ne învață oare Domnul nostru?

Argumentul i-a indus o asemenea confuzie, încât șefa și-a pierdut temporar uzul vorbirii. De această dată n-a reușit să recurgă nici măcar la urlete asurzitoare, metoda ei obișnuită. Sunt convinsă că n-a uitat prea ușor acea zi.

A doua zi însă și-a luat revanșa. Când deținutele au dat să intre în micuța capelă din străfundurile închisorii, a tunat dintr-odată:

– Întâi creștinele!

Poate că făcuse această discriminare mai mult din convingere decât din nevoia de a-și recupera autoritatea. Așa înțelegea ea să-și manifeste sentimentele creștine. Nu avea suflet rău, dar era prea pătrunsă de rolul ei de gardiană-șefă a închisorii.

Astăzi îmi dă mâna să glumesc când îmi aduc aminte de ea (o porecliserăm între noi „Madam Atenție-la-mine“), fără resentimente și chiar cu o doză de simpatie. Dacă ne gândim că dispunea de o putere

nelimitată asupra noastră, trebuie să recunoaștem că s-ar fi putut arăta mult mai dictatorială decât o făcuse.

Existența noastră de sărmane deținute avea și unele clipe de destindere. Într-o duminică, o vieneză răvășitoare, blondă cu ochii verzi, căreia nici măcar o sarcină avansată nu-i putea răpi grația, mama băiețelului trimis la orfelinat, a primit vizita copilului, însoțit de o măicuță.

Călugărița ne-a povestit că, pe drum, însoțind copilul, jandarmul îl întrebase cum îl cheamă, ca să știe cum îl predă responsabililor închisorii.

– Cum te numești?

– François Besson, a răspuns copilul, așa cum îl învățaseră părinții lui (căci toată familia dispunea, firește, de acte false).

– Bine, dar care e numele tău adevărat?

– Numele meu este François Besson, a repetat puștiul sigur pe el.

Cum jandarmul insista, copilul i-a răspuns fără a se lăsa intimidat:

– Dacă nu mă credeți, n-aveți decât să o întrebați pe mama numele meu adevărat. Eu știu că mă numesc François Besson.

Jandarmul a rămas cu gura căscată. Nu știa că rezistența morală a acestui tânăr din Israel fusese călită de-a lungul zecilor de secole de istorie.

Călugărița ne-a mai povestit o întâmplare, pe care o redau aici.

Sora care avea grijă de copii la orfelinat l-a întrebat pe micuț:

– Cine a murit, mama sau tatăl tău?

– Și mama și tata sunt în viață, la închisoare. Dar să știți, doamnă, că n-au furat. Sunt închiși fiindcă sunt evrei!

Bunele măicuțe rămăseseră puternic impresionate.

Încurajat de succes, copilul a început să turuie verzi și uscate, informându-ne că primise jucării și că se juca cu micii lui colegi.

– Știi, mama, ei nu sunt evrei, dar sunt destul de drăguți cu mine și nu mă bat.

Mama, mândră ca o regină, le-a povestit femeilor din jur cum micuțul ei le ținuse deja piept jandarmilor în momentul arestării.

– Le-am spus totul așa cum m-ai învățat, a întrerupt-o acesta.

Era un copil blond și rozaliu, cu gropițe în obraji, leit maică-sa. Cuvintele și atitudinea lui trădau maturitate, erau atent cumpănite. Privindu-l, mi-am spus în sinea mea: „Într-o bună zi, va deveni unul dintre acei evrei antipatizați de toată lumea. Va fi considerat prea dezghețat, prea isteț și insuportabil de abil. După așa o școală a vieții! La numai șase ani! Sărmanul de el!“

Ușa „atelierului“ s-a deschis și șefa a proclamat din prag:

– Atenție la mine, e ora supei!

Pe masă au apărut recipiente umplute cu supă de linte și tăiței, în onoarea zilei de duminică.

Ora de vizită se încheiase…

Buna măicuță de la orfelinat și copilul roz au plecat.

Francis Carco (1886–1958), scriitor francez cunoscut pentru romane a căror acțiune se desfășoară în cartierele rău famate ale Parisului, utilizând din belșug elemente de argou (n.tr.)

XII. Saint-Julien

După o săptămână, un grup de deținuți se pregătea să fie dus la palatul de justiție de la Saint-Julien. Unii ca să fie audiați de judecătorul de instrucție, alții spre a fi prezentați în fața tribunalului. Eu făceam parte din al doilea grup.

La ora șase dimineața am fost trezite de tradiționalul „Atenție la mine“, urmat însă de cuvintele „Se pleacă la tribunal!“ Apoi, șefa a făcut apelul, pocind majoritatea numelor. La orice observație răspundea invariabil:

– Fac și eu ce pot, dar ce-i cu numele astea, ce, suntem turci?… Pe mine să nu mă puneți să vorbesc în latină!

Am izbucnit toate în râs, cu șefa în frunte, mulțumită de savoarea propriilor cuvinte.

Ne-am instalat în „duba“ improvizată.

Această călătorie la tribunal a fost o adevărată recreație pentru noi, căci am putut părăsi pentru câteva ore închisoarea. Am admirat soarele, pădurea, câmpurile, Alpii, cu coamele lor cernute de zăpadă, iarna în toată splendoarea ei. De asemenea, am intrat în contact cu prizonieri de dată mai recentă, care aveau noutăți de afară.

Am călătorit, așadar, împreună cu alți deținuți: hoți, vagabonzi, bețivi, spărgători și tăinuitori. Un ucigaș cu cătușe la mâini, păzit de doi jandarmi, era vedeta grupului. Stătea lângă o brunetă frumoasă, arestată pentru că dansase într-un loc public.

– Dansul! De când e dansul o crimă? se indigna ea.

Bărbații se prefăceau indignați și ei, ca să-i facă plăcere. Nimeni însă nu i-a atras atenția că singura crimă a majorității celor din jur era aceea că încercaseră să scape de deportare.

Când am ajuns la Saint-Julien, „nou-venitele“ au fost trimise într-o sală, la judecătorul de instrucție. Am răspuns la întrebările uzuale și ne-am justificat, ca de obicei, decizia de încerca să fugim din țară. Cum nu intraserăm încă în legătură cu un avocat, „cazul nostru“ a fost amânat cu opt zile.

Am fost conduse apoi într-una dintre marile săli ale tribunalului, unde am fost lăsate să urmărim dezbaterile, care au început cu câțiva delincvenți.

– Am înțeles, ați vrut cu orice preț un pui pentru revelion, dar de ce i-ați căsăpit și pe ceilalți nouă? l-a întrebat judecătorul pe unul care furase zece pui de găină.

– Veneau singuri la mine, a explicat omul, atunci m-am gândit la

prietenii mei. Ce cadou mai frumos decât un puiuț de Crăciun?

Vorbea foarte serios. Martorii au confirmat că, într-adevăr, omul dăduse puii mai departe. Exterminatorul din poiată a fost condamnat la o lună de închisoare cu suspendare.

Imediat apoi a început procesul cel mai important al zilei, cel al asasinului. Experții au prezentat depoziții lungi, după care au fost chemați martorii și, în sfârșit, acuzatul, un bărbat înalt și extrem de palid, s-a ridicat în picioare.

Evreu de naționalitate germană, ucigașul se refugiase în Franța împreună cu soția lui. La început trăiseră liniștiți la Paris, din banii trimiși de o rudă din Elveția. După ordinul de arestare a evreilor germani, considerați coloana a cincea, cuplul a fost separat: ea la Gurs, el într-un fort. După șase luni, femeia, bolnavă, epuizată, cu sistemul nervos grav dereglat, a fost pusă în libertate. După o lună, în baza legii de revizuire a situației evreilor germani și austrieci, a fost eliberat și soțul ei. Au primit reședință forțată într-o mică localitate din Alpii Maritimi, unde și-au reluat viața normală.

Cu toate acestea, femeia nu reușea să scape de coșmarul lunilor petrecute la Gurs, când crezuse că soțul ei fusese deportat în Est. Era atât de îngrozită, încât îl implora s-o ucidă dacă o astfel de situație avea să se repete. Multă vreme, soțul refuzase.

Femeia suferea de insomnie. Într-o noapte, a înghițit un flacon întreg de somnifere; a fost adusă la viață, dar imediat a declarat că la prima ocazie avea să încerce din nou să se sinucidă. Spunea că nu putea continua să trăiască sub amenințarea permanentă a deportării.

Ca să o liniștească și fiind el însuși convins că represiunea nu se va relua, bărbatul îi jurase că o s-o omoare și că apoi își va lua și el zilele. Din acea clipă, femeia devenise exemplar de calmă, aproape senină. De profesie infirmieră la domiciliu, a început să aibă grijă de copiii și de bolnavii din sat cu atâta devotament, încât toată lumea îi trata pe cei doi cu multă simpatie și recunoștință, a relatat un martor.

Legile rasiste aplicate în Franța din 1942 au readus la ordinea zilei persecuții din ce în ce mai violente. Cuplul s-a decis să ia calea riscantă a fugii în Elveția.

Echipați doar cu o valiză mică, în care ascunseseră un brici mare din oțel, au pornit-o către frontieră, alături de alți fugari, sub conducerea unei călăuze.

Au fost prinși chiar când se pregăteau să sară peste sârma ghimpată. Într-o fracțiune de secundă, în timp ce jandarmii îi imobilizau pe ceilalți membri ai grupului, femeia a scos briciul din valiză, i l-a dat soțului ei și i-a spus doar atât:

– Hans, ai jurat!

Înnebunit el însuși de spaimă și hipnotizat de voința fermă a soției, omul i-a tăiat gâtul. Când a văzut că se apropie jandarmii, a încercat să se sinucidă, provocându-și două tăieturi adânci, și a căzut plin de sânge lângă cea care fusese aleasa inimii lui. Ultimul său gest, a povestit unul din vameșii care au asistat la scenă, a fost să o strângă la piept pe muribundă. Un alt vameș i-a confirmat depoziția, adăugând:

– Am fost acolo. Exact așa s-au petrecut lucrurile.

La fața locului a fost chemat un medic, care nu a putut decât să constate decesul femeii și situația gravă a bărbatului, pe care l-a trimis de urgență la spitalul cel mai apropiat, după ce i-a pansat provizoriu rănile. Cei doi au fost duși în localitatea Z., ea la morgă, el pe masa de operație.

– Cum de-a scăpat ucigașul cu viață după tăietura pe care și-a făcut-o, aceasta trece peste puterea mea de înțelegere, onorată instanță. O spun cu toată convingerea, avem de-a face cu una dintre acele manifestări ale hazardului, pe care am putea-o califica drept miraculoasă, dacă vrem să ne raportăm la intervenția divină. De altfel, dacă examinați oribilele cicatrice rămase pe trupul ucigașului, puteți să vă faceți o idee despre gravitatea rănilor.

Când medicul-expert a învârtit capul deținutului, sala a fost străbătută de un fior. Chiar și de la distanță se vedeau două cicatrice mari, încă nevindecate complet, care se încrucișau la mijlocul gâtului.

– Când și-a revenit în simțiri, disperat, a profitat de un moment de absență a paznicilor ca să-și smulgă pansamentul și a fost găsit într-o baltă de sânge. Tot spitalul a fost bulversat. Numai constituția lui excepțional de robustă l-a scăpat cu viață, în ciuda propriei voințe, căci am fost nevoiți să-l legăm ca să evităm o nouă tentativă.

Tribunalul era puternic impresionat.

A luat cuvântul acuzarea:

– Indiferent de amploarea tragediei, faptele sunt fapte: femeia a murit asasinată. Bărbatul este în fața noastră – în viață. Cer pedeapsa obișnuită în astfel de cazuri, cu circumstanțe atenuante.

Omul s-a așezat la loc, lăsând impresia că își făcea, fără nici o plăcere, datoria profesională.

Avocatul apărării a prezentat în cuvinte bine meșteșugite viața celor doi persecutați, cu perioadele ei succesive de speranță și de deznădejde. Și-a încheiat pledoaria cu aceste cuvinte:

– Domnilor jurați, când medicul aici prezent a ordonat transferul muribundului, care trebuia supus unei intervenții chirurgicale de urgență, mașina l-a dus mai întâi la spitalul din localitatea cea mai apropiată, la Z. Primarul, anunțat telefonic despre sosirea iminentă a

tragicului transport, a luat o decizie ce va rămâne pe veci înscrisă în anuarul rușinii: „E un evreu. Nu vreau probleme cu nemții în comuna mea. Duceți-l la Saint-Julien!“ Convoiul a trebuit să mai parcurgă câțiva kilometri înainte de a-i putea lăsa pe cei doi, moarta și muribundul.

Dinspre jurați s-au auzit exclamații dezaprobatoare, preluate de întreaga sală.

– Iată, domnilor jurați, ce grozăvie se poate întâmpla în Franța anului 1942! Pentru a ne șterge de pe conștiință această acțiune abominabilă, cer ca acest om să fie pus imediat în libertate. El nu poate și nu trebuie să fie inculpat pentru crimă, căci singura crimă pe care a comis-o este aceea de a-și fi ținut o promisiune sacră, gest pentru care a încercat să plătească prețul suprem!

O oră mai târziu, acuzatul părăsea sala epuizat de emoții și de oboseală, purtat pe umeri de două suflete caritabile din public. Fusese achitat.

Tribunalul mai avea o sesiune după-amiază și, cum deținuții nu puteau fi aduși decât toți odată, am fost închiși până la finalul lucrărilor în celula pe care o cunoșteam deja, căci petrecusem o noapte acolo înainte de transferul la penitenciar.

De această dată eram douăzeci și unu de deținuți, înghesuiți, întinși pe cele două paturi de campanie sau în picioare, pe culoar. Două savoiarde drăguțe ne-au adus masa de la hanul învecinat. Am mâncat cum am putut, claie peste grămadă, căci eram lihniți.

Poveștile pe care am avut ocazia să le aud în orele de așteptare erau teribil de dureroase: părinți cărora li se răpiseră copiii; mame de familie rămase fără soți; un tată cu două fetițe, de șase și de opt ani, a căror mamă fusese arestată în timpul unei razii la Marsilia. Femeia ieșise la cumpărături și nu se mai întorsese acasă. Un avocat din Bruxelles, un industriaș din Mulhouse, un preot din Praga îmbrăcat în țăran; doi scriitori germani, o doctoriță psihanalistă, tot nemțoaică, o cântăreață austriacă de operă, un rabin din Anvers a cărui familie de șapte persoane fusese deportată în timp ce el ținea slujba, un pastor, o femeie cu sugarul ei etc., etc. Fiecare nou „caz“ părea mai tragic decât precedentul. Un crescendo de suferințe, de deportări, de dispariții!

Printre noi, hoțul de găini făcea figură de favorit al destinului. Era, de altfel, foarte mulțumit de sentința primită și se simțea bine în compania noastră. Am împărțit cu el țigările și mâncarea, căci bietul om nu mai mâncase pe săturate de la faimosul revelion cu pui.

Din discuțiile cu nou-veniții am aflat că autoritățile germane

înlocuiseră cam peste tot în Franța trupele italiene de ocupație cu soldați ai Reichului. Germanii înregistrau victorii pe toată linia, situația politică le era favorabilă, demersurile lor diplomatice erau încununate de succes, iar țara întreagă gemea sub un jug din ce în ce mai greu.

În acea seară, la distribuirea corespondenței, mi-am auzit strigat numele. Primisem o scrisoare de la bunul meu profesor, care, deși își planificase să locuiască la Nisa, se stabilise până la urmă la Lyon, din rațiuni de familie. Îl anunțasem despre arestarea mea și acum îmi scria că, ținând seama de capetele de acuzare (deplasare fără autorizație, tentativă de trecere ilegală a frontierei), era aproape sigur că urma să fiu trimisă în lagărul de la Gurs. Partea bună era că nu mă aflam în pericol iminent de deportare. Mi-a promis că avea să vină să mă vadă imediat ce ajungeam în lagăr, ca să analizăm împreună posibilitățile unei eliberări.

Toată bunăvoința și tot devotamentul din scrisoarea lui nu mă puteau consola față de perspectiva de a ajunge la Gurs. Am petrecut o noapte agitată, căutând o soluție și gândindu-mă la cum aș putea organiza o nouă tentativă de fugă în străinătate. Nu vedeam nici una. Prin minte mi-a trecut rapid, ca o pală de vânt, gândul fugii supreme. O femeie se sinucisese cu trei zile mai înainte, chiar când trebuia să fie transferată. Spărsese fereastra sălii unde fusese încuiată, în așteptarea jandarmilor, și își tăiase venele cu un ciob. Știam însă că-mi lipsea curajul. Mult prea multe legături mă țineau încă prizonieră în această existență. Iubeam viața, iar gândul de a-i revedea pe mama și pe cei dragi îmi dădea energia necesară ca să caut salvarea.

A doua zi, la ora când se distribuia corespondența, am fost din nou strigată. Primisem o scrisoare de la Marius. Îmi scria cât de tare îi duruse vestea eșecului meu, cât de neliniștiți fuseseră în perioada sărbătorilor de Crăciun și îmi povestea despre prieteni care se interesau constant de soarta mea. Mă întreba cu tristețe ce sentință primisem: încarcerare sau lagăr? Cum putea ajunge la mine? Suma pe care i-o cerusem îi fusese trimisă avocatului meu, prin mandat telegrafic.

Printre altele, îmi spunea că expediase tichete pentru rații de alimente pe adresa închisorii. Scrisoarea mi-a dat curaj și m-a consolat. Puteam conta, așadar, pe ajutorul unui avocat, speranța supremă a oricărui deținut.

A doua zi am primit un colet plin cu atâtea minunății și rarități, încât am făcut senzație: două pulpe de iepure, fructe confiate, săpun, două prosoape și un cearșaf.

Deținuta complice a falsificatorului de tichete a exclamat:

– Săpunul tău este chiar săpun adevărat!

Am găsit și trei ace de cusut ascunse într-o cutie, sub o roată de camembert bun. Pentru prima dată după mult timp am redescoperit plăcerile gustului, căci mâncatul devenise pentru mine un exercițiu tern obligatoriu.

În acea noapte, Cenușăreasa a dormit pe un cearșaf alb, cu sulul pe care punea capul învelit într-un prosop curat.

Într-o dimineață, șefa m-a convocat cu o voce de stentor. Am urmat-o la vorbitor, unde mă aștepta avocatul meu, cu care am făcut cunoștință.

În afara mandatului telegrafic, mai primise pașaportul meu și diverse documente. Faimoasa recomandare a Președinției Consiliului de Miniștri din 1939 și-a făcut din nou apariția, alături de cartea lui Jules Chancel.

Avocatul era un om afabil, așa că am stat la taclale. Mi-a spus zâmbind că dosarul meu conținea dovezi care m-ar fi putut scăpa de acuzații mult mai grave decât încercarea de trecere frauduloasă a frontierei în Elveția. De altfel, a adăugat, rigorile justiției fuseseră relaxate puțin, căci atenția ocupantului german era concentrată momentan în altă parte. Unii refugiați fuseseră eliberați după ispășirea pedepsei, alții, trimiși înapoi în orașele de reședință sau orientați către departamente mai puțin supravegheate de naziști. Procesele în curs, mi-a explicat, nu erau decât o formalitate obligatorie, în absența căreia germanii ar fi luat ei înșiși, fără nici o problemă, toate măsurile represive, folosindu-se de primul pretext. În felul acesta ar fi ajuns să controleze toată administrația polițienească și judiciară a țării. Prin urmare, autoritățile franceze trebuiau să afișeze cea mai strictă asprime față de refugiați, ca să evite acapararea ultimelor instituții ce mai aparțineau Franței.

Săptămâna care stătea să înceapă sub auspicii luminoase mi-a permis să nutresc câteva speranțe, de care m-am agățat bucuroasă.

Aceeași săptămână a fost marcată și de eliberarea domnișoarei Adrienne, care, înainte de plecare, a găsit pentru fiecare dintre noi o vorbă de încurajare sau un sfat. Mie mi-a dat adresele unor persoane la care aș fi putut apela după ce-mi regăseam libertatea.

Alte deținute care se liberau au promis că ne vor ține la curent cu soarta lor, ca să știm și noi ce ne așteptă.

Un lucru neplăcut a închis acea săptămână: am constatat că sejurul nostru colectiv la „pârnaie“ ne adusese păduchi multora dintre noi.

Mare emoție! Am început, febrile și conștiincioase, să ne despăduchem una pe cealaltă, activitate care ne-a ocupat toată ziua. Aveam impresia că mă găsesc într-una dintre acele cuști pline de maimuțe al căror spectacol similar mă distra așa de tare în fragedă tinerețe.

Șefa și-a făcut din nou apariția și ne-a anunțat pe un ton grav:
– Atenție la mine! Zi de tribunal.

A citit numele deținutelor ajunse între timp „veterane“, pe care le pronunța fără ezitare și cu un accent impecabil, apoi cele ale „ălora noi“, care trebuiau să ajungă, la rândul lor, în fața judecătorului de instrucție.

Deținuții, bărbați și femei, s-au suit în autobuz într-un freamăt de bucurie interioară. Pe drum însă, mașina noastră a intrat în coliziune cu o camionetă și motorul a refuzat să mai pornească. Era ca inima unui colos, care, șocată de propria crimă, a încetat să mai bată. Victima autobuzului, camioneta, complet zdrobită, zăcea răsturnată în șanț. În zadar s-a chinuit șoferul, ajutat de jandarmi, să reanimeze bestia. Inutil! Deținuții au fost nevoiți să străbată kilometrii rămași pe jos. Eram numeroși, iar grupul care se mișca cel mai încet a fost încătușat, căci „rămânea *espres* în urmă“, cum spunea unul dintre paznici.

Arestul, amprentarea, prezentarea la corecțională, cătușele, nu lipsea nimic. Intrarea grupului nostru în tribunal, puternic încadrat de o escortă de jandarmi, mi-a amintit ilustrația unei cărți de Courteline și m-a amuzat.

Primul caz a fost cel al unei călăuze care organizase numeroase expediții peste graniță, cu prețuri ce puteau ajunge la o sută de mii de franci pe cap de fugar. Pentru că pretindea aceste sume exorbitante a fost condamnat la trei ani de muncă forțată.

A venit rândul unei femei cu un copil mic în brațe. A primit o pedeapsă de o lună de închisoare, pentru că încercase să fugă din țară. Era citată, în același timp, și ca martor împotriva călăuzei sale.

După ce luase suma asupra căreia se înțeleseseră, ghidul îi ceruse, pe drum, încă cinci bancnote noi de o mie de franci.

– Știu că mai aveți bani la dumneavoastră.

– Nu zic că nu, i-a răspuns femeia, dar nu cunosc pe nimeni în Elveția și, așa cum vedeți, copilașul meu este bolnav.

– Cum vreți, dacă nu-mi dați banii, vă las aici, i-a zis călăuza.

Femeia s-a executat, că nu avea de ales. Au mai parcurs doi kilometri, însă copilul a început să plângă, a apărut un jandarm, iar ghidul a rupt-o la fugă. Femeia a fost transferată la vamă, unde l-a

regăsit, nu fără o anumită plăcere, pe escrocul care fusese prins și el imediat după arestarea ei.

Procurorul și judecătorii l-au taxat fără menajamente pe inculpat, care a fost condamnat pentru escrocherie și șantaj.

Au fost judecați apoi patru tineri cu vârste cuprinse între douăzeci și douăzeci și cinci de ani. La izbucnirea războiului se înrolaseră voluntari, împreună cu un grup de cincizeci de tineri evrei polonezi. Când se încheiase armistițiul fuseseră trimiși în Maroc și încorporați în calitate de „prestatori“ în Legiunea Străină. Cincisprezece dintre ei, care aveau familii în Franța, primiseră totuși permisiunea să rămână în lagărele metropolei înainte de a fi liberați. Au început însă persecuțiile, și opt dintre „prestatori“ au fost deportați în Germania, pe când alții au reușit, cu eforturi supraomenești, să ajungă în Anglia. Ultimii patru străbătuseră pe jos distanța dintre Alpii Maritimi și frontiera elvețiană, sfârșindu-și periplul… în arest. Judecătorii s-au consultat între ei și au ajuns la concluzia că foștii voluntari ar fi fost mai bine protejați într-un lagăr de muncă francez decât într-o așa-zisă libertate.

Un negustor de diamante din Anvers, a cărui soție murise într-un lagăr de prizonieri din Belgia, iar cei cinci copii i se răspândiseră prin lume, a fost judecat, asemenea celor mai mulți dintre noi, pentru deplasare cu acte falsificate și tentativă de trecere frauduloasă a frontierei. La rândul lui, depusese plângere împotriva milițienilor care îl arestaseră.

– În timpul percheziției, a explicat avocatul său, milițienii au găsit asupra lui două săculețe de mătase, cusute în căptușeala pardesiului, pline cu diamante. Fiecare săculeț avea atașată o notiță detaliată privind greutatea, culoarea și dimensiunea fiecărei pietre. Negustorul cususe o listă similară în interiorul șepcii și trimisese o copie unor prieteni francezi de la Grenoble. Dacă intra în bucluc, prietenii lui promiseseră să ceară înapoi pietrele prețioase și să le dea copiilor, în momentul în care aceștia ar fi reapărut. Găsind săculețele, milițienii le-au luat și s-au făcut nevăzuți. Când au revenit, unele pietre și notițele descriptive dispăruseră. Negustorul a refuzat să semneze procesul-verbal de confiscare. Știind că soarta îi era pecetluită și că nu mai are nimic de pierdut, încerca să recupereze măcar o parte din avere, ca să-și ajute copiii.

Polițiștii au fost nevoiți să admită că duseseră cele două săculețe într-o încăpere alăturată.

– Era așa de aglomerat, încât nu puteam să examinăm în siguranță niște obiecte atât de mici. Inculpatul nu vrea decât să se răzbune pe noi, a declarat unul dintre oamenii legii.

Cum însușirea bunurilor deținutului reprezenta o gravă încălcare a legii, avocatul a cerut să i se facă dreptate clientului său. Verdictul a fost amânat cu două săptămâni, căci urmau să fie efectuate cercetări suplimentare.

Trei doamne în vârstă, cu părul strălucitor de alb, au compărut concomitent, fiind apărate de același avocat. Cea mai tânără avea… șaizeci și doi de ani, iar cea mai bătrână, șaptezeci și doi. Cea mai înaltă era încadrată de celelalte două, slabe, aproape fragile. S-au deplasat împreună la bară, pentru aceleași delicte: circulație prin țară fără permisiune și tentativă de trecere frauduloasă a frontierei.

Una dintre ele avea o fiică măritată la Zürich, cealaltă, despărțită de fiul ei, deportat de nemți, voia să i se alăture prietenei sale. Cea de-a treia fusese nevoită să părăsească azilul comunității evreiești din Toulouse, unde fusese închisă din ordinul regimului de la Vichy, și se regăsise pur și simplu fără acoperiș deasupra capului. O luase către Elveția, deoarece auzise că era cel mai bun refugiu pentru amărâți ca ea.

Oare cum și-au închipuit ele că vor sări peste gardurile de sârmă ghimpată? m-am întrebat privindu-le. Oare se gândiseră vreo clipă la dificultățile care le așteptau? Ori le ignoraseră complet, gândindu-se că, dacă Marea Roșie se deschisese ca să-i lase să treacă pe copiii lui Israel, atunci și sârma ghimpată se va da la o parte ca să treacă trei bătrâne în căutarea libertății? Mai credeau încă în miracole, atât de frecvente în istoria strămoșilor lor? Uitaseră oare că, din acea epocă îndepărtată, Dumnezeul lor, Eternul, Dumnezeul tunetelor și al răzbunării, părea să fi uitat de poporul lui ales?

După o scenă mișcătoare au fost achitate toate trei, cu ordin să se întoarcă la reședințele lor anterioare.[12]

Ca într-un vis, mi-am auzit strigat numele. M-am ridicat. Am simțit mai mult decât am văzut privirile lăsându-se asupra mea. Am rămas dreaptă cât timp avocatul meu a făcut prezentarea cazului. Tentativă de trecere frauduloasă a frontierei, dar în posesia vizei elvețiene. Majoritatea proceselor vizau străini sosiți recent în Franța ca să scape de persecuții, pe când eu locuisem multă vreme în țară, unde îmi efectuasem și studiile. Fusesem nevoită să trăiesc ascunsă luni de zile, până când niște prieteni elvețieni, aflând în ce situație grea mă aflam, mi-au trimis viza. Forțată de pericolul iminent, fără a-mi dori acest lucru, am încercat, până la urmă, să părăsesc această Franță pe care o consideram a doua patrie. Tentativa de fugă cu acte false, pe care le trimisesem înapoi ca s-o protejez pe franțuzoaica de la care le primisem, eșuase.

– Dacă ar fi păstrat documentele, clienta mea ar fi putut trece cu ușurință drept franțuzoaică și s-ar fi putut întoarce în oraș.

Apoi, ridicând glasul, avocatul meu a dat citire scrisorii de recomandare din 1939. La cuvintele: „… solicităm ca ea să se bucure, în țara noastră, de toate drepturile și libertățile“, dinspre judecători s-a auzit un murmur.

Această recomandare respinsă, disprețuită, batjocorită chiar de atâtea ori, îi permitea acum avocatului meu să ceară pentru mine autorizația excepțională de a mă stabili oriunde în Haute-Savoie, în orice sat, cătun, orășel sau chiar la Annecy, alături de dreptul de a mă deplasa liber între granițele departamentului.

Cererea apărătorului meu a fost satisfăcută pe de-a-ntregul. Am primit pedeapsa minimă, cu suspendare, și am fost pusă în libertate.

Am fost dusă înapoi la penitenciarul din Annecy, unde am fost nevoită să aștept până a doua zi încheierea formalităților.

Pentru prima dată după foarte multă vreme am căzut într-un somn odihnitor, fără coșmaruri și fără griji.

La ora șase și jumătate dimineața am coborât, ca de obicei, la „atelier“. De această dată, aveam la mine bocceluța, cearșaful și prosopul, căci speram să nu mă mai întorc niciodată în acel dormitor.

Speram, dar fără prea mare convingere…

În februarie 1944 am aflat prin intermediul unor prieteni că una dintre aceste biete bătrâne, despre care mă interesam constant, fusese capturată de Gestapo și transferată în lagărul de la Drancy.

La grefă mi-am primit înapoi bijuteriile și banii. Gardiana mi-a dat și obiectele lăsate spre păstrare. Se purta aproape afabil cu mine, păstrând, firește, distanțele obligatorii. Ostilitatea ei față de sticluța cu sirop rămăsese însă neștirbită. Când mi-a dat-o înapoi, vizibil reticentă, mi-a venit ideea unei glume. Am desfăcut flaconul și am luat câteva înghițituri. Femeia a fost străbătută de un fior de groază. Șefa era cu adevărat convinsă că în sticluță era otravă!

– Ei, hai, hai! N-aveam nici un chef să vă văd dând ortul popii în închisoarea mea, m-a pus la punct cu asprime.

N-am înțeles niciodată de ce acest sirop roz îi inspirase o asemenea suspiciune.

Pe la ora zece, un milițian a venit să ne conducă la jandarmerie, unde avocații noștri urmau să ne predea mandatele de punere în libertate. Eram opt persoane, cinci femei și trei bărbați.

În sfârșit, poarta grea s-a deschis și am putut să ieșim.

Eram fericiți și mergeam fără să ne grăbim, ceea ce a făcut-o pe șefă să-și exercite pentru ultima dată puterea asupra noastră:

– La pas! La pas! Mai repede!

Înainte de a da colțul acelei străzi memorabile, m-am mai întors o dată și am privit clădirea aceea masivă, cu zidurile sale înalte, dintre care se ițea un copac trist, cu vârful lipsit de frunze. Îl contemplasem de multe ori – crescuse prea mult în înălțime, în căutarea nostalgică a spațiului și a libertății.

– La ora patru pornim spre Gurs, a anunțat brusc unul dintre milițieni.

– La Gurs?… La Gurs? au strigat opt voci la unison. Dar avocații noștri ne-au spus că suntem liberi!

– Ba nu, i-a răspuns simplu omul legii. O decizie nouă, anunțată ieri, ne-a ordonat să transferăm pe toată lumea la Gurs.

Nu-mi venea să cred. O tăcere de plumb s-a lăsat peste micul nostru grup. Cu groaza în suflet, am intrat în clădirea jandarmeriei.

O oră mai târziu s-au prezentat trei avocați, cu mandatele de punere în libertate pentru clienții lor, împreună cu care au și plecat.

Avocatul meu nu venise și mă simțeam, dintr-odată, teribil de

singură. Intrasem într-o stare de nervi vecină cu nebunia.

Miliţianul îmi arunca din când în când priviri maliţioase. Străduindu-mă să depăşesc ura cordială pe care mi-o inspira, l-am rugat să-i telefoneze avocatului meu, ca să-l informeze despre situaţia apărută. A refuzat net, spunându-mi că treaba jandarmeriei nu era să alerge după mandate de eliberare, ci de arestare!

– Avocaţii n-au decât să vină, că doar pentru asta sunt plătiţi, ce naiba!

A ieşit din încăpere, din fericire.

Un alt jandarm a intrat imediat după el şi m-a asigurat că figuram pe lista persoanelor eliberate.

– Nu-l luaţi în serios pe colegul, îi place să mai glumească. Totul va fi bine. Răbdare!

Eu nu mai rezistam însă. Eram moartă de oboseală şi complet deprimată. Am izbucnit într-un hohot de plâns cu lacrimi calde.

Când m-a văzut zguduită de suspine, jandarmul s-a grăbit să-mi aducă un pahar cu apă rece pe care mi l-a întins repetându-mi patern:

– Gata, gata!

Puţin după prânz, avocatul meu, care fusese reţinut la tribunal toată dimineaţa, a sunat la jandarmerie ca să anunţe că va aduce mandatul meu de punere în libertate în cursul după-amiezii. Jandarmul era tot numai un zâmbet. Mi-a dat să semnez câteva hârtii şi mi-a spus:

– Sunteţi liberă. Eram sigur. Acum, hai, duceţi-vă să mâncaţi o masă bună şi să beţi un pahar de vin.

Impresionată, i-am întins mâna.

– Vă mulţumesc, domnule. Sunteţi un adevărat francez.

Mi-a apucat degetele şi mi le-a strâns cu fermitate:

– Curaj, doamnă! Ne vor plăti pentru tot, pe cuvântul meu de savoiard.

Făcuse acelaşi jurământ solemn ca şi Marius, meridionalul.

Am traversat curtea mare cu un pas şovăielnic. Nu mă puteam abţine să nu mă întorc din când în când, ca să mă asigur că nu eram urmărită de vreun jandarm. Văzând că, într-adevăr, nu era nimeni în spatele meu, am ieşit în pas normal. Odată ajunsă afară, a trebuit să mă aşez pe o bornă din faţa intrării, căci simţeam că leşin. Am închis ochii şi, cu bocceluţa la picioare, am încercat să-mi reglez respiraţia.

Piaţa pe care o vedeam în faţa mea mi se părea uriaşă. Nu găseam

curajul să o traversez. M-a salvat o bătrână care trecea pe acolo și pe care am abordat-o când a ajuns în dreptul meu.

– Vă rog să-mi dați voie, doamnă, să merg lângă dumneavoastră până la restaurantul cel mai apropiat.

Femeia m-a ajutat să mă ridic, mi-a cules bagajul de pe jos și, luându-mă de braț, m-a condus ca pe o bolnavă. Nu-i voi uita niciodată amabilitatea și ajutorul afectuos. Nu mi-a pus nici o întrebare. Cât de recunoscătoare i-am fost!

Încet, am ajuns la o terasă închisă și m-am așezat la o masă. I-am mulțumit călduros.

A salutat-o pe patroana localului, cu care părea să fie prietenă, și înainte să iasă mi-a adresat cu afecțiune un semn de rămas-bun.

A venit să-mi ia comanda o brunetă fermecătoare, fiica patronilor, după cum aveam să aflu. Am rugat-o să transmită un preaviz telefonic familiei Marius.

Mi-a atras atenția că străinii nu aveau voie să efectueze convorbiri telefonice exterioare, dar s-a oferit să facă formalitățile pe numele ei.

Am început să mănânc, cu ochii la lac, la soare, la cer, la copaci și la trecătorii din jur.

O oră mai târziu am primit legătura cu familia Marius. S-au bucurat foarte tare când au auzit că mi-am recăpătat libertatea și mi-au promis că vin să mă viziteze în Savoia. Conversația noastră s-a încheiat cu un straniu acces de veselie, căci un fenomen acustic bizar ne dubla cuvintele. Oare eram ascultați cu ajutorul unui receptor special? Nu aveam de unde să știu și nici nu-mi păsa foarte tare. Eram liberă!

Am rămas mai multă vreme la soare, am citit scrisori și am scris răspunsuri privind din când în când în jurul meu: peisajul, trecătorii, forfota străzii. Reluam contactul cu viața… Când am vrut să plătesc pentru convorbirea telefonică și pentru masă, nu mică mi-a fost surpriza să aflu că totul era deja plătit de doamna cea cumsecade care mă condusese aici, plus o prăjitură și o cafea. Această dovadă de simpatie, amabilitatea tinerei savoiarde și cuvintele încurajatoare ale lui Marius mi-au redat curajul.

Am revenit în stradă și am descoperit că, de câte ori ieșeam afară, sufeream de un fel de vertij, de care am scăpat de-abia după o săptămână.

Pe rue Royale, la colț, m-am întâlnit cu frumoasa vieneză și cu băiețelul ei precoce. Ținând cont că purta o sarcină avansată, instanța o lăsase în libertate și o autorizase, în așteptarea verdictului pentru soțul și tatăl ei, să se instaleze la un hotel din localitate. Fusese însă

pusă sub supraveghere, trebuind să se prezinte de două ori pe zi la comisariat „ca să facă act de prezență“.

Am stat puțin de vorbă. M-a sfătuit să aleg hotelul unde stătea și ea, ai cărui patroni, buni savoiarzi, erau drăguți cu refugiații. Recomandarea venea la momentul potrivit, așa că m-am îndreptat imediat într-acolo.

Nu era decât șase după-amiaza, dar oboseala și ideea unui pat cu cearșafuri curate, cu o pernă adevărată, o plapumă și o pătură erau prea puternice. M-am culcat. Femeia de serviciu mi-a adus două buiote cu apă fierbinte și, un sfert de oră mai târziu, un platou cu lapte, pâine și brânză! Am gustat puțin din toate aceste „specialități“, apoi, ca un animal epuizat, m-am abandonat în brațele somnului.

Astfel au trecut mai multe zile, dar n-am reușit să-mi regăsesc în întregime liniștea. Niște pași mai apăsați pe scară, sunetul soneriei în timpul nopții, vocile mai stridente de pe palier, toate aceste evenimente mărunte mă făceau să sar în picioare, udă leoarcă de transpirație, cu răsuflarea întretăiată.

Într-o noapte, am auzit trei lovituri violente în ușa vecină.

– Cine e acolo? s-a auzit o voce de bărbat.

– Poliția! a venit răspunsul sever.

Ușa s-a deschis după câteva minute și l-am auzit pe vecinul meu exclamând:

– Dobitocule! Chiar nu ești în toate mințile! Cum ți-a dat prin cap să mă trezești așa?

– S-ar zice că te-ai speriat puțin. A fost doar o glumă! i-a răspuns vizitatorul râzând în hohote.

– Mda, ce să zic, o glumă foarte bună, acum, când poliția își bagă nasul peste tot! a mormăit celălalt.

Apoi, cei doi au început să discute despre cu totul altceva.

În ceea ce mă privește, eram complet îmbrăcată, cu valijoara într-o mână și autorizația de ședere la Annecy în cealaltă. Cum de-am reușit să fiu gata în doar câteva minute? Raziile de la Nisa mă ajutaseră să capăt o dexteritate ieșită din comun…

A doua zi, toți locatarii hotelului vorbeau despre „gluma nocturnă“. Cei proaspăt eliberați și cei care stăteau ascunși, așteptând momentul să fugă din țară, fuseseră cuprinși de panică. Glumețul, pe care nu-l bănuiesc de răutate, habar nu avea de atmosfera care domnea în clădire.

Astăzi îmi vine să râd când îmi aduc aminte de nebunia care mă cuprinsese și, mai ales, când mă gândesc cum trebuie să fi arătat.

La Annecy m-am întâlnit cu cei mai mulți dintre deținuții care scăpaseră odată cu mine. Așteptau permisele de călătorie ca să se întoarcă la vechile lor reședințe.

O serie de scrisori și de cărți poștale primite din alte departamente ne-au pus însă din nou în alertă.

O austriacă ne-a povestit că, abia eliberată și ajunsă înapoi în regiunea Alpilor Maritimi, căzuse „grav bolnavă“ (codul pentru „în pericol de deportare“) și că Sophie (ea însăși) pornise din nou spre Grenoble, ca să se apropie iarăși de frontieră, evident.

O alta vorbea despre „o criză gravă de reumatism“ (fuga imediată).

O nemțoaică, plecată de la închisoare, împreună cu soțul ei, la reședința lor de la Nîmes, a aflat că „François“ (miliția) venise să-i „invite“; cuplul trăia la o fermă mare, unde erau „îngrijiți“ (a se citi: ascunși), în așteptarea „culesului viilor“ (nouă tentativă de fugă din țară). În regiunea Haute-Garonne se declanșase o „epidemie de scarlatină“ (un val de deportări).

Două tinere doamne din Gurs ne-au anunțat că „tatăl lor“ (avocatul) nu-și pierduse speranța să le revadă curând, deoarece „condițiile atmosferice erau, în acest moment, favorabile alpinismului“. Alții ne mai informau că familiile lor fuseseră deportate.

Dar în Isère „vremea era superbă, aproape primăvăratică“, și nefericiții de acolo începeau să respire din nou mai în voie.

Foștii deținuți care obținuseră permisiunea să locuiască provizoriu în diferite mici localități din Savoia erau și ei optimiști cu privire la viitor. Acest armistițiu, precum o vacanță, calmase spiritele și insuflase curaj oamenilor.

La Nisa, la Grenoble și în întâlnirile mele cu alți fugari, auzisem pronunțat adesea numele abatelui F. de la Annecy.

M-am dus la el imediat ce mi-am recâștigat libertatea, alături de mulți refugiați care căutau ajutor și consolare. Casa era pustie. Am văzut o ușă în capătul unui culoar și am bătut.

Abatele mi-a deschis chiar el. Era în contre-jour, așa că n-am putut să-i disting decât silueta înaltă. L-am urmat într-o încăpere spațioasă, unde m-a invitat să mă așez la o masă ticsită de hârtii și de pachete de diferite dimensiuni. Unele nu erau legate, și am putut observa că erau pline cu cafea, orez, zahăr, ceai… Pe scaune se găseau pachete mai mari, iar abatele a fost nevoit să dea unul la o parte ca să se așeze. S-a instalat în fața mea, și abia atunci l-am putut vedea în plină zi.

Privirea și chipul lui transmiteau o blândețe infinită. Nu văzusem

niciodată în viața mea o privire atât de directă. Simțeai imediat că îți acorda încredere. Bunătatea lui radia căldură, iar prezența lui te liniștea ca soarele unei dimineți splendide.

Abatele trebuie să-și fi făcut o impresie destul de dramatică despre mine, căci a doua zi mi-a spus că starețа unei mănăstiri îmi oferea adăpost, ca să-mi recapăt forțele și să-mi regăsesc liniștea sufletească.

Am acceptat cu plăcere invitația și m-am dus la mănăstirea ce strălucea, albă, pe fundalul munților.

Când am sunat, parcă o mână invizibilă a împins poarta, care s-a deschis spre o grădină superbă, plină cu pomi fructiferi.

Am înaintat spre intrare.

Sora Ange îndeplinea de nu mai puțin de treizeci și cinci de ani funcția de portar. Câte ființe umane vor fi intrat la mănăstire sub privirea ei binevoitoare! Îndeplinea de atâta timp acest nobil oficiu, încât chipul ei devenise imaginea ospitalității. Părea la curent cu situația mea și m-a invitat să mă așez într-o sală de lângă intrare, în așteptarea primirii la „maica noastră“.

Stăteam așezate lângă fereastră. Sora Ange mi-a povestit despre copaci, marea bucurie pământească a măicuțelor care erau pasionate de grădinărit. Mi-a oferit un măr iernatic superb, din producția proprie, o varietate din Savoia care dăduse roade foarte gustoase în acel an.

Dinspre orfelinatul din incinta mănăstirii se auzeau râsete și voci de copii.

Maica stareță m-a primit cu amabilitate. Mi-a explicat că orfelinatul adăpostea mai mulți copii ai căror părinți fuseseră deportați. Urmau să fie duși în Elveția de către o soră carmelită a cărei venire era așteptată.

– Copiii aceștia nu râd niciodată, a suspinat.

Câte sărmane făpturi hăituite își găsiseră adăpost la mănăstire!

Starețа a ridicat ochii spre crucifixul de fildeș de pe perete și a tăcut. Se ruga.

M-am îndreptat spre partea din spate a clădirii, mișcată și reconfortată de această primire maternă.

Liniștea așezământului nu era tulburată de nimic. Grădina acoperită cu o mantie albă mă apăra de lucrurile de afară. Munții formau un al doilea zid de protecție în jurul meu. Peste tot domnea pacea.

Am început să-mi reiau, încet, progresiv, ritmul normal al vieții.

Dimineața, la ora șase, un clopot viguros dădea deșteptarea.

Pașii vătuiți ai măicuțelor care ieșeau din dormitoarele lor abia se

auzeau pe culoare.

La scurt timp după aceea, clopotul ne invita la capelă, urmat de glasul cristalin al clopoțelului care anunța începutul slujbei.

Soarele se ridica în toată măreția lui și inunda cu lumină mănăstirea, munții și pământul întreg.

După slujbă, cu o expresie de seninătate vizibilă pe chipuri, surorile se îndreptau spre obligațiile și treburile lor din ziua respectivă.

Sora Célestine le povestea copiilor istoria păgânilor, a necredincioșilor, a ființelor diabolice, căzute, a căror mântuire venise la vremea sorocită. Credința ei în puterea miracolului era profundă și convingătoare. Publicul o asculta cu lăcomie, captivat.

Natura din jur mă calma, deși nu puteam regăsi în sânul ei bucuria de altădată. Eram conștientă că obținusem doar o scurtă pauză. Profitam de acest sejur de pace trecătoare ca de un medicament prețios, pe care îl sorbeam cu înghițituri mici, ca să-mi recapăt puterile pentru încercările viitoare.

Războiul continua să facă ravagii în Europa, iar persecuțiile împotriva evreilor erau tot mai violente.

Familia mea se găsea pe o parte inaccesibilă a planetei.

Trecutul era încă recent și viitorul rămânea plin de amenințări.

În fiecare zi ne întâlneam cu abatele. Câteodată cobora cu bicicleta prin noroiul vreunei coline, iar poalele sutanei lui purtau urmele deplasărilor dificile. Se ducea să-i viziteze pe bolnavii și pe infirmii din toată regiunea, le aducea consolare celor rămași fără speranță și se furișa până în locul unde se ascundeau membrii Rezistenței, pentru a le duce scrisori, mâncare, țigări și cuvinte de îmbărbătare.

Uneori, când mă duceam la el, îl prindeam chiar când se pregătea să iasă pe ușă. Îl vedeam îndesând prin buzunare obiecte dintre cele mai diverse: un flacon de medicamente, pachete de țigări, o pungă de cafea, două perechi de șosete și, într-o zi, chiar o sticlă de vin roșu!

Într-o zi, văzându-mi uluirea, a glumit:

– Nici nu-ți vine să crezi câte încap în buzunarele unui preot, nu-i așa? Ah, era să uit… cu aceste cuvinte, a îndesat în buzunar și o pereche de papuci, care au dispărut instantaneu!

A izbucnit într-un râs sănătos.

Venea adesea să mă viziteze la mănăstire, acest refugiu ideal pe care mi-l găsise într-un moment când rezistența mea ajunsese la limită.

Uneori îmi vorbea despre bolnavii lui, despre credincioși, despre câte un botez sau o ultimă împărtășanie, întotdeauna cu aceeași

solicitudine afectuoasă.

Nu uita pe nimeni, îi primea pe fugari fără comentarii și le indica el însuși drumul spre frontieră sau îi dădea în grija unor localnici, care se achitau fără ezitare de periculoasa misiune încredințată. Găsea întotdeauna și peste tot francezi dispuși să-i ajute pe cei persecutați.

Nu manifesta nici un fel de prudență, nici o reținere în exercitarea operei sale de caritate și se arunca plin de curaj, cu fruntea sus, în vâltoarea unor pericole pe care cu siguranță le cunoștea.

Oare pietatea lui profundă îl făcea să creadă că Providența îl va apăra întotdeauna în misiunea lui creștină? Sau își accepta plenar destinul, lăsându-se la mâna voinței divine, supunându-se deciziilor ei?

Într-o dimineață, n-am mai reușit să cobor din pat. Boala care lucra de multă vreme în mine a ieșit violent la suprafață. Cuprinsă de febră, am zăcut zece zile într-o stare de semiconștiență.

Ca printr-o ceață densă, o vedeam pe sora Ange cum își apleca deasupra mea aripile albe ale bonetei. Îmi dădea să beau un amestec de ceaiuri parfumate care îmi potoleau setea și mi se păreau licori dumnezeiești.

O uriașă nevoie de somn pusese stăpânire pe mine. Dormeam și visam că mă prăbușeam într-un hău din care emanau vapori soporifici cu care era inutil să lupt, așa că renunțam la orice rămășiță de voință și mă abandonam în brațele somnului.

Câteodată visam că-mi dormeam ultimul somn, că am murit, și eram pătrunsă de o pace nesfârșită. Un singur regret îmi rămânea, că nu mi-am putut revedea iubita și bătrâna mamă. Atunci plângeam și o strigam delirând.

Când mi-am revenit, pe ferestrele dormitorului se vedea surâzând palid soarele de aprilie.

Copacii începeau să înmugurească.

Cerul era de un albastru palid.

Primăvara își intra în drepturi.

Doamna Marius a venit și ea în vizită. Mi-a adus viza de Elveția, reînnoită de consulatul de la Nisa, și mi-a povestit că majoritatea cunoștințelor noastre comune fuseseră deja deportate, iar cele rămase se ascundeau. Italienii nu mai aveau nici o putere de multă vreme. În Alpii Maritimi fuseseră înlocuiți complet de germani…

Mi-a spus că se temea pentru viitorul meu și că nu trebuia să mai zăbovesc.

Ne-am luat rămas-bun, iar ea a plecat înapoi la Nisa. N-aveam s-o mai revăd decât după încheierea războiului.

Într-o minunată zi de aprilie, am luat, pentru a doua oară, drumul frontierei.

Mi se descrisese cu lux de amănunte locul unde sârma ghimpată era mai joasă, căci un șanț plin cu apă servea drept obstacol natural. Prin locul acela se putea trece cu riscul unei răceli zdravene, mai ușor de vindecat decât o deportare în Germania.

În vremurile acelea, o afecțiune ca răceala te făcea să râzi…

M-am îndreptat, așadar, spre locul indicat în pas vioi, mergând de-a lungul gardului de sârmă ghimpată în spatele căruia era Elveția.

Mi-a venit de mai multe ori să mă cocoț pe sârme și să sar de cealaltă parte, însă nu era deloc ușor, iar instrucțiunile pe care le primisem erau clare: așteaptă să ajungi la șanț!

În sfârșit, iată-mă ajunsă…

Mi-am suflecat rochia și m-am pregătit să sar.

– Ce faceți acolo?

Fusesem văzută de un soldat care mă păndea, ascuns în spatele unui copac.

Am înțeles pe loc inutilitatea oricărui răspuns și, oricum, mi-ar fi fost imposibil să deschid gura.

Știam că această a doua tentativă, considerată recidivă, avea să mă trimită direct și fără judecată în lagărul de la Gurs. Știam ce mă aștepta acolo, dar, în loc de spaimă, mă cuprinsese un sentiment de absență, de vid. Totul era departe. Timpul parcă își oprise curgerea.

S-a scurs astfel o eternitate.

– Mergem înapoi la Saint-Julien, am auzit o voce care vorbea franceza cu accent italian, cântat.

Ne-am pus în mișcare. Nu mă gândeam la nimic.

După câțiva kilometri, pe drum au apărut doi polițiști pe biciclete.

Am simțit o groază teribilă; soldatul m-a luat de braț.

Polițiștii se apropiau.

– *Bel tempo! Soleil! Bon pour la terre! Moi, paysan la-bàs. Terra napolitana. Bella, bellissima terra!*

Polițiștii au trecut pe lângă noi.

La Saint-Julien, italianul s-a oprit la stația de autobuz. Mi-a făcut semn să urc în cel care pleca spre Annecy, m-a instalat pe un scaun și mi-a pus pe genunchi bocceluța. Mi-o luase din mână și mi-o cărase el tot drumul.

A coborât. Autobuzul a demarat.

Un țăran napolitan tocmai îmi făcuse cadou viața… nu mă dăduse

pe mâna călăilor…

Am admirat spectacolul grandios al Alpilor derulându-se sub ochii mei și în suflet am început să fredonez, din nou, dulcea melodie a recunoștinței…

Am ajuns înapoi la hotelul meu din Annecy, unde patroana m-a primit cu foarte multă amabilitate și mi-a înmânat o convocare sosită în absența mea. Prefectura mă informa că era nevoită să-mi retragă permisul de ședere prelungită.

Vieneza locuia tot acolo, cu „cei doi bărbați ai ei“, cum își numea soțul și tatăl. M-a pus la curent cu faptele zilei: situația se agravase dramatic între timp.

Mi-a povestit că, în urma unui ordin al regimului de la Vichy, toți refugiații, fără excepție, trebuiau să se prezinte de două ori pe zi la poliție. Multă lume fugea din departamentele fruntașe la deportări, iar încercările de forțare a frontierei cu Elveția ajunseseră la fel de frecvente ca în decembrie.

La prefectură m-am așezat la coadă alături de alți străini, în fața unui funcționar care punea întrebările obișnuite de identificare, fără a insista însă asupra rasei. Cei cărora nu li se trecuse mențiunea rasistă în actele de identitate și-au primit permisele de ședere fără această indicație, omisiune ce avea să se dovedească extrem de importantă în zilele următoare!

Mă simțeam încă în siguranță, măcar pentru câteva săptămâni, deși amenințarea pândea din umbră.

Orașul roia de autoturisme pline cu nemți despre care se spunea că ar fi de la Gestapo. Erau cazați toți într-unul dintre marile hoteluri ale orașului. Instalaseră, în plină rue Royale, un birou de recrutare pentru muncitorii francezi, unde opreau autobuze pline de bărbați tineri, adunați fără voia lor. În jurul vehiculelor izbucneau uneori demonstrații spontane și unii tineri fugeau cu ajutorul trecătorilor.

Pe geamurile chioșcului de recrutare erau expuse caricaturi de propagandă antisemită dintre cele mai revoltătoare.

Pentru un observator extern, acest departament francez ar fi părut că-și continuă liniștit viața, sub ocupație italiană.

La întoarcere, am avut suficient timp la dispoziție ca să mă plimb pe îndelete pe străzile din Annecy și să fac unele descoperiri ciudate.

În mijlocul unei piețe susură o fântână, iar în apropiere, un pod din vremuri de mult apuse, cu balustrada lui grațioasă, seamănă cu o jucărie.

O pasarelă pare desprinsă dintr-un decor de teatru, și doar curentul

rapid al unui pârâu și mirosul înțepător al plantelor acvatice îi dau consistență. În capătul străzii se vede o biserică veche, înconjurată de clădiri vetuste.

Într-o altă piață tronează un turn rece, mâncat de igrasie. E o fostă închisoare, unde, cu numai câțiva ani înainte, încă erau închiși prizonieri. Din fericire, fusese dezafectată între timp.

Rătăcesc pe străduțe, parcurg un pasaj foarte lung și îngust, pe sub case antice; simt un frison pe spate. Dintr-odată, mă trezesc în piațeta însorită din fața unei alte biserici. Într-un alt pasaj, un lampadar electric își aruncă lumina pe o boltă milenară, părând de-a dreptul anacronic în decorul medieval. Scări tocite de pași urcă brusc în spirală. Miros a igrasie, dar nu duc în cine știe ce locuință troglodită, ci în fața unei uși de stejar sculptate meșteșugit. Să batem, cu ajutorul mânerului din bronz. Să intrăm… locuința seamănă cu un muzeu!

Timpul a fost îndurător cu culorile deschise ale plafonului, iar podeaua este un adevărat mozaic de parchet prețios. Pe pereți sunt expuse tablouri, în vitrine, porțelanuri vechi și dantele încă și mai vechi.

Îmi reiau plimbarea prin Annecy: iată un grilaj vechi din fier forjat, cu flori întrepătrunse. Un portal vechi este decorat cu basoreliefuri înfățișând personaje din Scripturi.

Multe magazine din cartierele vechi au firme sculptate în lemn sau pictate.

Unele clădiri te fac să întorci capul prin puritatea stilului.

Casa lui Francisc de Sales este locuită, în continuare, de trecutul glorios al acestui sfânt, mare senior și spirit luminat în același timp.

Am ajuns acum în grădina fostei Episcopii, cu superba ei peluză. Mă opresc ca să admir un acacia milenar, plin de flori albe. Lângă el, un acacia roz, de aceeași vârstă. Covorul creponat al petalelor întrețesute te conduce la apele liniștite ale unui pârâiaș care nu duce nicăieri.

Mă așez pe o bancă acoperită de mușchi, la umbra unui stejar masiv, și privesc copiii Franței care dansează grațios prinși în horă, cântând:

Nous n'irons plus aux bois,
Les lauriers sont coupés…[13]

*

În acest timp, istoria își urma cursul.

A doua viză pe care o primisem a expirat și ea.

Domnul Marius, care era la curent cu eșecul celei de-a doua tentative de fugă, a aflat de la consulatul elvețian de la Nisa că

permisul meu de intrare în țară, reînnoit a treia oară, trebuia ridicat de la consulatul din Annemasse.

În același timp, prietenii mei din Elveția m-au informat că era pentru ultima dată când puteau obține prelungirea vizei și că le-ar fi fost imposibil să mai depună vreo cerere în numele meu.

De pe o zi pe alta, m-am trezit confruntată cu o alegere extrem de dificilă: să-mi asum riscul pierderii vizei, sau pe cel al unei noi tentative de fugă peste graniță?

Pe când mă frământam așa, fără nici un avertisment, m-am trezit cu domnul Marius la ușă. Își luase patruzeci și opt de ore de concediu ca să facă o călătorie de treizeci și patru de ore, căci se simțea dator față de mine.

Mi-a relatat oroarea evenimentelor survenite în Alpii Maritimi de când părăsisem Nisa și mi-a spus:

– Sunt un om dintr-o bucată, fără multă școală… să mă iertați că îndrăznesc, dar e inutil și periculos să mai așteptați. Mai bine riscați încă o tentativă de fugă decât să rămâneți la îndemâna nemților! E o nenorocire ce-am văzut! Nenorocire! Nu vă spun decât atât: fugiți, doamnă!

I-am prezentat orașul Annecy. A găsit că e mic și că lacul e foarte frumos, „dar nu se compară cu o mare“.

Le-a trimis cinci sau șase cărți poștale rudelor și prietenilor de la Nisa. Râdea pe sub mustață de șocul pe care-l vor avea la aflarea noii sale escapade fantastice. Era pentru prima dată, într-o viață de muncă intensă, când Marius ieșea din orașul natal.

Îl măcina însă un dor amarnic de soția lui, de afacerea lor înfloritoare și, mai ales, de soarele mediteraneean.

– N-aveți decât să spuneți ce vreți, dar soarele de aici nu e ca al nostru.

Mi-a trimis și mie o carte poștală de la Nisa, pe care a scris că „lumea e frumoasă, dar nicăieri nu e mai bine decât la căsuța ta“.

În istoria Franței sub ocupație, paginile dedicate regiunii Savoia vor fi printre cele mai glorioase și mai înălțătoare.

Caracterul savoiardului era cel mai frumos lucru din acest ținut care își menținea cu încăpățânare independența și primea cu brațele deschise refugiați din alte părți, mai vitrege, ale Franței.

Rezistența își vedea rândurile întărite cu opozanți la adresa regimului nazist veniți din toate colțurile țării și multe familii adăposteau ilegal victime ale persecuției.

Este adevărat că efectivele miliției și Gestapoului creșteau, la rândul lor, și se infiltrau peste tot.

Experiența din alte departamente lăsa să se prevadă că ocupația italiană din Savoia avea să fie înlocuită destul de repede de cea germană.

Forța regimului de la Vichy sporea progresiv…

În luna mai 1943, un grup de refugiați s-a dus la poliție ca să facă act de prezență, ca de obicei. Au fost arestați toți și închiși în beciurile primăriei, în așteptarea unor instrucțiuni de la Vichy.

Vieneza a fost avertizată că soțul și tatăl ei se găseau printre oamenii arestați. Înnebunită, a dat fuga la primărie, apoi la prefectură, de acolo la jandarmerie, doar ca să se întoarcă în lacrimi la primărie… unde un funcționar francez i-a spus că nu vedea altă soluție decât să facă apel la protecția autorităților italiene.

Femeia s-a dus imediat la hotelul unde își făcuse sediu administrația italiană. Comandatul a rugat-o să aștepte, apoi s-a suit în mașină, s-a dus la prefectură și a ordonat eliberarea imediată a tuturor deținuților. După acest succes răsunător, vieneza mea a fost poreclită „ambasadoarea“ și nu a fost ultima dată când a vorbit în numele prizonierilor, al celor eliberați și al transfugilor. S-a dovedit că dispunea de resurse neașteptate.

Într-o dimineață, stăteam pe marginea lacului, când am observat o tânără femeie pe care parcă o cunoșteam de undeva. Când a ajuns în dreptul meu am recunoscut-o: vieneza! Dar cât de mult se schimbase! Zveltă, pe tocuri înalte, nu mai purta nici o urmă a sarcinii…

– Felicitări! E băiețel, sau fetiță? am întrebat-o când s-a așezat alături de mine.

– Dacă aș fi fost cu adevărat însărcinată, mi-ar fi venit sorocul de mult timp, mi-a răspuns râzând. Nu, nu eram câtuși de puțin gravidă! Medicul din lagăr, un bun francez care i-a scăpat pe mulți, mi-a fabricat un certificat de sarcină ca să scap de deportare. O centură rezistentă a făcut restul. De-acum însă, nu mai am nevoie de ea.

Am rămas siderată.

Acest șiretlic nu era decât un exemplu din cele o mie și unul de trucuri pe care le încercau bieții oameni ca să scape de persecuții.

În luna mai, poliția locală a fost obligată, printr-un ordin direct de la Vichy, să noteze în actele de identitate ale francezilor și străinilor de origine iudaică mențiunea *Evreu.*

Trebuia să fug, cu orice risc, înainte ca această ștampilă să mă transforme în prizonieră.

„Scapă cine poate“ se dovedea din nou singura soluție posibilă.

Am aflat de la consulatul din Annemasse că viza mea nu sosise

încă.

Am început să mă ascund din nou.

Faimos cântec francez pentru copii, „Nu mai mergem la pădure / Căci dafinii au fost tăiați…“ (n.tr.)

Am primit viza prelungită opt zile mai târziu… Era valabilă doar o lună!

Din nou, mi-a fost făcut instructajul indispensabil. În primul rând, trebuia să mă retrag de urgență la mănăstire ca să nu fiu arestată într-o razie din stradă.

Cum dispuneam de acte de identitate fără mențiunea rasială, încă puteam să mă deplasez prin oraș fără să mă expun unui pericol imediat.

La ora șapte seara am plecat de la mănăstire la hanul unde mi se spusese să mă prezint. Acolo, am cerut să vorbesc cu vameșul H.

De origine din cătunul E., suspectat de superiori că ar fi ajutat mai mulți transfugi, dar nedovedit încă, vameșul continua să treacă oameni peste graniță, în ciuda pericolelor la care se expunea.

Știa că voi veni.

Vesel și afabil, era în toane bune când m-a primit.

M-a prezentat hangiței ca pe o prietenă de-a soției lui, doritoare să petreacă o lună de vacanță la han.

– Ah, dacă e așa, am înțeles…, a răspuns patroana fără să pară cu adevărat convinsă.

Vameșul mi-a dat să mănânc și să beau. Mi-am dat seama că era foarte popular în local, iar felul în care am fost servită mi-a dat de înțeles că și aici, la fel ca în multe alte case savoiarde, „situația“ era cunoscută și că domnul H. și protejații săi se bucurau de multă simpatie.

Cu toate acestea, toată siguranța mi s-a evaporat când doi jandarmi au intrat și s-au așezat la o masă alăturată. În scurt timp însă, mi-am dat seama că indivizii mă ignorau intenționat: s-au apropiat de masa noastră ca să schimbe o vorbă cu niște cunoscuți și aproape că s-au frecat de mine, fără să dea vreun semn că m-ar fi văzut.

I-am șoptit vameșului că eram îngrijorată, dar mi-a răspuns că trebuia să mai stăm, întrucât îl așteptam pe fiul lui. „Un viitor licențiat!“, a adăugat cu mândrie. După cinci minute a apărut.

Era un băiat de șaisprezece sau șaptesprezece ani, brunet, cu o șapcă de școlar pe cap. Se ținea cu nasul pe sus și avea aerul că disprețuiește anturajul de la han. A făcut un semn și ne-am ridicat.

Am plecat.

Pe drum, l-am auzit pe școlar șușotind cu tatăl său, care părea în defensivă.

– Să vezi ce față o să facă mama, a bombănit băiatul.

– Gata, ce am făcut, am făcut, i-a răspuns categoric tatăl.

Aveam șapte kilometri de străbătut pe lângă gardul de sârmă ghimpată. Vameșul îmi arăta, din loc în loc, porțile fabricate de populațiile frontaliere savoiardă și elvețiană, care întrețineau un trafic intens. Încuiate cu lacăt noaptea și descuiate pe timpul zilei, trecerile făceau obiectul unei supravegheri stricte a armatelor italiană și germană, alături de milițienii francezi.

Vameșul pronunța cuvântul „miliție“ într-un mod special, cu un dispreț accentuat.

Înțelesesem deja că termenul avea o conotație peiorativă puternică pentru mulți francezi.

Jandarmul care ne păzise pe timpul transferului la arest subliniase: „Noi nu suntem milițieni“, iar un coleg de-al lui îl completase: „Sper că nu ne confundă cineva cu milițienii!“

La vremea respectivă, nu pricepeam complexitatea acestei distincții.

Nevasta vameșului mi-a oferit o primire rece, dar n-o puteam condamna, căci soțul ei era deja compromis și se expunea în continuare pericolului.

Viitorul licențiat, la rândul lui, mă trata cu ostilitate. S-a avântat într-o discuție pe care tot el a provocat-o, reproșându-i tatălui său că era prea antigerman, prea imprudent și prea oportunist.

Am petrecut o noapte fără somn sub acoperișul lor, cu gândul la ziua următoare. Ca să-mi fac curaj, mi-am repetat că fuga în Elveția o să mă ajute să restabilesc legătura cu mama și cu toți ai mei.

Am stat așa și am ticluit planuri mari până a început să se crape de ziuă. O frumoasă și însorită zi de iunie.

Soția vameșului s-a grăbit să mă vadă plecată și m-a însoțit o bucată de drum.

Am mers pe coama unui deal, de unde puteam vedea, în vale, drumul național pe lângă care șerpuia parcă până la infinit gardul de sârmă ghimpată, întărit suplimentar în această regiune.

La lumina zilei am văzut mai bine amplasarea acelor portițe, dar și grănicerii plasați la fiecare două sau trei sute de metri, îmbrăcați în verde, cu pană la pălărie și pușcă în bandulieră – italieni! Unii stăteau în picioare, alții se odihneau pe taluz ori sprijiniți de câte un copac, pe când alții patrulau încolo și încoace.

Când am ajuns lângă un viaduct m-am despărțit de doamna H. Acum trebuia să urmez drumul național și să găsesc un loc de trecere deschis.

Am pornit pentru a treia oară pe această cale periculoasă,

savurând, în același timp, prospețimea dimineții.

Iminenta despărțire de Franța mă întrista, așa că am încercat să-mi iau rămas-bun de la munți, de la câmpuri, de la satele liniștite și de la vastul orizont deschis. Sufletul mi-a fost pătruns de amărăciune la gândul că eram obligată să părăsesc această țară minunată pe furiș, ca un răufăcător.

Ca să mă îmbărbătez, am rememorat toate suferințele, aproape supraomenești, pe care le îndurasem, dar și teribila năpastă ce se abătuse asupra Franței. Dintr-odată, am fost cuprinsă de un sentiment diferit, de iubire față de țara pe care tocmai încercam să o părăsesc.

.....

Un țăran cosea iarba pe marginea drumului.

– Ce zi frumoasă, i-am spus, lăsându-mi bocceluța la picioare și ștergându-mi fruntea de transpirație.

– Păi, da. E frumos, mi-a răspuns omul.

– Spune-mi, prietene, portița o fi deschisă? i-am șoptit fără nici o introducere.

– E deschisă, dar zilele asta a plouat și cred că e cam blocată de rugină, mi-a răspuns fără să ridice capul.

„Ce să fac? Ce să fac?“, mă chinuiam în sinea mea, simțind cum mă apucă panica.

– Să mă duc? l-am întrebat pe țăran.

– Duceți-vă repede! Repede… Curaj!

Cu aceste cuvinte, omul și-a reluat munca, îndepărtându-se câțiva pași.

„Acum, ori niciodată!“, a strigat vocea voinței încordate la maximum în interiorul meu.

Am ajuns la portiță, care chiar era înțepenită.

Am tras din toate puterile.

Instinctiv, am aruncat o privire spre santinelă…

Un soldat italian fugea spre mine!

Fără să mă mai gândesc la nimic, într-o stare de delir, am încălecat cum am putut obstacolul și m-am aruncat cu totul în partea cealaltă!

Hainele mi s-au agățat în sârma ghimpată. Am căzut lată…

Imediat apoi am auzit un foc de armă.

.....

Un alt soldat fugea spre mine – cu pușca în mână!

Am rămas la pământ, ametită de căzătură, așteptând resemnată.

– Ridicați-vă, doamnă, nu sunteți rănită. Italianul a tras în aer, mi-a

spus soldatul în franceză, ajutându-mă să mă ridic.

– Unde sunt?

– Ei, cum unde? În Elveția, dacă nu mă înșel.

Abia atunci am priceput și am fost cuprinsă de o fericire fără margini. Bucurie, speranță, imensă ușurare…

Eram în Elveția! Eram salvată!

M-am pus în mișcare, cu sângele șiroindu-mi pe mâini și pe gambe, încercând să-mi aranjez cât de cât hainele sfâșiate.

Brusc, zăgazurile s-au rupt. Plângeam… încet, încet, lacrimile reținute atâta timp au început să mi se scurgă pe obraji… chipul parcă mi-era scăldat într-un izvor cald. Am înghițit această apă amară, iar plânsul m-a eliberat de povara ce-mi zdrobea pieptul.

Discret, soldatul elvețian mergea la câțiva metri în fața mea, ducându-mi bocceluța, tristă tovarășă a evadărilor mele, unde înghesuisem tot ce luasem din Franța, în afara unei inimi zdrobite și obosite de moarte…

SFÂRȘIT

14 iulie 1889 – Vine pe lume Frymeta Idesa Frenkel, cunoscută ca Françoise Frenkel, la Piotrków, în regiunea Łódź din Polonia.

Înainte de 1914 – Paris, studiază literele la Sorbona.

1919 – Efectuează un stagiu de pregătire la o librărie de pe rue Gay-Lussac.

1921 – Françoise Frenkel fondează, împreună cu soțul ei, Simon Raichenstein, prima librărie franceză din Berlin, „La Maison du Livre“[14].

1933 – În noiembrie, Simon Raichenstein se refugiază în Franța. Françoise Frenkel rămâne să se ocupe singură de librărie.

Iulie 1939 – Françoise Frenkel părăsește Berlinul la câteva zile de declarația de război și se instalează la Paris, unde rămâne timp de nouă luni[15].

28 mai 1940 – Fuge de la Paris în sudul Franței și, cu o zi înainte, își depune valiza la depozitul Colisée (Champs-Elysées).

Decembrie 1940 – Sosește la Nisa. Februarie 1941, închiriază o cameră la hotelul La Roseraie.

Iulie 1942 – Simon Raichenstein este arestat în timpul unei razii, la Paris. Va fi deportat pe 24 iulie din lagărul de la Drancy și va muri pe 19 august la Auschwitz-Birkenau, în Polonia.[16]

26 august 1942 – Razii la Nisa și în tot sudul Franței. Françoise Frenkel își găsește refugiu la „Marius“, un salon de coafură și frizerie (12, rue Saint-Philippe, între rue de France și Promenade des Anglais).

14 noiembrie 1942 – Gestapoul îi confiscă valiza lăsată de doi ani la depozitul Colisée.

Decembrie 1942 – Françoise Frenkel pleacă de la Nisa și încearcă să fugă în Elveția. Este arestată și încarcerată la Annecy, apoi este judecată și achitată.

Iunie 1943 – Françoise Frenkel reușește să treacă clandestin frontiera franco-elvețiană. Începe imediat să lucreze la volumul de față.

Septembrie 1945 – *O librărie în Berlin* vede lumina tiparului la Editura Jeheber (Geneva).

Sfârșitul anului 1945 – Probabilă întoarcere la Nisa.

1958 – Françoise Frenkel înaintează o cerere de despăgubire pentru confiscarea valizei de către Gestapo.

18 ianuarie 1975 – Françoise Frenkel încetează din viață la Nisa.

Vezi Corine Defrance, „«La Maison du Livre français»“ à Berlin (1923–1933) et la politique française du livre en Allemagne“, în Hans-Manfred Bock, Gilbert Krebs, *Échanges culturels et relations diplomatiques: présences culturelles à Berlin au temps de la République de Weimar*, Presses de la Sorbonne nouvelle, 2005.

În 1959, când a depus cererea de indemnizare, și-a datat sosirea „în prima jumătate a lunii iulie 1939“, a se vedea documentul din anexă, p. 294. În memoriile ei, Françoise Frenkel indică o dată diferită: 27 august 1939.

Înscris pe Zidul numelor, la Memorialul Shoah-ului de la Paris

„După câteva luni, afluența crescândă a clienților m-a obligat să măresc spațiul, iar librăria s-a mutat în zona mondenă a orașului.“ (p. 24)

Numărul 39a de pe Passauerstrasse, unde se găsea librăria La Maison du Livre, nu mai există. Era situată la stânga imobilului Art nouveau alb. Locul ei este ocupat astăzi de clădirile marelui magazin KaDeWe, care au fost bombardate în 1943, apoi, reconstruite și extinse în 1950.

La Maison du Livre este prima librărie franceză din Berlin. Deschisă în 1921, a fost condusă de Françoise Frenkel împreună cu soțul ei, Simon Raichenstein. Ca și ea, bărbatul a studiat la Paris înainte de Primul Război Mondial, mai întâi la École supérieure d'aéronautique, în 1913, apoi la École spéciale de mécanique et d'électricité.

Amenajată inițial pe Kleiststrasse numărul 13, librăria s-a mutat pe Passauerstrasse numărul 27, apoi la numărul 39a, la intersecția cartierelor Charlottenburg, Schöneberg și Wilmersdorf, unde a ajuns o etapă obligatorie pentru scriitorii francezi din perioada interbelică. Jules Chancel povestește că „Doamna Raichenstein […] a încercat să creeze în librăria ei un centru al gândirii franceze“.[17]

În 1933, dintr-un document întocmit la Service des oeuvres françaises à l'étranger, aflăm că, în același an, Ambasada Franței a respins o „cerere de subvenție extraordinară“ pentru La Maison du Livre, amenințată cu falimentul „din cauza evenimentelor“[18]. O scrisoare a lui Henri Jourdan de la Institutul francez relatează însă că dacă „cucoana“ de la librărie a fost „boicotată“, decizia nu ar fi fost luată „fiindcă era evreică“, ci pentru că „i se reproșează că răspândește gândirea franceză“[19]. Pe 10 mai 1933, Simon Raichenstein

obține un pașaport Nansen[20]. Părăsește definitiv Berlinul și se stabilește la Paris pe 9 noiembrie.

Timp de cinci ani, Françoise Frenkel se ocupă singură de La Maison du Livre. În vara lui 1939, își părăsește apartamentul și librăria „exact așa cum erau“[21] și se exilează la Paris.

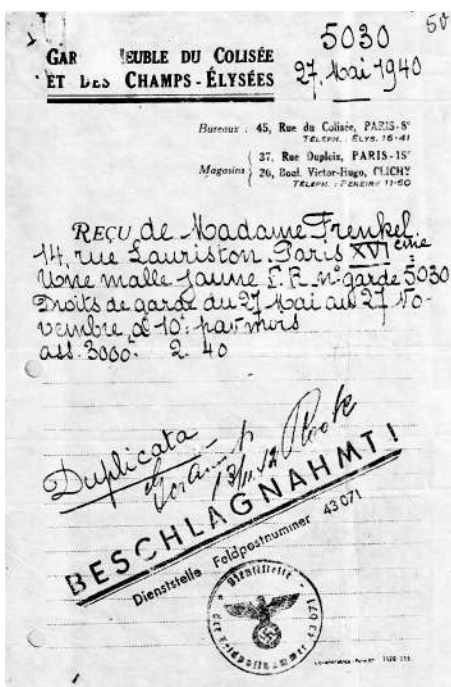
GAR[illegible]EUBLE DU COLISÉE
ET DES CHAMPS-ÉLYSÉES
5030
27 Mai 1940
Bureaux : 45, Rue du Colisée, PARIS-8e
TÉLÉPH. : ELYS. 16-41
Magasins : 37, Rue Duplcix, PARIS-15e
26, Boul. Victor-Hugo, CLICHY
TÉLÉPH. : PEREIRE 11-60
REÇU de Madame Frenkel
114, rue Lauriston Paris XVIème
Une malle jaune F.F. n° garde 5030
Droits de garde du 27 Mai au 27 Nov
vembre à 10 par mois
ant. 3000. 2. 40
Duplicata
BESCHLAGNAHMT!
Dienststelle Feldpostnummer 43 071
Gebührenfrei
Gst. Feldpostnr. 43 071

„Ei bine, exact aceeași valiză, salvată atunci ca printr-o minune, îmi fusese

confiscată de germani tot la Paris, sub pretextul apartenenței mele rasiale. Am aflat-o la întoarcerea la Avignon din cartea poștală trimisă de gestionarul depozitului parizian unde îmi lăsasem lucrurile.“ (p. 82)

Bonul de primire de la depozitul Colisée de lângă Champs-Elysées pentru valiza lui Françoise Frenkel, datat 27 mai 1940. Ștampila de confiscare aplicată de armata germană în 1942.

Acest bon de primire se află printre documentele din dosarul de despăgubire depus de Françoise Frenkel după război.

„Hotelul la Roseraie s-ar fi numit mai bine Arca lui Noe, căci adăpostea refugiați din cele mai diverse medii sociale, de toate naționalitățile. Era o lume foarte eteroclită, unită de speranța comună a păcii.“ (pg. 112)

Hotelul La Roseraie, astăzi, Avenue Depoilly numărul 10, la Nisa. Așezat pe o stradă înfundată, mărginită de vile Belle Époque. Aici a locuit Françoise Frenkel, din februarie 1941 până pe 26 august 1942.

88 Alpes-Maritimes. [Nice.] Parlez lentement et distinctement.

„Am cercetat bulevardul, străduțele, casele, magazinele, vilele, căutând instinctiv un adăpost. Privirea mi s-a oprit asupra unei firme: MARIUS – SALON DE COAFURĂ.“ (pg. 128)

Anuarul oficial al abonaților telefonici din Departamentul Alpii Maritimi, ediția din 1941, unde putem găsi adresa lui Marius, salon de coafură, situat pe rue Saint-Philippe, la numărul 12, telefon: 856.76.

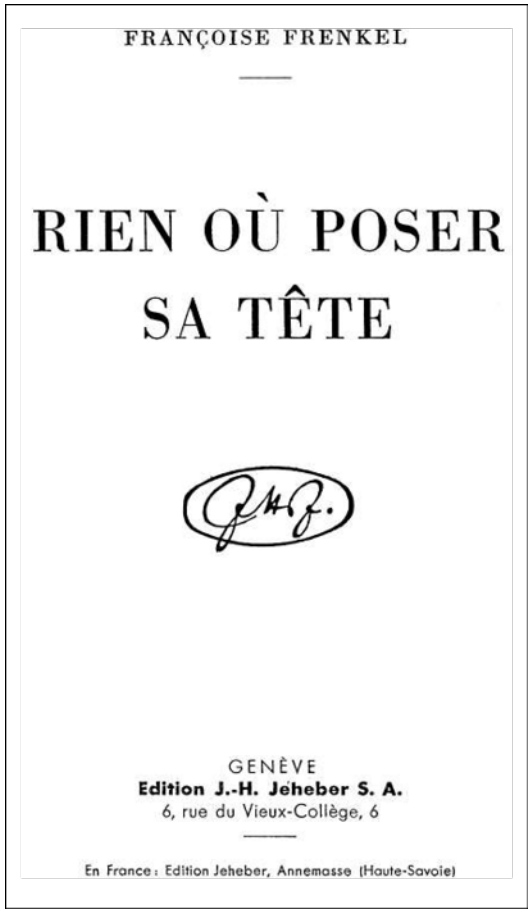
FRANÇOISE FRENKEL
RIEN OÙ POSER SA TÊTE
GENÈVE
Edition J.-H. Jeheber S. A.
6, rue du Vieux-Collège, 6
En France : Edition Jeheber, Annemasse (Haute-Savoie)

Pagina de titlu a ediției originale a cărții de față, apărută în 1945.

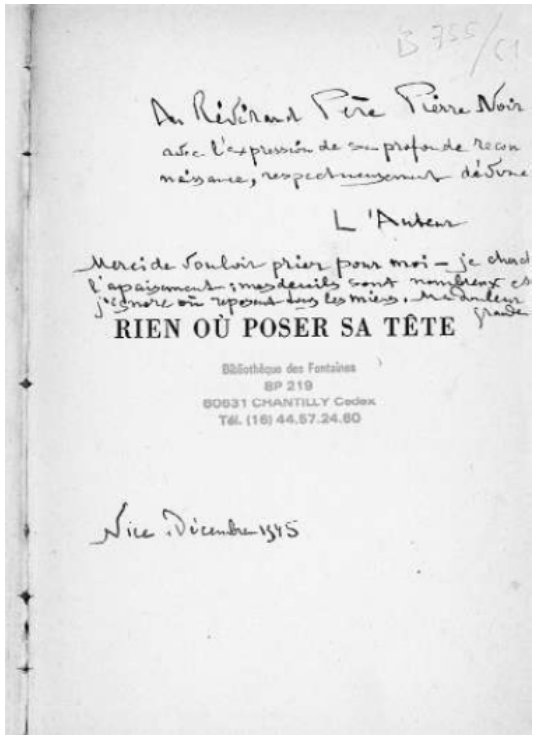
B 755/61
Au Révérend Père Pierre Noir
avec l'expression de ma profonde reconnaissance, respectueusement dévoué
L'Auteur
Merci de vouloir prier pour moi – je cherche l'apaisement : mes deuils sont nombreux et j'ignore où reposent tous les miens. Ma douleur grande
RIEN OÙ POSER SA TÊTE
Bibliothèque des Fontaines
BP 219
60631 CHANTILLY Cedex
Tél. (16) 44.57.24.80
Nice Décembre 1945

Exemplar cu dedicație semnată de Françoise Frenkel, „Pentru Reverendul Părinte Pierre Noir, în semn de profundă recunoștință, cu aleasă prețuire, Autorul. Vă rog să vă rugați pentru mine, căci caut liniștea: am multe motive să țin doliu și nici măcar nu știu unde sunt îngropați toți ai mei. Durerea mea e mare. Nisa. Decembrie, 1945.“ (Biblioteca municipală din Lyon, cota: SJ B755/61)

Dedicația lasă de presupus că autoarea a revenit să locuiască la Nisa la sfârșitul anului 1945.

Publications reçues

Françoise Frenkel: *Rien où poser sa tête*. Edit. J.-H. Jeheber S. A. Genève.

Les récits dont l'action se situe dans le cadre de la guerre ont entre eux une tragique parenté. C'est pourquoi, en lisant « Rien où poser sa tête », on pense à « Je suis une vraie Norvégienne », malgré la différence des personnages et des situations.

Françoise Frenkel, d'origine polonaise, était directrice d'une librairie française, à Berlin, lorsque les événements de 1939 l'obligèrent à fuir. Ne pouvant gagner sa patrie, elle se réfugia en France, à Paris, où elle avait fait ses études. Mais bientôt l'exode l'entraîna vers le Midi. A partir de ce moment, les péripéties se succèdèrent vécues douloureusement, « sans rien où poser sa tête...» Pourtant de lumineux rayons se glissent parmi les images de misère, et nous en savons gré à l'auteur. Pas de plaintes, des faits rapportés avec décence et mesure, d'une manière très vivante. Françoise Frenkel ne serait-elles pas une des « héroïnes inconnues » ? R. G.

Articol apărut în *Le Mouvement féministe: organe officiel des publications de l'alliance nationale des sociétés féminines suisses*, în 1946.

Singura recenzie cunoscută a cărții.

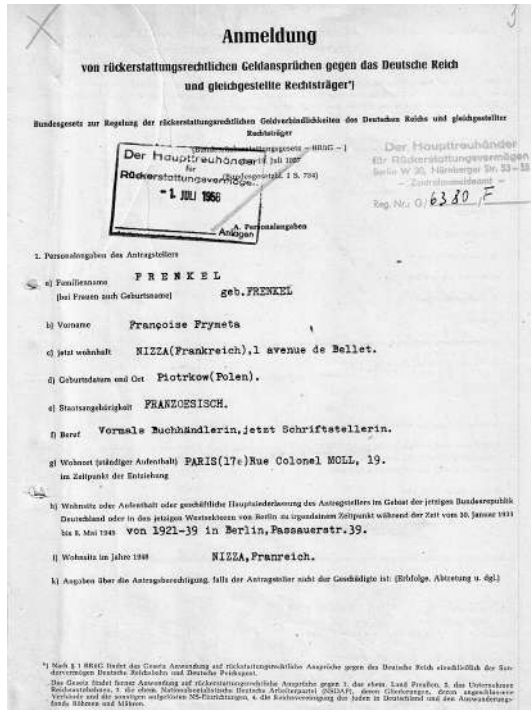

Anmeldung

von rückerstattungsrechtlichen Geldansprüchen gegen das Deutsche Reich und gleichgestellte Rechtsträger*)

Bundesgesetz zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger

Der Hauptreuhänder für Rückerstattungsvermögen – 1. JULI 1958 – Anlagen

Der Hauptreuhänder für Rückerstattungsvermögen Berlin W 30, Hünsbergstr. 39–55 – Zentralmeldeamt –

Reg.-Nr. G 6380/F

A. Personalangaben

1. Personalangaben des Antragstellers

a) Familienname FRENKEL
[bei Frauen auch Geburtsname] geb. FRENKEL

b) Vorname Françoise Fryneta

c) jetzt wohnhaft NIZZA(Frankreich),1 avenue de Bellet.

d) Geburtsdatum und Ort Piotrkow(Polen).

e) Staatsangehörigkeit FRANZOESISCH.

f) Beruf Vormals Buchhändlerin,jetzt Schriftstellerin.

g) Wohnort (ständiger Aufenthalt) PARIS(17e)Rue Colonel MOLL, 19.
im Zeitpunkt der Entziehung

h) Wohnsitz oder Aufenthalt oder geschäftliche Hauptniederlassung des Antragstellers im Gebiet der jetzigen Bundesrepublik Deutschland oder in dem jetzigen Westsektoren von Berlin zu irgendeinem Zeitpunkt während der Zeit vom 30. Januar 1933 bis 8. Mai 1945 von 1921-39 in Berlin,Passauerstr.39.

i) Wohnsitz im Jahre 1948 NIZZA,Franreich.

k) Angaben über die Antragsberechtigung, falls der Antragsteller nicht der Geschädigte ist: (Erbfolge, Abtretung u. dgl.)

*) Nach § 1 BRüG findet das Gesetz Anwendung auf rückerstattungsrechtliche Ansprüche gegen das Deutsche Reich einschließlich der Sondervermögen Deutsche Zeichsbahn und Deutsche Reichspost.
Das Gesetz findet ferner Anwendung auf rückerstattungsrechtliche Ansprüche gegen 1. das ehem. Land Preußen, 2. das Unternehmen Reichsautobahnen, 3. die ehem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), deren Gliederungen, deren angeschlossene Verbände und die sonstigen aufgelösten NS-Einrichtungen, 4. die Kreditvereinigung der Juden in Deutschland und den Auswanderungsfonds Hilfsverein und Mitbon.

„Am lăsat valiza cea mare, salvată de la Berlin, la un depozit pentru mobilă din Paris.“ (p. 60)

Formularul de despăgubire depus de Françoise Frenkel, datat 1958. Naționalitate: franceză; profesie: fost librar, scriitor; adresă: avenue de Bellet, numărul 1, Nisa; adresă la momentul faptelor: rue du Colonel-Moll, numărul 19, Paris, Arondismentul 17; obiectul cererii: pierdere bagaje (a se vedea lista alăturată); motiv: confiscate de Gestapo.

1) Verfahrensbevollmächtigter: Jochen Klaus SCHAEFER, Rechtsanwalt und Notar.
7, Waitzstrasse Berlin Charlottenburg 2.

Vertritt Falle der Antragsteller im Ausland wohnt, ist Bestellung eines Verfahrensbevollmächtigten (Anwalts) ist nicht notwendig ein Anwalt, sondern lediglich eine geeignete Person, zu verstehen) erforderlich der vor den Wiedergutmachungsbehörden verhandelte Erklärungen abgeben kann. Vorgeschriebenheiten können kann.

2. Personalangaben des Geschädigten
(bei verstorbenen seine Antragsteller oder personenmäßig mit dem Geschädigten ist)

a) Familienname

b) Vornamen

c) Jüdische Vornamen und Geburtsnamen

d) Geburtsdatum und Ort

e) Letzter Wohnsitz

f) Staatsangehörigkeit

g) Beruf

h) Verwandtschaftsverhältnis zu dem Antragsteller

i) Stellung (Name und Anschrift)

k) Wohnort jetziger Aufenthaltsort (Adresse der Firma)

l) Wohnsitz oder Aufenthalt oder gewöhnlicher Aufenthalt jetziges Bundesgebiet Deutschland oder in den jetzt der Zeit vom 30 Januar 1933 bis 8 Mai 1945

m) Staatsangehörigkeit im Jahre 1945

3. Wertgegenstand

a) Angabe des Wertgegenstandes

b) Angabe des Rechtsgrundes und der Eigentumsform

c) ob

1) ohne Entgelt abgegeben

2) Zwangsveräußerung

3) wenn 2), welche Zahlung

4) ob welcher Weise abgefunden

wurde ist die Aufrechnung erfolgt

5) Ein Rückerstattungsanspruch

gegenüber welchen Wertgegenstand

d) bei Eigentumsübertragung

4. Geld, Silber, Schmuckgegenstände

a) abgefallene Gegenstände

b) Aufbewahrung an Pfandhaftschaft

Wenn Antwort ungültig

c) ob

1) ohne Entgelt abgegeben?

2) Zwangsveräußerung?

3) Abfindungsregelung vorhanden?

4) wenn 3), welche Zahlung?

5. Wertpapiere, Konto und sonstige rückständige oder spätere

a) Wenn ja abgefallen? (Bezeichnung erforderlich)

b) Aufbewahrung an

6. Hausrat

a) Beschreibung der Gegenstände

b) Ortsangabe

7. Sonstige entzogene Vermögensgegenstände, z. B. Hypotheken, Versicherungsansprüche, Ausbildungsbeihilfen

a) Art des Vermögens

b) Aufbewahrung an

c) ob

1) ohne Entgelt abgegeben?

2) Zwangsverkauf?

3) Wenn 2), welche Zahlung?

C. Sonstige rückerstattungsrechtliche Gesichtspunkte noch dem BrüG, soweit sie nicht aus der Erstellung der unter B genannten Vermögensgegenstände herrühren.

D. Darstellung der Entziehungsvorgänge

1. Zeitpunkt der Entziehung: 14. November 1942.

2. Belegenheit des entzogenen Vermögensgegenstandes im Zeitpunkt der Entziehung
Paris(6e). Rue Colisée 45.

Wenn die entzogenen Vermögensgegenstände im Zeitpunkt der Entziehung zufolgedessen die Deutschgebiete oder Berlin (West) belegen sind und auch nach der Entziehung in diesen Gebieten geblieben sind, ist anzugeben, welche Behörde für die Verwaltung in den Deutschgebieten oder nach Berlin verlegen.

Beschlagnahme durch die Gestapo.

3. Durch welche der in § 1 BrüG genannten Maßnahmen ist die Entziehung erfolgt?

4. a. Sind wegen der unter B und C angeführten Vermögensgegenstände bereits Rückerstattungsansprüche angemeldet worden? Wenn ja, Angabe der Anmeldestelle und des Aktenzeichens.

Nein.

b. Sind wegen der unter B und C angeführten Vermögensgegenstände bereits Entschädigungsansprüche gestellt worden? Wenn ja, Angabe des Entschädigungsamts und des Aktenzeichens.

Nein.

Verbundene Urkunden - Listen, Vermögensgegenstände, Bescheinigungen der Finanzbehörden usw. - sind beizufügen, zweckmäßig nicht als Original, sondern in beglaubigter Abschrift oder Lichtpause. Fotokopie.

Ich versichere die obige Erklärung nach besten Wissen und Gewissen abgegeben zu haben.

Unterschrift: François Eugène Rochat

Ort: B. 24. BERLIN. Datum: 12 juin 1956

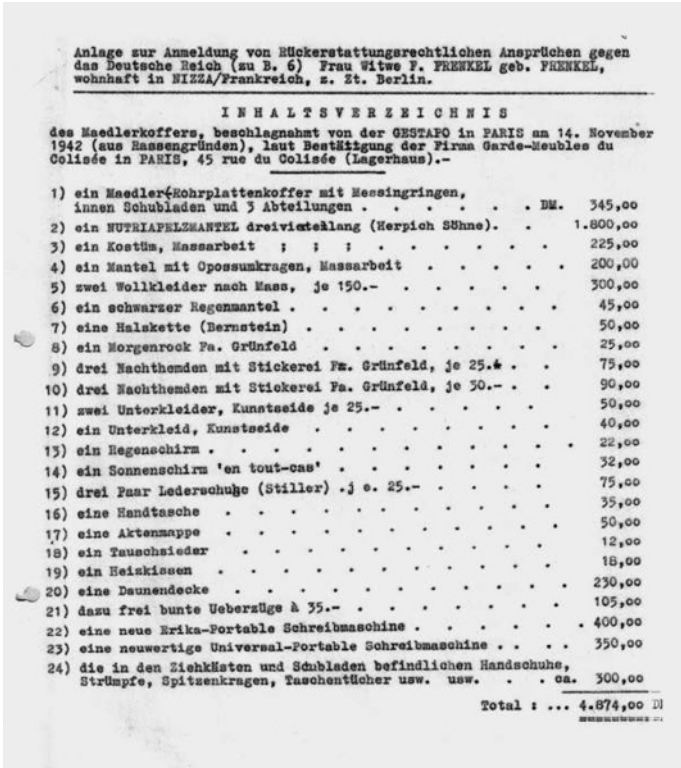

Anlage zur Anmeldung von Rückerstattungsrechtlichen Ansprüchen gegen das Deutsche Reich (zu B. 6) Frau Witwe F. FRENKEL geb. FRENKEL, wohnhaft in NIZZA/Frankreich, z. Zt. Berlin.

I N H A L T S V E R Z E I C H N I S

des Maedlerkoffers, beschlagnahmt von der GESTAPO in PARIS am 14. November 1942 (aus Rassengründen), laut Bestätigung der Firma Garde-Meubles du Colisée in PARIS, 45 rue du Colisée (Lagerhaus).-

1)	ein Maedler-Rohrplattenkoffer mit Messingringen, innen Schubladen und 3 Abteilungen	DM.	345,00
2)	ein NUTRIAPELZMANTEL dreiviertellang (Herpich Söhne). .		1.800,00
3)	ein Kostüm, Massarbeit ; ; ;		225,00
4)	ein Mantel mit Opossumkragen, Massarbeit		200,00
5)	zwei Wollkleider nach Mass, je 150.-		300,00
6)	ein schwarzer Regenmantel		45,00
7)	eine Halskette (Bernstein)		50,00
8)	ein Morgenrock Fa. Grünfeld		25,00
9)	drei Nachthemden mit Stickerei Fa. Grünfeld, je 25.- . .		75,00
10)	drei Nachthemden mit Stickerei Fa. Grünfeld, je 30.- . .		90,00
11)	zwei Unterkleider, Kunstseide je 25.-		50,00
12)	ein Unterkleid, Kunstseide		40,00
13)	ein Regenschirm		22,00
14)	ein Sonnenschirm 'en tout-cas'		32,00
15)	drei Paar Lederschuhe (Stiller) .j e. 25.-		75,00
16)	eine Handtasche		35,00
17)	eine Aktenmappe		50,00
18)	ein Tauschsieder		12,00
19)	ein Heizkissen		18,00
20)	eine Daunendecke		230,00
21)	dazu frei bunte Ueberzüge à 35.-		105,00
22)	eine neue Erika-Portable Schreibmaschine		400,00
23)	eine neuwertige Universal-Portable Schreibmaschine		350,00
24)	die in den Ziehkästen und Schubladen befindlichen Handschuhe, Strümpfe, Spitzenkragen, Taschentücher usw. usw. . . ca.		300,00
	Total : ...		4.874,00 DI

Inventarul și estimarea conținutului valizei lui Françoise Frenkel, anexate la formularul de cerere de indemnizație din 1958.

Urkundenrolle Nr. 90 /19 59

Erste Ausfertigung

Verhandelt

zu Berlin , am 3. Juli 1959.

Vor dem unterzeichneten Notar

Jochen Klaus Schaefer

in Berlin-Charlottenburg 4, Waitzstraße 7.

erschien heute - von Person bekannt -

Frau Prymeta Francoise F r e n k e l geborene Frenkel, wohnhaft in Nice (A.M.) / Frankreich, 1, Avenue de Bellet, zur Zeit aufenthältlich in Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstraße 11, Pension Florian, und erklärte, in ihrem Verfahren nach dem Bundesrückerstattungsgesetz gegenüber den Wiedergutmachungsämtern Berlin zu den Akten des Geschäftsnummer 62 WGA. 1280/57 eine eidesstattliche Versicherung abgeben zu wollen.
Der Notar belehrte die Erschienene über die Bedeutung

Not. 110. Bis A 3 (Berlin).

În iulie 1959, Françoise Frenkel a petrecut un sejur la Berlin ca să-și completeze dosarul de despăgubire. A depus, în fața notarului, declarația pe propria răspundere reprodusă aici. În 1960, Republica Federală Germania i-a oferit, drept compensație, 3 500 de mărci.

einer eidesstattlichen Versicherung und wies sie auf die Strafbarkeit nach den Bestimmungen des Aufenthalts- und des Heimatlandes für den Fall der Abgabe einer vorsätzlich oder fahrlässig falschen eidesstattlichen Versicherung hin.

Hierauf erklärte die Erschienene folgendes:

Im Juli 1939 mußte ich wegen rassischer Verfolgung Berlin verlassen und mich in das Ausland begeben. Ich besaß damals die polnische Staatsangehörigkeit, und mir drohte wegen meiner jüdischen Abstammung sowieso die Zwangsausweisung. Ich wäre unter die Aktionen gegen die jüdischen Polen gefallen. - Ich erhielt von dem französischen Konsulat eine entsprechende Warnung, da ich eine französische Buchhandlung unter dem Namen MAISON DU LIVRE betrieb. Ich habe damals meine Buchhandlung und auch meine Wohnung verlassen, wie sie waren, und mich nur darauf beschränkt, das Notwendigste, das heißt persönliche Gegenstände in einem Koffer mitzuführen. Dieser Maedler-Koffer hatte den Inhalt, den ich auf einer besonderen Liste angegeben habe. Dieser Koffer stellte also mein Umzugsgut dar.

Es gelang mir durch die Unterstützung meines Mitarbeiters, Herrn Roland Weimar, den Koffer nach Paris aufzugeben, und dort fand ich ihn nach meiner Ankunft wieder vor, und zwar am Bahnhof. Ich kam in Paris in der ersten Juli-Hälfte 1939 an. Ich wohnte bei Freunden in Paris und hatte dort meinen Koffer untergestellt.

Als dann im Laufe des deutsch-französischen Krieges Paris von den deutschen Truppen bedroht wurde und der Kommandant von Paris alle Frauen und Kinder zum Verlassen der Stadt aufforderte, fühlte auch ich mich veranlaßt, dieser Aufforderung Folge zu leisten. Wenn ich auch inzwischen die französische Staatsangehörigkeit erworben hatte, so mußte ich doch wegen meiner jüdischen Abstammung und früheren polnischen Staatsangehörigkeit die deutschen Truppen fürchten. Ich verließ also am 28. Mai 1940 Paris, nachdem ich am Tage zuvor, am 27. Mai 1940, bei dem Lagerhaus GARDEMEUBLE du Colysée, 45 rue Colysée, Paris 8e, den Koffer eingelagert hatte. Ich begab mich dann nach Südfrankreich.

Im Herbst 1942, und zwar im November erhielt ich von dem

Lagerhaus ein Schreiben, das mir von meinen französischen Freunden aus Paris nach Nizza nachgesandt worden war und in welchem mir mitgeteilt wurde, daß dort lagerndes jüdisches Eigentum von der deutschen Besatzungsmacht beschlagnahmt werden sollte. Ich wurde angefragt, ob ich die Möglichkeit hätte nachzuweisen, daß ich "arisch" sei, um mein Eigentum vor einer derartigen Beschlagnahme zu bewahren. Ich habe dieses Schreiben nicht beantwortet, weil ich jüdischer Abstammung bin und dadurch keine Aussicht bestand, eine Beschlagnahme des Koffers zu verhindern. Bei dieser Aktion in Paris hat es sich um eine allgemeine Aktion der Nazi-Behörden gegen jüdisches Eigentum gehandelt, und ich schließe daraus, daß meine Sachen mit denen anderer Juden in das Gebiet des ehemaligen Deutschen Reiches verbracht worden sind.

Wegen dieses Verlustes habe ich von keinem Staat, insbesondere weder von Frankreich noch von Polen irgendeine Entschädigung erhalten. Als ich nämlich diesen Schaden zunächst als Kriegsschaden bei einem französischen Amt anmelden wollte, hat man mir eine Entschädigung versagt mit der Begründung, daß es sich dabei nicht um einen üblichen Besatzungs- oder Kriegsschaden gehandelt habe, sondern um eine besondere Aktion gegen die Juden.

Die Richtigkeit vorstehender Angaben versichere ich an Eides Statt. Nach gewissenhafter Prüfung ist mir nichts bekannt, was der Richtigkeit meiner Angaben entgegensteht.

Ich beantrage, mir eine Ausfertigung - für die Wiedergutmachungsämter -, eine beglaubigte Abschrift - für den Senator für ~~Inneres~~ Finanzen - sowie mir eine einfache Abschrift zu erteilen.

Das Protokoll ist in Gegenwart des Notars mit den Ergänzungen und Berichtigungen vorgelesen, von der Beteiligten genehmigt und eigenhändig unterschrieben worden:

gez. Frymeta Francoise F r e n k e l geb. Frenkel
gez. S c h a e f e r , Notar

Kostenrechnung
Kostenordnung v. 26. 7. 57

Geschäftswert:	4.500,--	DM
Gebühr §§ 32, 49	30,--	DM
Umsatzsteuer	1,20	"
zusammen	31,20	DM

gez. Schaefer, Notar

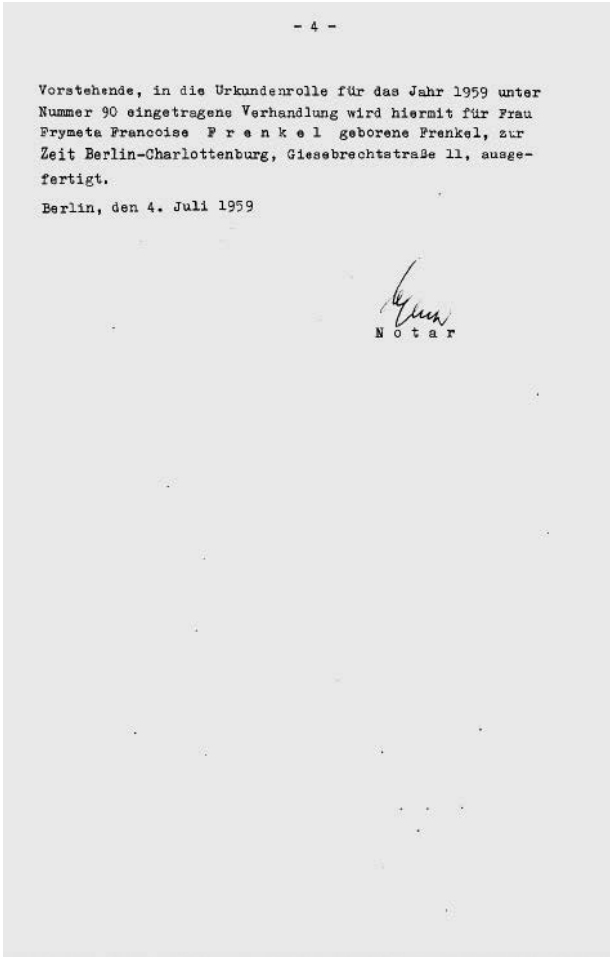

- 4 -

Vorstehende, in die Urkundenrolle für das Jahr 1959 unter Nummer 90 eingetragene Verhandlung wird hiermit für Frau Frymeta Francoise F r e n k e l geborene Frenkel, zur Zeit Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstraße 11, ausgefertigt.

Berlin, den 4. Juli 1959

N o t a r

JOCHEN KLAUS SCHAEFER
Notar
Berlin-Charlottenburg 4, Waitzstrasse numărul 7

Berlin, 3 iulie 1959

S-a prezentat astăzi în fața notarului doamna Frymeta Françoise Frenkel, născută Frenkel – cunoscută personal de către notar –, cu domiciliul la Nisa, Alpii Maritimi, Franța, Avenue de Bellet 1, cu reședința actuală la Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstrasse, numărul 11, pensiunea Florian, care afirmă că dorește să depună la serviciile administrative pentru despăgubiri din Berlin o declarație pe propria răspundere în cadrul procedurii prevăzută de Legea federală a despăgubirilor, în completarea dosarului numărul 62 WGA 1280/57.

Notarul i-a explicat modalitățile de realizare a unei declarații pe propria răspundere și sancțiunile prevăzute de legislația statelor de sejur și de origine în caz de depoziție eronată, indiferent dacă eroarea s-a produs intenționat sau din greșeală.

După acestea, persoana prezentă în fața mea a depus declarația următoare:

În iulie 1939, din cauza persecuțiilor rasiale în vigoare, am fost obligată să părăsesc Berlinul și să mă stabilesc în străinătate. Aveam cetățenia poloneză și eram în pericol iminent de expulzare, din cauza originii mele evreiești. Eram vizată de măsurile ce se luau contra evreilor polonezi. Ținând cont de faptul că gestionam librăria franceză „La Maison du Livre“, am fost avertizată de către Consulatul francez. Mi-am abandonat librăria și apartamentul unde locuiam așa cum erau, luând cu mine doar strictul necesar, adică efectele personale, într-o valiză. Conținutul acestei valize, marca Mädler, este descris într-o listă separată. Nu am luat cu mine nimic altceva când m-am mutat.

Cu ajutorul angajatului meu, dl Roland Weimar, am reușit ca valiza să-mi parvină la Paris și am recuperat-o la sosirea mea la gară. Am ajuns la Paris în prima jumătate a lunii iulie 1939. Am locuit la prieteni, unde am dus și valiza.

În timpul războiului dintre Franța și Germania, când trupele germane se pregăteau să intre în Paris, Comandantul militar al Parisului a rugat toate femeile și copiii să părăsească orașul. Am decis să mă supun. Deși obținusem între timp cetățenia franceză, mă temeam de trupele germane din cauza originii mele evreiești și a cetățeniei poloneze. Astfel, am părăsit Parisul la 28 mai 1940, după ce am depus valiza, cu o zi înainte, pe 27 mai 1940, la depozitul Colisée, situat pe rue du Colisée la numărul 45, 75008 Paris. Am plecat apoi în sudul Franței.

În toamna anului 1942, în luna noiembrie, am primit la Nisa o înștiințare din partea depozitului, trimisă de prietenii mei din Paris, prin care eram informată de confiscarea bunurilor deținute de evrei de către forțele de ocupație germane. Mi se cerea să dovedesc, dacă aveam posibilitatea, că eram „ariană“ pentru ca bunurile să-mi fie scutite de operațiunea de rechiziționare. Nu am dat curs invitației, căci sunt evreică și nu aveam nici o șansă să evit rechiziționarea valizei. Acțiunea ce avea loc la Paris se înscria într-un cadru mai larg decis de autoritățile național-socialiste pentru confiscarea bunurilor evreiești. Am tras concluzia că bunurile mele, alături de cele ale altor evrei, au fost transportate pe teritoriul fostului Reich german.

Pentru această pierdere nu am primit nici un fel de despăgubire, de

la nici un stat, în nici un caz de la Franța sau de la Polonia. Când am dorit să declar această pierdere ca daună de război pe lângă autoritățile franceze, mi s-a refuzat despăgubirea, sub justificarea că nu era vorba de o daună de război sau de o consecință a ocupației, ci de o acțiune întreprinsă special împotriva evreilor.

Certific autenticitatea acestei declarații pe propria răspundere. După o nouă lectură, nu găsesc nici un element care să contravină veracității declarațiilor mele.

Cer să fie întocmite: un exemplar pentru serviciile administrative pentru despăgubiri, o copie autentificată pentru senatorul finanțelor și o copie simplă pentru mine.

Protocolul a fost citit în prezența notarului, cu adăugiri și corectări, validat pentru părțile interesate și semnat olograf de acestea.

Semnătură Frymeta Françoise Frenkel, născută Frenkel
Semnătură Schaefer, notar

Acest atestat, înregistrat în actele notariale în anul 1959, la numărul 90, a fost redactat la cererea doamnei Frymeta Françoise Frenkel, născută Frenkel, cu reședința actuală la Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstrasse, numărul 11.

Berlin, 4 iulie 1959

ROLAND HEYMAR
Buenos Aires
Superi 4299

Buenos Aires, den 30 Juli 1959.

ERKLÄRUNG

Meine Mutter, meine Frau und ich wir waren mit Frau Françoise Frenkel befreundet. Als sie im Jahre 1939 durch die drohende Deportation zur Flucht aus Berlin veranlasst wurde, ging sie nach Paris.
Frau Françoise Frenkel verpackte ihre persönlichen Gegenstände und Schreibmaschinen in einen Lederkoffer. Ich beförderte diesen Koffer zum Bahnhof Zoo und habe ihn dort zum Versand gebracht. Den Versandschein händigte ich an Frau Françoise Frenkel aus.
Die Richtigkeit dieser Erklärung bestätigt an eidesstatt

Roland Heymar

Vorstehende eigenhändige Unterschrift des ...
... Buenos Aires ...
... auf Grund ihrer vor mir erfolgten ...

31. JULI 1959

... bei der Botschaft ...
... für Bundesrepublik Deutschland
... Konsulargesetz

Declarația domnului Weymar, transmisă de la Buenos Aires, Argentina, pe 30 iulie 1959, și anexată la dosarul de despăgubire în iulie 1959.

„Eu însumi, soția și mama mea am întreținut relații de prietenie cu doamna Françoise Frenkel. În 1939, în fața amenințării cu deportarea, a fost nevoită să fugă de la Berlin și s-a instalat la Paris. Doamna Frenkel și-a luat cu ea obiecte de strictă necesitate și mașinile de scris într-o valiză marca Mädler. Eu am însoțit această valiză la gara de la Zoo și am lăsat-o la serviciul expediții. Am încredințat bonul de expediere doamnei Françoise Frenkel. Jur pe onoarea mea că informațiile de mai sus prezintă adevărul. Roland Weymar.“

Ultima adresă a lui Françoise Frenkel, vila Tanit numărul 5, strada Alexandre-Dumas, Nisa.

Jules Chancel, *Dix ans après : un mark = six francs,* Fayard, 1928, pp. 166–167.

SOFE (Service des oeuvres françaises à l'étranger), vol. 269, notița manuscrisă „Raichenstein", nedatată.

Arhivele Ministerului Poștelor, Ambasada Franței la Berlin, 1915/1939, seria B, vol. 463, notă a Institutului francez de la Berlin, din 15 aprilie 1933, despre starea actuală a instituțiilor franceze din Berlin. MAE/Nantes. Corespondență citată de Corine Defrance, *op. cit.*

După numele inițiatorului său, Fridtjof Nansen, Înalt comisar pentru refugiați al S.D.N. (Societatea Națiunilor – n.tr.). Creat în iulie 1922, pașaportul Nansen este un act de identitate și de călătorie rezervat refugiaților și apatrizilor.

Vezi „declarație pe propria răspundere", în continuare, p. 293.

MULȚUMIRI

Toate mulțumirile noastre se îndreaptă către cei care au făcut posibilă această ediție.

Lui Patrick Modiano, pentru interesul cu care s-a aplecat asupra subiectului și pentru prefață.

Lui Frédéric Maria, care ne-a făcut să descoperim această carte și a alcătuit dosarul inedit ce aduce numeroase clarificări.

Lui Michel Francesconi, care a găsit un exemplar din *Rien où poser sa tête* într-un talcioc de la Nisa și care a fost primul care a citit și a promovat cartea.

Lui Valérie Scigala, care, pe blogul său, a adus numele lui Françoise Frenkel în lumea digitală.

Lui Élisabeth Beyer, directoarea Biroului Cărții de la Berlin, pentru sprijinul său amical și constant.

Lui Sébastien Cadet, de la Centrul de indemnizare a victimelor Shoah-ului de la Berlin, pentru cercetările sale în Landesarchiv Berlin.

Lui Corine Defrance, care a realizat, în 2005, singurul studiu existent despre La Maison du Livre și a participat la cercetări.

Lui Anne Vijoux, pentru cercetările sale în bibliotecile franceze.

În sfârșit, lui Simon Srebrny, Irenkăi Taurek și lui Peter Wechsler, rudele lui Françoise Frenkel, ale căror amintiri și arhive personale ne-au fost de mare ajutor.

DREPTURI FOTOGRAFICE

Pagina 277: Corine Defrance
Paginile 280, 286–292 și 297: Ladesarchiv, Berlin
Paginile 281, 283, 298: Éditions Gallimard
Pagina 282: Biblioteca istorică a poștei și telecomunicațiilor
Pagina 284: Biblioteca municipală din Lyon
Pagina 285: Photographie © Fonds d'Archives de l'émiliE www.lemilie.org